

*Žurnalisto
ir rezistento
Antano
Valiukėno,
jo kartos
ir idėjų
likimo
apybraiž*

GYVENIMAS – METEORO SKRYDIS

Mečislovas Treinys

ANTANO VALIUKĖNO PRANEŠIMAI
DEMOKRATINIAMS VAKARAMS

2.1 priedas

PIRMASIS PRANEŠIMAS.

Berlynas, 1941 m. rugpjūčio 7 d.

1. PRAŪŽUSIOS AUDROS ATPĖDŽIUI

1.1. Vokiečių žygio įspūdis Lietuvoje

Lietuvių tautos fizinio naikinimo pradžia, ypač išryškėjusi visu savo plikumu 1941 metų birželio 16 dieną, kiekvieno lietuvių sąmonėje buvo sukėlusios tokių reakcijų ir tokio siaubo, kad visas kraštas tomis nelaimės dienomis nežinojo nei ką besišaukti, nei kaip besigelbėti. Tokios visuotinės panikos nebuvo sukėlusios tautoje nė vienas karas. Visiškos desperacijos apimtas, lietuvis jautėsi esąs kažkokią neišperkamo praeikimo lydymas, visų paniekintas ir išduotas, apleistas ir prievartaujamas, kankinamas ir žudomas – galime surašyti šimtą panašių žodžių, vis tiek nenusakysiu to jausmo, kurį sukėlė paskutiniai bolševikinio teroro aktai Lietuvoje. Tą jausmą bent iš dalies gali nusakyti šitokie epizodai:

Pirmąją rusų ir vokiečių karo dieną, per pamaldas kunigams užgiedojus suplikacijų posmą „*Nuo bado, maro, ugnies ir karo saugok mus, Viešpatie*“, minia daugelyje Lietuvos bažnyčių to posmo neatkartoję, o kai kur improvizuojamu būdu tą maldos dalį parafrazavo čia pat žodžiais „*už šiandieninį karą prieš bolševikų vergiją ačiū Tau, Viešpatie...*“.

Kaltinėnų klebono pasakojimu, jo bažnyčios zakristijonas iš džiaugsmo dėl kilusio karo taip užsimiršo, kad pamaldoms vykstant ne savo balsu zakristijoje pradėjo improvizuoti padėkos giesmę šv. Marijai už kilusį karą.

Jau iš šių pavyzdžių galima suvokti, su koku pusiausvyros netekimu lietuvių tauta pasitiko vokiečių kariuomenę. Tačiau jau šeštąją šio karo savaitę pirmoji karo reakcija patiems lietuviams atrodė juokinga ir perdėta ta prasme, kad naujosios politinės raidos akivaizdoje jie jau šiandien jaučiasi priversti prisiminti seną liaudies priežodį – „*Nuo vilko bėgom, ant meškos užbėgom*“. Šiais žodžiais baigia šiandien savo išvadą apie vokiečių okupaciją ne vienas lietuvis ūkininkas, nekalbant jau apie inteligentus, kurie iš pat pirmųjų dienų būgštavo dėl tokios „išlaisvinimo“ raidos.

Pirmosiomis dienomis Vokietijos atžvilgiu iš lietuvių pusės netrūko nuoširdžių komplimentų, susižavėjimo vokiečių kariuomene ir dėkingumo jausmų už Lietuvos išlaisvinimą iš bolševikinės vergijos, visa tai daugiausia reiškėsi dėl to, kad su tokiu pat beveik naiviu nuoširdumu lietuvis tikėjosi sulauksiąs valstybinės nepriklausomybės pripažinimo. Tačiau pirmieji vokiečių smurto aktai žaibo greitumu ėjo iš lūpų į lūpas, šiandien didindami lietuvių tautos nusivylimą.

Vokiečiai per Lietuvą pražygiavo kaip viesulas, bet užtat kaip viesulas ir viską plėšė.

Negirdėtu plėšimu, ypač pasienio gyventojai, laiko markės ir rublio santykio nustatymą. Vokiečiui šiandien Lietuvoje sviesto kg kainuoja 80 pfenigų, odirniai batai – 24 RM, gera angliškos medžiagos eilutė – 100 RM, lašinių kg – 1,50 RM, cigarečių pakelis – 0,10 RM ir t. t. Stebi žmonės su keletu markių besiautė-jantį vokiečių kareivį ir negali nuslėpti savo pasipiktinimo bei įsitikinimo, kad į kraštą įsibrovė antras driskius.

Dar skaudesnių reakcijų sukėlė vokiečių kariuomenės **brutalumas ir neap-dairumas**. Kretingos apskrities Ablingos sodžiuje vokiečiai sušaudė 40 sodžiaus vyrų vien už tai, kad viena to sodžiaus mergaitė, būdama abejotino elgesio, buvo susidraugavusi su rusų komisaru ir pirmąją karo dieną kartu su juo šaudė į vo-kiečius.

– Tokio vokiečių teisingumo mes nesuprantame, – pasakoja man p. E. Tu-rausko ūkyje prisiglaudę Endriejavo padegėliai.

Kaune teigiama, kad panašių masinių keršto aktų vokiečiai įvykdė ir kitose Lietuvos vietose: Vievyje, palei Šiaulius ir kitur. Tokie faktai Lietuvoje kome-ntuojami su įtūžimu jausmu, juo labiau, kad lietuvių tauta savo sukilimu vokie-čiams ne tik įrodžiusi savo lojalumą, bet ir žymiai palengvinusi vokiečių žygį į Rytus iš viso.

Paskutinėmis dienomis ši tezė ypač ėmė populiarėti bent Kaune, nes, girdi, vokiečiai Lietuvą užėmę taip greitai vien dėl to, kad sukilo tauta. Kur tokio sukilimo nebuvo, ten, girdi, ir vokiečiai ne kažką teparodė.

Humoro mėgėjai šią tezę rutulioja savo keliu. Liepos 5 d. DNB¹ pranešė, kad Sibire įvyko sukilimas. Ta proga kauniškiai juokavo: šiandien aišku, kur išvežti lietuviai tremtiniai. Argi be jų būtų įvykęs sukilimas?

Sprendžiant iš vokiečių karių elgesio Lietuvoje, susidaro išvada, kad paplėši-kauti žygio metu vokiečių kareiviai gerokai įpratę. Mėgstamiausi daiktai: radijo aparatai, gramfonai, porceliano dirbiniai, gėralai ir rūkalai, apdaras, susisieki-mo priemonės, na ir, žinoma, maisto gaminiai.

Raseiniuose žmonės pasakoja tokį faktą: vienas vokiečių kareivis konfiskavo pravažiuojančio keleivio dviratį. Pastarajam pareikalavus kvito, kareivis išsi-traukė ginklų ir tą ūkininką vietoje nušovė. Kiek šis faktas yra tikras, nežinia, tačiau pasakojamas ne kaip gandas.

Tokie plėšimai vyksta dažniausiai be vokiečių karinės vadovybės žinios ar bent jai primerkus akis. Tačiau krašto gyventojams tokių faktų akivaizdoje per-šasi palyginimas vokiečių su bolševikais. Iš to ir visos kitos išvados.

Ypač skaudžių nesusipratimo faktų įvyko su sukilėliais.

Židikuose sukilėliai, be kita ko, paėmė į savo rankas ir devynis bolševikų sunkvežimius. Kadangi vietoje gydytojo nebuvo, tai sužeistuosius sukilėlius vie-nu iš pirmųjų rusų sunkvežimių grafas K. Tiškevičius (buvęs Lietuvos karinin-sunkvežimį, nors jis buvo iškėlęs Lietuvos susitiko su vokiečiais, kurie sunaikino fas Tiškevičius ir visi sužeistieji partizanai.

Alytuje sukilėliai buvo užėmę ginklų sandėlį ir išstatę aštuonių asmenų sar-

¹ Deutsche Nachrichten Büro – Vokietijos žinių agentūra (vok.).

gybą. Pirmiesiems vokiečių daliniams pražygiavus, atėjo grupė, turėjusi sustoti Alytuje. Miestą bevalant nuo žydų, sušaudyta ir toji sandėlių sargyba. Vokiečiai ir dėl to įvykęs toks tragiškas nesusipratimas. Tačiau tokių faktų teko nugirsti Endriejave, Vievyje, Šiauliuose ir kitur. Vilniuje, išgygiavus vokiečiams, žydas šovęs į juos. Už tai vokiečiai tame kvartale sušaudė apie 60 žmonių, iš jų apie 15 lietuvių. O pats miestas buvo jau porą dienų prieš vokiečiams išgyjuojant lietuvių rankose ir uoliai valomas.

Šitokios beprasmės aukos dar skaudžiau veikė lietuvi, kadangi jo savisaugos instinktą jau bolševikų teroras buvo nepaprastai atkutinęs ir įtėpęs.

Tačiau didžiausią nusivylimą lietuvių tauta išgyveno, paskelbus vokiečių okupacinės valdžios organus.

– Nepriklausomybės ir vėl nebėra! Gerai, kad nusišėpėme ginklus. Po generalinės repetitijos prieš bolševikus su vokiečiais apsidirbsime dar įmantriau.

Tai buvo pirmoji inteligentų reakcija Kaune. O visame krašte buvo dedama mažiau vilties dėl nepriklausomybės pripažinimo, tad turėtasis ūkininkų skepticizmas šio smūgio išgyvenimą žymiai švelnina. Tačiau... Ryškiausiai prabilo kritusių sukilėlių kapai. Reichskomisarų atvykimo dieną dar neužžėlęs kapiny-nas skendėjo gėlėse ir naujai uždėtuose vainikuose. O ant Jono Dženkaičio kapo kryželio pieštuku buvo įrašyta: „*Jonai, tavo darbas dar nebaigtas*“. Šis prierasas, žinoma, kitą dieną jau buvo ištrintas.

Vis dėlto kauniškiai dar dalinosi viltimi, kad reichskomisarų teatvyko į Kauną kaip mūsų vyriausybės patarėjas. Tačiau jo atsišaukimas (šių metų liepos 28 d.) į lietuvius (ne į lietuvių tautą) išskleidė visas iliuzijas, o paskutinį kartą Karo muziejuje nuleistoji vėliava vakaro dvelkime plakė nuilsusio ir liūdno lietuvių širdies ritmu.

Antradienį, liepos 29 d., beveik tuo pačiu metu, kada Lietuvos vyriausybė, įteikusi memorandumą dėl vokiečių okupacijos įvedimo Lietuvoje, nuėjo padėti prie Nežinomojo kareivio kapo vainiką, beveik tuo pačiu metu už Laisvės paminklo triušė meisteris, savo kaltu naikindamas paminklo įrašą. Rytojaus dieną muziejaus bokšte nebebuvo vėliavos, nebebuvo nei tų trijų skydų, kuriuose buvo iškalti Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos herbai.

1.2. Visuomenės požiūris į sukilimą

Daug sukilimo epizodų jau yra daugiau ar mažiau išryškėję mūsų spaudoje, ypač ne Kaune išeinančioje. Tačiau vokiečių karinė cenzūra stengėsi nepraleisti minties, kad tai buvo sukilimas. Pats sukilėlio vardas yra vengiamas ir dėl to jo vietoje įsigaliojo partizano sąvoka. Tačiau ši sąvoka jokiū būdu neatitinka pačios sukilimo esmės, nes lietuvių paleistieji šūviai į rusų kariuomenę nėra atsitiktinis dalykas. Pačias kovas galima suskirstyti į du etapus: partizaninį ir sukiliminį. Partizaninės kovos Lietuvoje prasidėjo jau birželio 16 dieną, t. y. visa savaitė anksčiau nei vokiečių ir rusų karas. Tuos veiksmus sukėlė GPU² areštai ir masinis lietuvių išvežimas. Daugelyje Lietuvos vietų, ypač rytų Aukštaitijoje ir Žemaitijoje, žmonės nesileido čekistų suimami, bet pasitraukė iš namų, slėpėsi

² Glavnoje političeskoje upravlenije – Vyriausioji politinė valdyba (rus.).

miškuose ir persekiojami gynėsi kas kaip įmanydamas. Tokiu būdu susidarė ištisi partizanų būriai, desperatiškai griebėsi ginklo. Toji partizaninių kovų savaitė sukūrė šimtus legendų ir šimtus legendinių asmenų. Pvz., Utenoje itin pasižymėjo du broliai Streičiai iš Nemeikščių kaimo, pradėję siautėti prieš vietos žydų turgadienius jie paraduodavo Utenos gatvėmis, likviduodami kiekvieną įtartina tipą, kuris galėjo būti laisvės kliūtimi. Apie jų žygius plačioje apylinkėje sklido legendos, keliančios siaubą to meto saugumo agentams, žydams ir čekistams. Kilus sukilimui, tie du broliai nuginklavo dvylika bolševikų sunkvežimių, kuriuos vėliau perdavė vokiečiams.

Šimonių giriose, Kupiškio valsčiuje, bolševikai bandė apsupti susispietusius partizanus, tačiau, per kautynes praradę per 15 savo žmonių, pasitraukė nieko nepešę.

Šaukėnų apylinkėje partizanų veiksmai čekistams sudarė taip pat didelio rūpesčio.

Šiandien dar sunku viską tiksliai patirti, bet jau viena yra tikra – partizanų veiksmai reikšėsi jau prieš rusų ir vokiečių karą daugelyje Lietuvos vietų. Tie desperatiški žygiai įgavo visai kitokį pobūdį birželio 23 d. išvakarėse, prasidėjus visuotiniam Lietuvos sukilimui.

Sukilimas buvo gaivališkas ir nesulaikomas. Sunku įsivaizduoti tas pasekmes, kurios būtų susidariusios, jeigu sovietų kariuomenė būtų įstengusi Lietuvoje priešintis vieną ar kitą savaitę. Tačiau šiandien nė vokiečiai neginčija to fakto, kad pagrindinė sovietų armijos pakrikimo ir skuboto traukimosi priežastis buvo lietuvių tautos sukilimas.

Nors lietuvių spaudoje to neleido rašyti, tačiau kiekvienas sukilėlis ir kiekvienas lietuvis, analizuodamas sukilimo sėkmės priežastis, nurodo kaip tik šias aplinkybes. Viena iš jų grynai techninio pobūdžio – tai Kauno radiofono ir radijo stoties užėmimas. Radijas žaibo greitumu sukėlė tautą ant kojų ir visą laiką stiprino sukilėlių viltį bei ryžtingumą.

Antra pasisekimo priežastis esminė – nepriklausomybės paskelbimas.

– Jeigu ne laisvės paskelbimas, nebūčiau lindusi pro kulškų krušą iškabinti tautinės vėliavos, – aiškino man viena Kauno namų sargienė.

– Išgirdusi atsisaukimą į tautą, sustiprinau radiją taip, kad skambėtų visa apylinkė ir kad radijo neturintieji gretimų namų gyventojai išgirstų vėl atgimusį tautos himną, – pasakoja viena Žaliakalnio siuvėja. – O mano kaimynė, dirbanti klinikoje tarnaitė, kabino vėliavą isteriškai dainuodama „*Ant kalno karklai siūbavo*“.

Palei Ariogalą, užsukęs pas ūkininką atsigerti, užkalbinau šeimininką apie paskutinius įvykius.

– Vaikų darbas, ponuli, – pradėjo man savo išvedžiojimus kokių 40 metų naujakuris. – Vakar Ariogaloje kažkoks jaunas studentas skaitė paskaitą apie nepriklausomybės reikalingumą. Prašė užsirašyti knygoje, kas nori nepriklausomybės. Ar ne durnius? Gerai viena pasakė, kad, pone, klausk, kas tos nepriklausomybės nenori, tada nereiktų gaišti. O dabar, Dievo žmogau, kada susirašys

tokia minia. Dar geriau kita pasakė: – hm, kam tie partizanai, kad reik susirašyti už nepriklausomybę.

Tai yra tipišką pasisakymas. Tačiau lygiai tipiška dabartiniam sodžiaus ir miesto nusiteikimui pažiūra į vokiečių okupaciją, beveik stereotipiškai išreiškia-
ma žodžiais „*Kas bevaldytų ir kas beponautų, bet tik ne bolševikai*“.

– O kas bus, jei nepriklausomybės vokiečiai nepripažins? – klausdavau daž-
ną pasikalbėjimo dalyvį.

– Ką ten jie pripažins! Girdėt, kad valdžiai jau nebeleidžia veikti. Prisime-
nam vokiečių iš ano karo, – taip ir panašiai reikšdavo savo skepticizmą Žemaiti-
jos ūkininkai.

Vienur kitur, jau Pakaunėje, teko išgirsti samprotavimų apie vokiečių kuria-
mą naująją Europą.

– Išeitų, kad vokiečiai Europoje nori palikti tik vieną valstybę. Gal ir nebūtų
blogai, bet kad tas prūsas viską grobia, – reiškia savo abejones vienas raudond-
varietis.

Kaune, Vilniuje, tiksliau, tarp miestelėnų, moksleivių ir inteligentijos, vo-
kiečių okupacija sukėlė gana vieną reakciją, kurios esmę nusako tas faktas,
kad sukilėliai savo ginklus, nepaisydami komendantų įsakymų, nusiėmė, nes,
pasak jų, šis sukilimas tebuvo tik generalinė repeticija. Vokiečiai dar daugiau
pajusią, ką reiškia lietuvių laisvės troškimas. Ne dėl ko kito didelė sukilėlių dalis
nesiregistravo, kad išvengtų vokiečių saugumo akies. Šitokios reakcijos vokie-
čiams, atrodo, nėra nelauktos. Poetas Kazimieras Binkis, kaip žinoma, buvo
apgyvendintas Vailokaičio namuose. Ten pat apsigyveno ir reichskomisarо štabo
nariai. Dėl to K. Binkis turėjo gerą progą patirti vokiečių nuomones ir nusistaty-
mus. Į Kazio Binkio priekaištą dėl partizanams išleisto įsakymo gražinti ginklus
vienas vokiečių karininkas atvirai pasakė:

– Lietuviai šaudė į bolševikus dėl to, kad buvo nepatenkinti jų režimu. Kuo
mes esame garantuoti, kad tie patys nešaudys ir į mus?

Įdomu buvo patirti, kad nė žuvusiųjų giminės nepriekaištavo dėl sukilimo au-
kų prasmės. Kai kurių Vokietijoje gyvenančių emigrantų reiškia abejonę, ar iš
viso buvo prasminga organizuoti sukilimą, jeigu vokiečiai vis tiek Lietuvos nepri-
klausomybės nepripažino, Lietuvoje šiuo metu neaktuali ir nereikiama. Tai viena.
Antra: sukilimo aukos, lietuvių įsitikinimu, nuplovusios tautos istorinę gėdą ir
atstausios Lietuvos garbę. Trečia, sukilimas išgelbėjęs Lietuvos miestus, sodžius
ir susisiekimo arterijas nuo visiško sunaikinimo. Net patys sukilimo prasmės ne-
įgėjęjai pripažįsta, kad jei ne sukilimas, tai Kaunas, Vilnius ir kiti Lietuvos miestai
būtų buvę taip pat sunaikinti kaip Minskas, Daugpilis, Liepoja ar Gardinas.

Ryškesnei šios tezės iliustracijai kiekvienas lietuvis randa šimtus faktų. Ta-
čiau mes paminėsime tik tris.

Lydūvėnų geležinį tiltą (aukščiausias Lietuvoje) bolševikai jau buvo besprog-
dina, tačiau tiltą išgelbėjo dviejų sukilėlių pasiaukojimas. Sukilėliams puolant til-
do sargybas, rusai padegė sprogtamosios medžiagos dagtį, o jų kulkosvydžių ug-
nis turėjusi pakirsti bet kokias tilto gelbėjimo pastangas. Vienas mūsų nacionalinio
korpuso karininkas ir ilininkas priešliaužė prie padegtos dagties ir sprogtata-

mają medžiagą izoliavo. Vokiečių kariai šių vyrų narsumu negalėjo atsižavėti.

Kaip svarbesnės reikšmės faktai dažnai nurodomi Kauno pašto centrinių rūmų ir „Maisto“ įmonių išgelbėjimas.

Antrąją karo dieną – birželio 23 d. apie 12 val. į Kauno pašto rūmus atvyko rusų kariai ir įsakė tarnautojams apleisti pašto ir telefono centrinės stoties patalpas, nes pastatas bus sprogdinamas. Keturi pašto tarnautojai jau anksčiau buvo slaptajoje sukilėlių organizacijoje. Jie prieš pat įstaigos išsprogdinimą šoko į vidų, nukirpo sprogdinimo laidas, taip Kaunas iki šios dienos džiaugėsi išlikusiu telefono tinklu.

Beveik tuo pačiu metu turėjo būti sunaikintas ir Kauno „Maistas“. Atvykę apie penkiolika čekistų pradėjo suimnėti tarnautojus ir darbininkus, įsakė iš įmonės pasitraukti, nes netrukus viskas turėjo būti sunaikinta.

Vienas iš tarnautojų (bene buhalteris), dar nieko nežinodamas, išėjo į kitą kambarį ir čia rado dešimtį savo bendradarbių, kuriuos vienas čekistas, prisipyręs į kampan, terorizavo grasindamas sušaudyti. Buhalteriui pasirodžius, čekistas pistoletą įrėmė šiam į krūtine, o kairiąja ranka pradėjo kratyti kišenes, ieškodamas ginklo. Kratomasis kirtė viena ranka čekistui į dešinę, o antrąją į pasmakrę. Čekistas parkrito ant grindų, o ginklas atsидūrė buhalterio rankose. Bendromis trijų tarnautojų pastangomis be šūvio likvidavus čekistą, į kambarį įėjo kitas rusas, apsiginklavęs šautuvu. Likvidavus ir antrąjį, sukilėliai jau turėjo pistoletą ir šautuvą, kuriais likvidavo visus penkiolika čekistų. Moteris išvarė namo, „Maisto“ darbininkai nušliaužė iki aerodromo ir iš subombarduotų rusų lėktuvų išsi-montavo porą kulkosvydžių. Taip susidarė nebloga ginklų atsarga. Vėliau „Maisto“ įmonės mėgino pulti jau rusų kariuomenės daliniais, tačiau jų puolimą maistiečiai atmušė. Kitą dieną ant „Maisto“ įmonių jau plėvė savo Lietuvos tautinė vėliava, skelbdama Kauno gyventojams, kad čia pergalė užtikrinta.

2. ATKURIAMOSIOS NEPRIKLAUSOMYBĖS LIKIMAS

2.1. Vyriausybės kova su vokiečių užmačiomis

Rugpjūčio 1 d. 16 val. apsilankiau pas Laikiniosios Lietuvos vyriausybės Min[istro]. Pirm[ininko]. pavaduotoją, faktiškai einantį Min[istro]. Pirm[ininko]. pareigas p. J. Ambrzevičių ir prisistačiau kaip Min[istro]. Pirm[ininko]. p. K. Škirpos įgalotinis informacijos reikalu. Pono K. Škirpos laišką buvau įteikęs per savo brolių [Mečį Valiukėną] tos dienos rytą, o Lietuvos Laik[inoji], vyriausybė netrukus po to buvo susirinkusi posėdžio. Tai p. Ambrzevičius su manimi kalbėjosi jau pasitaręs su Ministrų taryba ir susitaręs dėl tolimesnės vyriausybės taktikos kovoje su vokiečių okupacinės valdžios įgalotiniais.

– Vyriausybė galvoja visais tais klausimais, kurie svarstomi p. Škirpos laiške, labai panašiai, jeigu ne taip pat, – pradėjo savo pokalbį p. Ambrzevičius.

– Vyriausybė jau šiandien yra nusistačiusi įteikti vokiečiams protestą dėl Lietuvos nepriklausomybės panaikinimo. Pats raštas jau baigiamas ruošti. Tačiau tai nebus tiesioginis protestas, o tik apgailestavimo pareiškimas.

Nesant nuomonių skirtumo esminiu taktikos klausimu, perėjom prie istorinės dalies. Čia esmingesnės p. Ambr[zevičiaus]. pareiškimo vietos:

– Ligšiolinį nepriklausomybės laikotarpį tenka skirstyti į tris etapus: pirmasis – iki gen. Raštikio atvykimo į Kauną, t. y. birželio 28 dienos, antrasis – iki krus ir paskelbus vokiečių okupacinės valdžios vadovybę.

– Pirmasis vyriausybės ryšys su vokiečiais užsimezgė per komanduojančią generolą Rocką. Šiam pasirodžius Kaune, netrukus prisistatė vyriausybės delegacija, norėdama išsiaiškinti vyriausybės santykiavimo ir bendradarbiavimo su vokiečių karine vadovybe bazę ir formas. Gen. Rockas atsakė trumpai, kad netrukus iš Berlyno turi atvykti plk. Škirpa, kuriam tie klausimai paaiškėsia pačiame Berlyne. O kol jis atvyks, gen. Rockas prašė vyriausybę eiti savo pareigas toliau. Tokiu būdu Laik[inosios]. Vyriausybės ir vokiečių karinės vadovybės santykiai Lietuvoje daugiau buvo *de facto*, bet ne *de jure*.

Birželio 28 d. į Kauną kartu su Reicho saugumo valdininku dr. Greffe atvyko gen. Raštikis. Nuo čia prasideda Laik[inosios]. vyriausybės pastangos legalizuotis ir kartu kova už Lietuvos nepriklausomybės pripažinimą.

Liepos 3 d. gen. Raštikis su p. Ambrzevičiumi kviečiamas pas dr. Greffe. Štai to pasikalbėjimo eiga:

– Die provisorische Regierung soll sofort verschwinden ³, – pareiškė dr. Greffe.

Gen. Raštikis kelia mintį, kad reikėtų surasti tokią formulę, kuri būtų priimtina abiem pusėm. Vyriausybė pasitraukti negali, nes krašte susidarytų labai blogas ūpas. Tauta, ištroškusi laisvės ir savarankiškumo, vyriausybės nušalinimą suprastų kaip smurto aktą, todėl būtų tiksliau pertvarkyti vyriausybės asmeninę sudėtį, jeigu dabartinė vyriausybės sudėtis vokiečiams dėl kurių nors priežasčių būtų nepriimtina.

Į gen. Raštikio reakciją ir argumentus dr. Greffe atsako, kad vokiečiai nenorį naudoti spaudimo, tačiau vyriausybė politiškai nesanti reikalinga, nes reiktų eiti pamažu: pirmiausia Lietuvoje susidarysianti karinė administracija, ją pakeisis Reicho vyriausybės įgaliotinis, vėliau būsianti sudaryta pačių lietuvių taryba, kuri ir tvarkysianti kraštą.

– Kokia forma vyriausybė turi išnykti? – klausia gen. Raštikis.

– Mes nenorime, – pareiškė dr. Greffe, – kad būtų sudarytas vyriausybės panaikinimo aktas. Todėl užteks, jeigu vyriausybės nariai pakeis savo vizitines korteles ir užuot vadinęsi ministeriais, tituluos save generaliniais sekretoriais ar kaip kitaip.

– Bet vizitinės kortelės pakeitimas nėra formos, o valdžios dalykas. Jeigu vyriausybės nariai Jūsų norima prasme pakeistų savo titulus, jie degraduotų save į techniškojo personalo vietą, tai reikštų savarankišką Lietuvos nepriklausomybės atsisakymo personalo vietą, tai reikštų savarankišką Lietuvos nepriklausomybės atsisakymo. O to vyriausybė negali padaryti, nes sukilimas deklaravo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą, ir paskelbtoji vyriausybė jaučiasi įpareigota eiti nepriklausomybės keliu. Į šiuos gen. Raštikio išvedžiojimus dr. Greffe reagavo grasinimu:

– Jeigu jūs patys nesusiprasite, tai...! – čia dr. Greffe trenkė į stalą kumščiu.

– Taip! Jūs turite priemonių! – taip pat kumščio trenksmu savo repliką palydė gen. Raštikis.

– Bet mes nenorime jų vartoti!

³ Laikinoji vyriausybė privalo tučtuojau išnykti (vok.).

Gen. Raštikis pareiškė laiką save „unfaehig“⁴ tarpinkauti tarp Reicho vyriausybės atstovų ir Lietuvos Laikinosios vyriausybės. O jeigu būsiąs verčia- mas šitokiam uždaviniui, tai jis turįs priemonių nusišalinti pirmiau, nei įvyks tautos išdavimo aktas.

Liepos 3 d. dr. Greffe gen. Raštikiui praneša, kad Lietuvoje bus įvesta civili- nė administracija, o jis pats vyksiąs į Berlyną pasitarti.

Vyriausybė nutarė ir toliau nesitraukti iš pozicijų.

Liepos 12 d. p. Ambrazevičių išsikviečia dr. Kleistas ir pareiškia, kad tarp- tautinės teisės atžvilgiu Lietuvos vyriausybės nėra, ji neegzistuojanti, nes ji su- daryta be Reicho vyriausybės žinios.

Dr. Ambrazevičius pareiškęs abejones dėl tokių teigimų ir samprotavimų, bet, vengdamas teorinių ginčų, ėmė operuoti moraliniais argumentais ir faktiš- kaja įvykių raida. Jis nurodė, kad jam iš savo pasikalbėjimų su vok[iečių]. karine vadovybe Lietuvoje susidaręs įspūdis, jog OKW p. Škirpai nevengė patikimumų bei susitarimų dėl Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo.

Į tai dr. Kleistas pareiškė, kad OKW negalėjo p. Škirpai duoti nė kokių poli- tinių pažadų.

– Man pačiam per ištisus metus buvo uždrausta su p. Škirpa susitikti, – baigė savo išvedžiojimus dr. Kleistas. Toliau jis grįžo prie vyriausybės klausimo ir dar kartą p. Ambrazevičių įtikinėjo, kad Lietuvos Laikinosios vyriausybės nuopel- nai dideli, niekas iš vokiečių pusės sukilimo nuopelnų ir pačios vyriausybės dar- bo reikšmės neneigiąs, tačiau vyriausybės nariai turį „sich umbilden“⁵.

P. Ambrazevičiui užklausus, kokia prasmė turėtų tas „umbildung“, dr. Kleistas ilgiais išvedžiojimais pagaliau dr. Greffės mintį konkretizavo taip: esą vyriausy- bė turėtų atsargiau formuluoti savo mintis, realiau žiūrėti į karo sąlygų sudarytą padėtį ir save vadinti ne ministeriais, bet amtsleiteriais ar kaip kitaip. Reicho vyriausybės nusistatymas dar nesąs aiškus, tad vyriausybė turėtų derintis prie vokiečių pageidavimų dvasios.

– Kiek truks šios situacijos neaiškumas?

– Maždaug 8-14 dienų.

P. Ambrazevičius, matydamas, kad dr. Kleistas tęsia dr. Greffės misiją, dar kartą pareiškė, kad vyriausybė sutiktų „sich umbilden“, jeigu jos asmeninė su- dėtis Reicho vyriausybei nepatinkanti.

– Prieš asmenis mes nieko prieš neturime, – atsakė dr. Kleistas.

Šie žodžiai dar kartą Lietuvos Laikinajai vyriausybei atidengė tikrąją vokie- čių užmačių prasmę. Tačiau nutarta ir toliau veikti kaip veikus, nors tiesioginis santykis su Reicho politiniais atstovais lyg ir visiškai nutrūko. Vokiečių karinė vadovybė betgi su Lietuvos Laikinosios vyriausybės nariais bendradarbiavo ir toliau. Dar tos pačios liepos 12 d. vakarą p. Ambrazevičius iš gen. Rocko gavo kvietimą dalyvauti Berlyno operos artistų spektaklyje, kuriuo buvo atidaromi vokiečių kariuomenei spektakliai Kaune. Kvietimas datuotas liepos 12 d. ir ad- resuotas „Herrn Kulturminister Ambrazevičius“.

⁴ Nesugebantis (vok.).

⁵ Persitvarkyti (vok.).

Įsitikinę, kad tiesioginės įtaigos keliu Lietuvos Laikinosios vyriausybės negalima paveikti, vokiečių įstaigų atstovai, matyti, pasirinko kitą kelią – pakirsti vyriausybę autoritetą, pasinaudojant patogiu lietuviškosios visuomenės elementu. Tačiau p. Ambrazevičius savo pareiškimuose pasitenkino nusakymas tik viešesnio pobūdžio faktus. Kadangi formalioji pusė šio klausimo visumos toli gražu nenušviečia, tai visuomenės persigrupavimas čia nusakomas remiantis įvairiais šaltiniais.

2.2. Lietuvos Laikinosios vyriausybės visuomeninė bazė

Beje, čia norime pastebėti, kad tiek sukilimas, tiek vyriausybės sudarymas nebuvo atsiktinis dalykas, bet tai buvo vienerių metų intensyvaus darbo ir planingas kovos rezultatas, kurį pirmomis sukilimo valandomis žymiai sustiprino spontaniškas tautos įsiliejimas į laisvės kovą. Tos kovos organizacinę užuomazgą sudarė K. Škirpos įkurtasis Lietuvių aktyvistų fronto padalinys Berlyne, iš kur jo idėjinis turinys persimetė į okupuotą Lietuvą, ten suradęs gerą psichologinę dirvą ir net savaime išaugusius konspiracinius būrelius, kurie, sužinoję Berlyno lietuvių užmačias, nedelsdami įsiliejo į bendrą frontą. Nors LAF organizacija Lietuvoje buvo Berlyno užuomazgos tęsinys, tačiau pačios organizacijos nariai savo politinę praeitimį okupuotoje Lietuvoje žymiai skyrėsi nuo LAF steigėjų Berlyne.

K. Škirpa gyveno mintimi, kad Lietuvos valstybės katastrofos akivaizdoje susidarė pirmutinė prielaida naujam politiškai idėjiniam vienalyčiam sąjūdžiui, į kurį gali sutilpti įvairios politinės praeities žmonės. Taip Berlyne į LAF susitelkė ir buvusieji tautininkai, ir krikščionys demokratai, ir voldemarininkai, ir socialdemokratai, ir kitokių buvusių pakraipų žmonės. LAF koaliciškumo bei nevienalytiškumo įspūdis persekiojo ne vieną lietuvį Berlyne, kai kas iš jų patį LAF, kaip vėliau visiškai paaiškėjo, traktavo kaip konjunktyrinių padarą praeinamą priemonę, taktinį reiškinį. Kai kurie iš tokių asmenų jau pirmosiomis vokiečių ir rusų karo dienomis kaip tik dėl to LAF laikė savo uždavinį atliktu. Lietuvos nepriklausomybės išlikimas tiems asmenims nekėlė abejonių, o kilęs konfliktas tarp Reicho vadovybės ir Lietuvos Laikinosios vyriausybės sudarė progą patikėti, kad čia yra asmens ar srovės klausimas, dėl to atsirado mėginimų LAF organizacijai primesti visai kitokį pobūdį bei kitokį politinį charakterį, nei buvo iš pradžių numatyta. Tokiu būdu voldemarininkai bandė LAF nusavinti, nors krikščionių demokratų grupių žmonės LAF traktavo ne tikrai savo nuosavybe, bet ir savo kūriniu. Taip iškilo LAF koalicinė prigimtis ir skilimo pavojus.

Lietuvoje į LAF buvo susitelkęs daugiausia krikščioniškai demokratinis elementas, tai buvo natūralus ir nuoseklus politinės raidos rezultatas. Kairiųjų grupių žmonės nuėjo bendradarbiauti su bolševikiniu okupantu, tautininkai sukišti į kalejimus, o viena iš gausiausių mūsų visuomenės grupių – Katalikų centras – buvo tos raidos mažiausiai paliestas, todėl natūraliai į jų rankas okupuotoje Lietuvoje perėjo politinės kovos vadovybė ir visas LAF sąjūdžio veikimas. Bent šitaip atsitiko Kaune, kur buvo paskelbta vyriausybė. Vilniuje ir įvairiose kitose Lietuvos vietose būta gausių būrių, susidėjusių iš kitokių pažiūrų asmenų, bet vyriausybės sudarymo iniciatyvai perėjus į Kauno rankas, jokių pakeitimų vadovybėje dėl revoliucinės padėties nebuvo galima daryti. Dėl to nenuostabu, kad Lietuvos Laikinoji vyriausybė išėjo pernelyg „katalikiška“, nes laisvų žmonių iš buvusių kitų visuomeninių

grupių, kurios būtų galėjusios šioje vyriausybėje turėti savo atstovus, beveik nebuvo.

Tačiau valstybiškai galvojančiai dėl to mažiausiai turėjo pagrįdą jaudintis, nes subrendusiam, atrodo, turėjo būti aišku, kad ne Lietuvos vidaus politiniai sumetimai šiomis aplinkybėmis turėjo lemti vyriausybės sprendimus, bet visų pirmiausia užsienio politiniai interesai.

Objektyviai įsiziūrėjus į LAF vadovybės ir Lietuvos Laikinosios vyriausybės pirmuosius sprendimus krašto vidaus gyvenimui tvarkyti, tenka pripažinti, kad šiuose sprendimuose tikrai pasireiškė tam tikras „katalikų sroviškumas“. Į visas atsakingąsias vietas kažkaip buvo paskirti beveik išimtinai buvusių krikdėmų žmonės, plius vienas kitas išlikęs buvęs valstietis liaudininkas.

Iš kalėjimų grįžusieji tautininkai pagal priimtą vyriausybės nutarimą turėjo užimti tas vietas, kurias jie turėjo 1940 m. birželio 14 d. Tačiau grįžusieji gaudavo patarimą „pailsėti“, „paatostogauti“ ir pan. Dėl šitokios Laikinosios vyriausybės praktikos kažkodėl labiausiai pasijuto įžeisti voldemarininkai, kuriems, atrodo, amžinai lemta vaidinti politinio nevykėlio ir apakėlio vaidmenį.

Plačioji visuomenė dar buvo per daug prislėgta bolševikinio teroro aktų ir per daug šventai išgyveno laisvės žybtelėjimą, kad šiai kovai dėl vietų ar senų partinių reminiscencijų būtų teikusi bent kokio dėmesio. Masėms absoliučiai nerūpėjo vyriausybės srovinis atspalvis, svarbu, kad Lietuva sulaukė savo vyriausybės. Tačiau vyriausybės atspalvio aplinkoje visuomeninė bazė pamažu pradėjo skilti, o kartu skilo ir LAF. Be aponežės, LAF voldemarininkiškojo sparno pretenzijas bei apetitus žymiai bus padąsinusi vokiečių generalinio komisaro įstaiga, kuri siekė Lietuvos Laikinosios vyriausybės visuomeninę bazę šiaip ar taip susiaurinti, taip kompromituoti pačią vyriausybę ir su ja kartu palaidoti ir Lietuvos nepriklausomybę.

Tokiu būdu šalia LAF Vyriausiojo štabo, kuriam faktiškai vadovavo Leonas Prapuolenis, susikūrė antrasis štabas, vėliau iškabines savo senąją iškabą „Geležinio vilko“ vardu. Į šį antrąjį štabą iš LAF perėjo net pačiam LAF kūrėjui artimiausi žmonės, kaip inž. Brunius, ats. mjr. Puodžius ir nemažai nepataisomų voldemarininkų.

Tautininkai, taip pat iš karto pasijutę esą Lietuvos Laikinosios vyriausybės posūniai, iš karto mėgino kalbėtis su „Geležiniu vilku“, tačiau, atpažinę šios grupės tikrąjį mentalitetą, atšoko nuo jų kaip nuo elektros srovės.

Ryskiausias „Geležinio vilko“ grupės mentaliteto bruožas – besąlyginis bendradarbiavimas su vokiečiais, o kalbant vertinamai – paleckiadios pakartojimas.

Bergždžia būtų čia vaikyti formaliosios „teisybės“, kuria buvo stengiamasi pridengti tautinės vienybės skaldymą. Viena yra tikra, kad kova su Laikinąja vyriausybe šiandieninėms aplinkybėmis vis tiek prilygsta valstybės išdavimui, nors tos vyriausybės ideologinis atspalvis šio pranešimo autoriui nėra savas.

Vis dėlto „Geležinio vilko“ grupė, kurioje veikia vokiečių agentai, pvz., doc. Taunys, mjr. Pyragius ir Vokietaitis, ryžtasi griauti vyriausybės pamatus. Galimas tikrųjų priežasčių, dėl kurių Vokietija nepripažino Lietuvos Laikinosios vyriausybės. Daugelis jų tikėjo, kad esminė priežastis yra asmenų klausimas. Šia prasme galvojo ne tik „vilkai“, bet ir nemažai ilgus praeities lietuvių politikų. Tačiau svar-

bu, kad vokiečiams pasisekė šį kartą sukelti intrigą, kurios rezultatas buvo liepos 22 d. voldemarininkų pučas prieš Lietuvos Laikinąją vyriausybę.

Ir LAF vadovybė, ir pati vyriausybė, matydama gresiantį pavojų, mėgino kaip nors skilimą bent laikinai sustabdyti, tačiau iš esmės skirtingo mentaliteto ir priešingo jutimo grupės ėjo nesulaikomu logiškumu iki tautinės gėdos akto, kuris įvyko liepos 22 dienos naktį.

Įdomus to akto signalas pučo išvakarėse. Liepos 21 d. susirinko LAF ir „Geležinio vilko“ štabų atstovai galutinei susitarimo formulei surasti. Tačiau visi pasitarimai vyko ne tiek susitarimui pasiekti, kiek skilimo kaltę primesti priešingajai pusei ir šį kartą nieko gero negalėjo duoti.

Iš „Geležinio vilko“ teatvykus mjr. J. Pyragiui ir doc. Tauniui bei inž. K. Bruniu, LAF atstovai pareiškė apgailestavimą, kad pasitarimai vyksta ne norimu sklandumu.

„Geležinio vilko“ atstovų reakcija buvo tipiška, bet ne visai laukta. Mjr. Pyragius staiga atsistoja, pakelia galvą, išsitraukia laikrodį ir tragiko vaidmenį pasirinkusio pajaco tonu pareiškia:

– Šiandien yra liepos 21-oji 1941 metų, 17 val. Skelbiu, kad LAF nuo šio laiko nustoja egzistavęs. Heil Hitler!

Apsisuka ir eina iš salės.

– Heil Hitler! – pakartoja doc. Taunys ir taip pat pasišalina iš posėdžio.

Inž. Brunius jaučia artėjančio įvykio politinę reikšmę, tačiau, atrodo, guodžiasi viltimi, kad jo bendraminčių pasirinktasis kelias išvengs istorijos smerkiančio sprendimo.

Visi kiti išsiskirstė nustebę, ne tiek dėl pasitarimo baigmės, kiek dėl jos neįprasto stiliaus.

Naktį prasidėjo voldemarininkų pučas, jau kažkelintasis, kurių skaičių vargu ar ir patys kruopščiausi istorikai galės tiksliai nustatyti. Užėmę vieną kitą įstaigą lengvai, vis dėlto Kauno komendanto plk. Bobelio asmenyje surado gana sunkoką kliūtį. Pirmą kartą atvykusius keturis pučtininkus su mjr. Pyragiumi priešakyje plk. Bobelis privertė pasitraukti nieko nepėšus. Vėliau pučtininkai atvyko jau su komendanto žinioje esančio lietuvių bataliono padaliniu ir pradėjo plk. Bobeliui grasinti logiškomis tokios padėties išvadomis. Plk. Bobelis kreipėsi telefonu į ministerį J. Ambrazevičių klausdamas, ar gali atsistatydinti.

P. J. Ambrazevičius pareiškė, kad komendantas gali iš savo pareigų tik tada pasitraukti, kai gaus vyriausybės įsakymą. Po to iniciatyvos ėmėsi mjr. Pyragius. Stengdamasis pučtininkų valią legalizuoti, paskambinęs gen. St. Raštikiui, krašto apsaugos ministeriui, pareikalavo, kad šis įsakytų plk. Bobeliui iš savo pareigų pasitraukti.

Gen. Raštikiui atsisakius duoti tokį įsakymą, mjr. Pyragius pareiškė, kad vyriausybės narių užsispyrimas neturįs prasmės, nes „su mumis yra jie“.

- Kas tie „jie“? Vokiečiai? – klausia gen. Raštikis.
- Taip, pone generale!
- Gestapo?
- Taip. Ir OKW (Oberkommando der Wehrmacht).

Čia mjr. Pyragius, p. J. Ambrzevičiaus pasakojimu, numykęs, bet atrodo, kad norėjęs atsakyti „taip“. Gen. Raštikis teigia, kad mjr. Pyragius į abu klausimus atsakęs kategorišku teigimu.

Gen. Raštikiui atsakius duoti pučinių reikalaujama įsakymą, plk. Bobelis buvo internuotas, o Kauno miesto ir apskrities komendantu paskirtas kpt. Kviecinskas.

Buvo laukiama, kad įvykdžius pučą voldemarininkai sudarys savo vyriausybę. Tačiau vyriausybės nesudarė. Čia ir kai kuriems pučo organizatoriams kilo įtarimas, kad pučo iniciatoriai nebuvo laisvi nuo vokiečių inspiracijų, kurios turėjo tarnauti tik tam, kad sukompromituotų esamą vyriausybę, bet jokiū būdu ne tam, kad ją pakeistų sau priimtinesne bei paklusnesne. Tokiu būdu faktiškai pavykęs sukilimas politiškai nieko nesukūrė, o tik sudavė vyriausybei skaudų smūgį. Pasikartoję birželio 7-oji, tačiau politinė reikšmė šio sukilimo esamomis aplinkybėmis Lietuvai kur kas skaudesnė.

Gen. Raštikis rytojaus dieną parašė pro memoriją, kurioje atpasakojo telefoninį pasikalbėjimą pučo metu su mjr. Pyragiumi, ir tą pro memoriją pasiuntė karinės administracijos viršininkui Lietuvoje – gen. Pohlui. Šis reagavo į gen. Raštikio pro memoriją laišką plk. Bobeliui, kuriame pareiškė padėką už bendradarbiavimą. Žodžiu, gen. Pohlis generolui Raštikiui kategoriškiausiai pareiškė su tokiais gaivalais nieko bendro neturėjęs.

Sunku numatyti, kokių sankcijų pučo organizatoriai būtų sulaukę iš gen. Pohlio grūmojimų ir pasipiktinimo, jei ne vokiečių civilinės administracijos intervencija, sulaikiusi ir gen. Pohlį, ir pačią Lietuvos vyriausybę nuo sankcijų taikymo pučo dalyviams.

Išlaikiusi tokį moralinį smūgį, Laikinoji vyriausybė nepasijuto esanti „pamišėlių klika“, kaip kad vokiečių spauda pavadino Lietuvos nepriklausomybės šalininkus. Tačiau vyriausybės, o kartu ir Lietuvos nepriklausomybės likimas mažai kam iš vyriausybės narių teikė dar kokių nors iliuzijų. Jomis, atrodo, vis dėlto neatsisakyta gyventi, kol atvyko Reicho komisaras Pabaltijo valstybėms, kurios vokiečių okupacinės valdžios terminologijoje gavo naują – „*Ostland*“ – pavadinimą.

Lietuvių tauta dar tebegyveno laisvės iliuzija, tačiau jos jauna valstybinė vadovybė jau svarstė klausimą, kaip sutikti vokiečių smurto aktą.

Nutarta dar kartą – šiuo atveju Reicho komisarus – nušviesti lietuvių tautos pažiūrą savo nepriklausomybės klausimu ir kartu pareikšti apgailestavimą dėl Reicho vyriausybės sprendimo įvesti Lietuvoje okupacinį režimą. Nenutylėta vyriausybės viltis anksčiau ar vėliau atgauti Lietuvos valstybinę nepriklausomybę turėjo reikšti švelnų protesto balsą prieš šiurkštų Vokietijos smurtą.

Rugpjūčio 2 d. 12 val. gen. komisaras dr. von Rentelnas buvo numatęs priimti keturių asmenų Lietuvos Laikinosios vyriausybės delegaciją. Tačiau apie 11 val. komisariatą paprašė atvykti visus vyriausybės narius. Techniškai tatoi negalint įvykdyti, audiencija atidėta rugpjūčio 5 d. 12 val. Per tas dvi dienas Reicho komisaro štabas stengėsi išsiaiškinti „Geležinio vilko“ politinę poziciją sudaryti iš pačių lietuvių civilinės administracijos patariamąją vadovybę, į kurią norima įvilioti ir Lietuvos Laikinosios vyriausybės narius. Tad vadovybei pirmininku buvo kvie-

čiamas gen. Raštikis, tačiau, kaip jis pats šio pranešimo autoriui pareiškė, kvietimo nepriėmė argumentuodamas, kad jis negalys viešumoje užimti atsakingesnio kė įeiti į generalinius patarėjus švietimo ministeris. Lygiai atsisa- nės ministeris dr. inž. Damušis, nes visi vyriausybės nariai taip buvo nutarę elgtis.

Gen. komisaras tada pakvietė civilinės administracijos patariamąją vadovybę sudaryti gen. Kubiliūną, kurį rėmė ir „Geležinis vilkas“. O pats „Geležinio vilko“ štabas jau buvo nutaręs persiorganizuoti į Lietuvos nacionalistų partiją, kurios tikslas būtų jungti visas nacionalistines tautos pajėgas Lietuvos atkūrimo darbu, kaip pasakytą tos partijos memorandume, kuris, gen. komisaro pageidavimu, jam įteiktas rugpjūčio 5 dieną, 11 val.

Tame memorandume pareiškiamas „Geležinio vilko“ noras persiorganizuoti į Lietuvos nacionalistų partiją, kuri savo idėjinę kilimo pradžią sieja su 1926 m. gruodžio 17 d. perversmu ir prof. A. Voldemaro asmeniu. Lietuvos nacionalistų partija, kaip sakoma toliau tame memorandume, tikisi, kad Didžiosios Vokietijos fiureris įvertins lietuvių tautos įnašą vokiečių armijos kovoje su bolševizmu ir, pasikeitus dabarties karo sukurtosioms aplinkybėms, nepaneigs lietuvių tautai valstybinės nepriklausomybės teisės.

Į dabartinį Lietuvos būvį LNP žiūrinti kaip į karo sąlygų pasekmę, todėl ji vertinanti „blaviai ir realiai“, nes yra įsitikinusi, kad generalinio komisaro bendradarbiavimas su lietuvių tauta abipusių interesų supratimo rėmuose esanti pirminė prielaida ir Vokietijos, ir Lietuvos labai bei gerovei.

Šitokia dvasia dvelkia „Geležinio vilko“ memorandumas, kurio autorius yra Zenonas Blynas, LNP generalinis sekretorius, buvęs Lietuvos pasiuntinybės Romoje tarnautojas.

Nepriklausomybės reikalavimą jis iškėlė kaip kartinį LNP politinės programos siekinį. Daliai „Geležinio vilko“ narių pasiūlius nepriklausomybės sąvoką visiškai iš memorandumo išbraukti, Z. Blynas pareiškė išėisias iš partijos, jeigu štabas šitokia prasme apsispręstų. Prie Z. Blyno tezės prisidėjo buvęs gen. J. Kubiliūnas, mjr. Puodžius ir inž. Kl. Brunius. Tokiu būdu jau pačioje LNP užuomazgoje susidarė dvi skirtingos pažiūros Lietuvos nepriklausomybės klausimu. Ir sunku tikėtis, kad laisvės dvasia šios negausios politinių mėgėjų partijos štabe galėtų laisvai reikštis. Greičiausia šis skirtumas atves partiją prie skilimo anksčiau, negu ji savo pozityviu darbu įstengs bent iš dalies atpirti liepos 22-osios dienos išdavimą. Tačiau dar didesnis pavojus šios grupės sveikų nusistatymų asmenims yra palinkti okupanto valiai ir užgaidoms ar bent subordinuoti vokiečių agentų siautėjimui partijos vardu.

LAF štabas savo ruožtu panašų memorandumą, tik daug plačiau ir gal svarbiau argumentuotą, tačiau ne be tam tikrų politiškai gal ir beprasmisų reveransų naujam Lietuvos okupantui, įteikė Reicho komisarui rugpjūčio 6 d.

Apie šios audiencijos rezultatus teko patirti iš p. Leono Prapuolenio, kuris, rytojaus dieną šio pranešimo autorių palydėdamas į kelionę, užklausė, kaip man atrodytu, jeigu LAF pakeistų savo vardą.

Į tai jam atsakiau, kad nesvarbu organizacijos vardas, o svarbiausia jos idėji-

nis turinys ir dvasia. Tačiau, antra vertus, LAF jau turi gerokai pavydėtiną tradiciją, tad ar būtų prasmė vardą bekeisti, nors man asmeniškai tas vardas niekados nėra patikęs.

– O, pavyzdžiui, jeigu LAF pasivadintų Lietuvių nacionalistų partija?

Iš šio klausimo supratau, kad LAF gavo patirti Reicho komisaro neįgiamą nusistatymą dėl jo tolimesnio veikimo, tad svarstoma mintis įsilieti į voldemarininkų LNP, tokiu būdu ją reformuojant iš vidaus.

Galimas daiktas, kad gen. komisaras abiem štabams pasiūlė susijungti į vieną, nes rugpjūčio 7 d. abiejų štabų atstovai tarėsi dėl naujo dienraščio vardo. Susitarta dėl Voldemarininkai siūlė atgaivinti „Tautos kelią“, LAF – „Lietuvą“. Susitarta dėl „Lietuvos kelio“, kurio pirmasis numeris turėjo išeiti rugpjūčio 7 d. Tai bus okupacinės „valdžios oficiozas“ ir jo vyr. redaktorium numatytas Stepas Vykintas-Povilavičius, dirbęs „Lietuvos aide“, o pastaruoju metu – Vilniuje išeinančios „Naujosios Lietuvos“ redakcijoje.

Šitai galutinai žadama išspręsti lietuviškosios visuomenės organizavimo klausimą. Kitas reikalas, kaip visuomeninis gyvenimas faktiškai reikšis.

Atgautosios nepriklausomybės katastrofa ir LAF siekinių neįgyvendinimas, atrodo, sudarė gyvą akstiną iš naujo atbusti senoms srovinėms koncepcijoms, o atskiriems žmonėms – pasilikti prie seniau išpažintųjų vertybių ne tik faktiškai, bet ir formaliai. Tačiau kitos politinės srovės, savaime suprantama, nerado prasmės iškilti į viešumą.

Šitai paaiškėjus, kad antrojo Lietuvos okupanto vergų priežiūros tarnybai netrūkstą savanorių, vokiečių okupacinė valdžia ėmėsi pirmojo jėgos smurto prieš Laikinąją Lietuvos vyriausybę.

Rugpjūčio 5 d. 12 val. visi Lietuvoje gyvenantieji vyriausybės nariai atvyko pas generalinį komisarą. Pasikeitimas kalbomis truko neilgai, o pasikalbėjimas žodžiu – dar trumpiau.

Vyriausybės nariai apleido Reicho komisarą prislėgti, nors daugumos jų geros valios optimizmas vargu ar kėlė mintį, kad jeigu fiureris galėtų ateityje tarti paskutinį žodį dėl Lietuvos, tai vokiečių karo laimėjimo atveju jis būtų ne kas kita, kaip Rytprūsių šiaurinės sienos perkėlimas bent iki Dauguvos. Tačiau visi apleido Reicho komisarą su įsitikinimu, kad **paskutinį žodį Lietuvos klausimu tars dar kartą pati lietuvių tauta!**

Vakare vyriausybės nariai susirinko prie Nežinomojo kareivio kapo vainiką padėti. Kimū J. Ambrazevičiaus kalbos žodžiai pasiekė nedaugelio kauniečių ausis. Tai buvo paskutinis vyriausybės aktas, baigęs trumpai trukusį Lietuvos nepriklausomybės laikotarpį. Tačiau tikėsimė, kad gaivališkas laisvės troškimas lietuvių tautoje sutelks pakankamai energijos, kad nugalėtų visą pyktį, smurtą ir niekšingumą, kuris reiškiasi svetimuosiuose ir... tarp pačių lietuvių.

– Tai yra gyvųjų lietuvių priesaika kritusiems kovos draugams. Netrukus ta priesaika bus atlikę visi trys milijonai lietuvių, gal sulauksime ir tų laikų, kada ji bus įvykdyta, ne tokiais patetiškais žodžiais, bet panašiomis mintimis dalinosi su manimi vienas su kitais.

Kas suabejos tokiu žodžių nuoširdumu?

2.3. Vokiečių okupacinės valdžios struktūra

Kol kas vokiečių okupacinės valdžios struktūra dar nėra galutinai išryškėjusi. Tačiau iš ligšiolinių aktų susidaro jau toks vaizdas.

Visos trys Pabaltijo valstybės sudaro vieną okupacinės valdžios administracinį vienetą, pavadintą „Ostland“ vardu. Tos srities valdymas pavestas Reicho komisarui Lohsei, kuris laikinai reziduoja Kaune, tačiau nuolatinė jo rezidencijos vieta ateityje numatoma perkelti į Rygą. Lietuvos sričiai administruoti paskirtas generalinis komisaras Rentelnas, kuris kraštą valdys per civilinės administracijos vadovybę, greičiausia pasivadinsiančią *Landrat* – Krašto tarybos vardu. Tos tarybos nariai – generaliniai tarėjai – kviečiami iš pačių lietuvių tarpo.

Rugpjūčio 8 d. tebuvo iš pačių lietuvių paaikšję trys: buvęs gen. Kubiliūnas – tarybos pirmininkas ir kartu generalinis patarėjas bendrosios visuomeninės politikos reikalams, prof. V. Jurgutis – finansų ir ūkio reikalams ir inž. K. Germanas – susisiekimo reikalams. Be šių trijų, vokiečiai jau buvo numatę kviesiti p. P. Norkaitį prekybos reikalams ir dr. Pr. Germantą-Meškauską – darbo ir socialinės apsaugos reikalams. Ponas Kubiliūnas prieš pastarųjų kvietimą griežtai pasisakęs, nes, kaip žinoma, Pr. Germanas yra vokiečių slaptosios policijos agentas, o p. Norkaitis dėl savo praeities nesąs visuomenėje populiarus. Iš viso būsia septyni ar aštuoni generaliniai patarėjai, kurių vardai paaikšėsia ligi rugpjūčio 15-20 dienos.

Kaune ir Vilniuje burmistrais paskirti vokiečiai. Lietuviai burmistrai palikti kaip vokiečių patarėjai. Ar šis tautinis dvilypumas reikšis iki valsciaus savivaldybės ar net iki seniūnijos, kol kas dar nėra paaikšję.

Okupacinė valdžia remiasi, be abejonės, pirmiausia vokiečių karinėmis pajėgomis. Tačiau šalia vokiečių kariuomenės tebeegzistuoja mūsų nacionalinio korpuso daliniai, apie kurių likimą bus kalbama kitoje vietoje. Policijos taip pat dar nėra. Veikia tik atskiri jos daliniai, atsikūrę sukilimo metu. Policijos funkcijas atlieka sukilėliai ir nacionalinio korpuso kariai.

3. KRAŠTO GYVENIMAS

3.1. Bendri įspūdžiai

Jei iš tikrųjų ūkinė politika yra bendrosios politikos kelrodis, iš kurio galima spėti apie žadamus rytdienos politinius sprendimus, tai pirmieji vokiečių okupacinės valdžios sprendimai Lietuvos ūkiniam gyvenimui pertvarkyti verčia daryti labai liūdnas išvadas. Tos išvados Užnemunėje iš tikrųjų ir daromos.

Lietuvos Laikinoji vyriausybė visame krašte buvo įsakiusi laikytis tų pačių kainų, kurios buvo bolševikams apleidžiant Lietuvą. Tačiau vokiečių civilinės valdžios įsakymu „Lietūkis“ ir „Pienocentras“ buvo priverstas Suvalkijos ūkininkams sukurti išskirtinę padėtį, nes šioje Lietuvos dalyje kainos už žemės ūkio gaminius yra dvigubai aukštesnės nei kitose krašto srityse. Taigi Kauno senamiestyje sviesto kilogramas kainuoja 8-10 rublių, o Aleksote jau reikia mokėti 20 rublių. Už gyvulius visoje Lietuvoje mokamos senosios kainos, tačiau Suvalkijos ūkininkui už arklį, karvę ar veršiuoką mokama beveik tiek pat markių, kiek ir pačioje Vokietijoje. Tokiu būdu Suvalkijos ūkininkai rublių turi kaip šieno.

Žemės banke tvirtinama, kad jei pašto susisiekimas būtų atkurtas, tai suvalkiečiai sumokėtų visas savo ilgametes paskolas.

Tokių gerų laikų Suvalkijos ūkininkai beveik neprisimena. Tačiau nuogaustajama, kad tu norima Užnemunę paruošti prijungimui prie Vokietijos. Šiuos spėjimus patvirtina ir žodinė agitacija, kurią vokiečių agentai pradeda Suvalkijoje, vadinėdami iš sodybos į sodybą ir agituodami ūkininkus nuo Lietuvos atsisikirti.

Dėl kainų dvejojumo kenčia ir pats Kaunas, nes Suvalkijos srityje esantieji pakaunės ūkininkai Kauno rinkose savo gaminių negali pardavinėti, o šiaipus Nemuno pakaunės ūkininkų žemės ūkio gamyba yra žymiai ekstensyvesnė negu Užnemunėje.

Miestuose trūksta maisto dar ir dėl to, kad geležinkelių susisiekimas Lietuvoje pajungtas išimtinai karo reikalams, o autobusų susisiekimas labai prastas, nors ir tai tik vidurinėje Lietuvoje pradedamas atkurti.

Dėl susisiekimo stokos ūkinė, politinė ir kultūrinė decentralizacija Lietuvoje pasiekusi kraštutiniausią laipsnį. Kiekviena apskritis gyvena savitą gyvenimą. Net tarp Kauno ir Vilniaus susižinojimas labai silpnas. Vienintelė bendra viešojo susižinojimo priemonė yra radijas. Kauno ar Vilniaus spauda šiuo metu tepasiekia Raseinius, Šiaulius, Marijampolę, Ukmergę ir tolygaus atstumo miestus. Šitokią būklę informacijos atžvilgiu iš dalies švelnina provincijos spauda. Šiuo metu Lietuvoje išeina nemažai laikraščių: Vilniuje „Naujoji Lietuva“ (dienraštis), Kaune „Į Laisvę“ (dienraštis), „Ūkininko patarėjas“ (savaitraštis). Galima daiktas, kad „Į Laisvę“ bus uždarytas. Panevėžį informuoja „Išlaisvintasis panevėžietis“, Marijampolę – „Naujoji gadyne“, Šiaulius – „Tėvynė“, Telšius – „Žemaičių žemė“, Biržus – „Biržų žinios“. Visi tie provincijos laikraščiai savaitiniai. Tačiau ir šis spaudos tinklas neįstengia pasiekti visų Lietuvos pakraščių.

3.2. Priekaištai Lietuvos Laikinajai vyriausybei

Grįžtant prie grynai ūkinio pobūdžio klausimų, sunku susilaikyti nuo priekaištų Lietuvos Laikinajai vyriausybei. Jos nutarimai privatus turto denacionalizacijos klausimu vargu ar yra ūkiškai tikslingi, o politiškai tėra tik skaudi klaida. Žemės ūkyje bolševikų režimas maksimalia ūkio riba buvo nustatęs 30 ha. Didesnieji ūkiai buvo išparceliuoti bežemiams ir mažažemiams arba pradėti kurti kolektyviniai ūkiai. Lietuvos Laikinoji vyriausybė išleido įstatymą, kuriuo ūkininkams gražinama nusavintosios žemės iki 60 ha ūkinio vieneto ribos. Ūkininkams, kurių ūkiai buvo ne didesni kaip 60 ha, toks denacionalizacijos nuostatas praktiškai painiavos nesudarė. Juo labiau, kad bolševikų nacionalizacija tebuvo formali, nes faktiškai didelė naujakurių dalis iš bolševikų žemės imti nenorėjo dėl dviejų priežasčių. Visų pirma buvo aišku, kad sovietinė sistema ir mažesniųjų ūkininkų nepakęs, o stengsis ir Lietuvoje įvesti kolektyvinio ūkio sistemą. Tai kam beimti tą žemę, jeigu rytoj nuo jos vis tiek reikės atsisakyti. Antra, dėl ko siūlomos žemės buvo nenorima imti, tai bendras įsitikinimas, kad bolševizmas prasminga, nei naudinga. Dėl to faktiškai buvo taip, kad gavusieji žemės formali iš senųjų jos savininkų sutartą atlyginimą ir tuo buvo patenkinti.

Lietuvos Laikinosios vyriausybės denacionalizacijos įstatymas ypač pridarė didelės praktinės painedos tiems ūkiams, kurie buvo didesni kaip 60 ha. Pagal įstatymą didesniųjų dvarų savininkams priklausė atgauti 30 ha žemės. Bet iš kurio naujojo savininko? O jų yra daug! Pagaliau ką vyriausybė mano daryti su ta žeme, kuri buvusiems jos savininkams nėra gražinama?

I šį priekaištą p. Ambrazevičius šio pranešimo autoriui pareiškė, kad vyriausybė, skelbdama denacionalizacijos įstatymą, tikėjo Lietuvos nepriklausomybės realumu ir dėl to, tik iš dalies denacionalizuodama žemę, norėjusi kartu pagilinti buvusios nepriklausomos Lietuvos žemės reformą, kaip ji buvo projektuojama 1939-1940 metais.

Vadinasi, vyriausybė kartu stengėsi įvykdyti revoliuciją ir kartu jos kontrrevoliuciją vienu ypu. Jei bendras nusistatymas pirmiau atkurti padėti visose gyvenimo srityse 1940 m. birželio 14 d., o tik po to imtis galimų reformų, būtų vyriausybės išklaulytas, tai šiandien ir ūkiškai, ir politiškai Lietuva būtų daug palankesnėje situacijoje. O dabar vokiečiai nacionalizuotą turtą laiko valstybės, taigi Vokietijos nuosavybe. Kaip su ja pasielgs, šiuo metu sunku spėlioti. Ūkiams, kurių savininkai yra žuvę ar dingę, skiriami administratoriai.

Ne mažesnio pasipiktinimo ir kritikos sukėlė Laikinosios vyriausybės įstatymas miestelėnų turto denacionalizacijos reikalu. Pagal tą įstatymą 50 % namų ir sklypų vertės turto savininkai mokesčių forma turi sumokėti Lietuvos atstatymo fondui. O kaip su tais namais bei sklypais, kurie įgyti paskolų būdu? Išeitu, kad tokių namų ar sklypų savininkams turto denacionalizacija miestuose virsta savotiška neužtarnauta bausme.

Ponas Ambrazevičius šitokį miestų denacionalizacijos aktą grindė socialinio teisingumo ir turto santykių išlyginimo motyvais. Tačiau šiame įstatyme pridaroma daugiau socialinio neteisingumo negu Žemės ūkio denacionalizacijos įstatymu.

Šia proga pravartu prisiminti ir trečią esminę Lietuvos Laikinosios vyriausybės klaidą: ji nepaskelbė nė kokio akto, kuriuo remiantis būtų galima įsaktmiai teigti, kad Lietuvos Laikinoji vyriausybė remiasi 1938 metų Lietuvos Konstitucija. Priešingai. Iš vyriausybės aktuose vartotų teisinių terminų susidaro išpūdis, kad buvo norima remtis viena ankstyvesnių Lietuvos Respublikos Konstitucijų.

Užsienio politikos atžvilgiu tačiau buvo ir yra nepaprastai svarbu, kad sukilėlių vyriausybė būtų deklaravusi, jog jiniai laikosi 1938 metų Lietuvos Konstitucijos, nes tokiu būdu įsaktmiai pabrėžtas atsistatančios Lietuvos tęstinumas. Tokiu būdu šis sukilimas būtų ne epizodiško pobūdžio, ne kokio nors eilinio nepasitenkinimo esamuoju krašto režimu išraiška, bet lietuvių tautos valstybinės tvalios **pakartotinis** pareiškimas, kovos už savo valstybinę nepriklausomybę tęsinys, bet ne atsitiktinis mėginimas ar svetima intriga. I šį priekaištą p. Ambrazevičius atsakė maždaug tokiais žodžiais:

– Vyriausybė susilaikė nuo tokio akto, nes nežinojo, kokių susitarimų yra pasiekę Berlyne p. K. Škirpa. Ypač generolui Rockui kategoriškai pareiškus, kad netrukus p. K. Škirpa turi atvykti į Kauną, buvo vengiama skelbti aktus, kurie eventualiai galėjo neatitikti esamos padėties.

3.3. Gyvenimas Kaune

Susisiekimo nėra ne tiktai tarp miestinio, bet ir pačiuose miestuose. Dešimtis Kauno miesto susisiekimui tarnavusių autobusų pamatysi Įsrutyje, Karaliaučiuje, Minske, Rygoje, bet ne pačiame Kaune. Tačiau judėjimas Kauno gatvėmis gana didelis. Nuolat stovinčios kariuomenės Kaune, tiesa, nedaug, tačiau pravažiuojantieji karo transportai gana gausūs.

Nepaprastą vaizdą sudarė „tautų kilnojimasis“. Iki rugpjūčio 5 d. visi Kauno žydai turėjo išsikelti į Vilijampolę, kur steigiamas getas. O arijai iš Vilijampolės tuo pačiu laiku kėlėsi į Kauną. Šimtai vežimų traukė vienas paskui kitą ten ir atgal, užkimšdami gatves ir keldami kažkokį slegiantį išpūdį. Ta proga naudojo si nepratusieji snausti. Daug brangių daiktų pateko į karo pašto paketus, siunčiamus į Reichą. Tačiau, atrodo, nuo vokiečių nenorėjo atsilikyti ir lietuviai partizanai. Užteks čia iliustracijai kad ir šitokio fakto. Vienas rašytojas pasiteiravo lietuvio partizano, ar negalima būtų geromis sąlygomis pirkti pianiną.

– O kur pats gyveni? – užklausė partizanas.

Rytojaus dieną tas rašytojas parėjęs namo rado pianiną savo bute bestovintį. Ant jo gulėjo raščiuokas: „*Už triūsą sunaikinome paties bute rastus du alaus butelius. Tai gi reikalą laikysime atliktu*“.

Bendras gatvės vaizdas žymiai pagerėjęs, nei jis buvo pirmomis karo dienomis. Tačiau toli gražu nuo nepriklausomybės laikų stiliaus ir dvasios. Elegantiškoji publika, anais laikais besipuikavusi Kauno gatvėse, dingusi į nežinią, o jos vietą užėmė vidutinioji masė, kuri kadaisė tesudarydavo tik foną.

Toji pilka masė su mažomis išimtimis primena išskintą pušyną. Tik viena kita veislei palikta pušis primena praeiviui apie buvusį didingumą ir grožį. Tik vienas kitas matytas veidas primena buvusį Kauno publikos stilių ir dvasią.

Krautuvių Laisvės alėjoje tėra vos kelios. Jų visų vardai kolektyviniai. Privačios prekybos įmonių lig šiol dar nėra. Parodomieji langai tušti, teišskyrus „Paramos“ galanterijos krautuves, pasipuošusias visu įmanomu ištaigingumu. Bet už tatai jose parduodama išimtinai tik vokiečių kariams.

Tik vokiečių kariams leista lankytis „Metropolijoje“, „Versalyje“, Karininkų Ramovėje ir buv[usioje]. „Monikos“ kavinėje. Tačiau gedulas dėl išvežtųjų giminų, atrodo, bus kauniečiams atėmęs norą pramogauti.

Vakare, po 10 val., gyventojams be specialaus leidimo gatvėmis vaikščioti draudžiama. Miestas aptemdytas daugiau nei Berlynas ar kiti Vokietijos miesteliai.

Tačiau apmirus gyvenimui gatvėse, vis dar tęsiasi susišaudymai tarp tvarkos prižiūrėtojų ir besislapstančių komunistų bei žydų. Beveik kasdien gatvėmis praeina nakties metu sumedžiotųjų komunistų būreliai. Kur jie vedami ir kokiam likimui, visiems nė neklausus aišku. Daugelį lietuvių išgabusus į Rusijos gilumą, o žydus iškrausčius į Vilijampolę, butų krizės Kaune nebėra. Nemaža asmenų, kurie anksčiau tenkinosi kukliu kambareliu žydo palėpėje, šiandien švilpaukiesiems nusiteikę, vaikščiodami po 3-4 kambarių butų ir su dėkingumu sveikina kiekvieną atsitiktinai užklydusį pažįstamą, nes tik taip pabėgama iš neįprastos vienatvės.

Tačiau revoliucinių laikų konjunktūra tęsiasi neilgai, o kas kartą didėjantis bet kokias konjunktūrinių sąlygų mėgėjų iliuzijas.

Savotišką detalę kauniečių gyvenime sudaro „Konrado“ kavinė. Išskyrus vokiečių karius, užėjusius žydų vietą, visa kita publika beveik ta pati. Tačiau jau likai kelia minorines nuotaikas. Senoji „kavinių kritika“ dingusi, „bolševikinės“ išpūdžiais pasidalinta. Tai susirenkama pamatyti grįžtančius bei naujai pasirodžiusius „žuvusius“, o daugelis buvusio režimo mėgėjų praeina pirmąjį viešumos bandymą. Ne kiekvienam pasiseka. Nors yra atveju, kai niekas į atėjusio pataikaujantį ir nusizeminantį šypsnį nereaguoja, o tokiu atveju nepatartina kišti buvusiam savo pažįstamam ranką. Toks visuomenės atmetasis dar turi tenkintis atskiru staliuku ir ilgesnį laiką daugiau nebesirodyti. Tačiau dauguma asmenų, kuriems anksčiau buvo padaryta tūkstančiai mirties sprendimų, šiandien jau yra „Konrado“ kavinės viešumoje „legalizavęsi“ ir pradeda atkusti bei drąsiau reikšti savo išpūdžius. Daugelis išsidera sau palankumą iš kiekvieno savo seno pažįstamo atskirai ir tik po to jau ryžtasi viešumos sprendimui. Taip yra ne vien „Konrado“ kavinėje, taip yra kiekviename Lietuvos miestelyje ir sodžiuje.

3.4. Gyvenimas Vilniuje

Didžiausias lietuvių išsiejimas, kad politinio gyvenimo centru visai atsitiktinai pasidarė ne Vilnius, bet Kaunas. Nors panašiai galvoja ir kauniečiai, visiškai nesididžiuodami tuo, kad Kaunas šį kartą nustelbė Vilnių.

Tačiau Vilniuje politinis gyvenimas daug tolerantiškesnis negu Kaune. Vidaus politiniai ginčai, kurie Kaune neretai nuveda iki to, kad prarandamas visuomos žvilgsnis ir valstybinių interesų plotmė, vilniečių kaktose tekelia raukšles ir bendrą apgailėstąvimą, kad Kaunas neišvengia vaikiškų išdaigų. Dėl to vilniečių lietuvių solidarumas neaplenkia nė bolševikiniam režimui kapitulivusių žmonių. Čia dėmesio centre vyrauja visų pirma lenkų klausimas.

Lietuvos lenkai iš pradžios vokiečiams rodė didelio lojalumo ir palankumo. Buvo tikėtasi, kad Vilniaus sritis bus priskirta prie Generalinės gubernijos. Lenkų teigimu, tatai turėjo įvykti liepos 15 d. Tačiau tokio sprendimo nesulaukę, lenkai pamažu ėmė keisti savo taktiką. Manydami, kad jų veikimas galės įtaigoti vokiečių okupacinės valdžios sprendimus, jie ryžosi netrukus sudarysimą vokiečių okupacinę valdžią pastatyti prieš įvykusį faktą. Tokiu būdu Vilniaus krašto lenkai pradėjo sukilti prieš vietos savivaldybių lietuviškąją valdžią. Kaip buvo reaguota į lenkų pučistus, matyti iš šitokio epizodo.

Liepos pabaigoje iš Turmanto į Zarasus atskuba lietuvis policininkas ir apskrities viršininkui praneša, kad vietos lenkai nuginklavo vietos savivaldybės žmones ir užėmė visas įstaigas.

– O ginklų ar turite? — klausia apskrities viršininkas.

– Ne, – atsako policininkas.

– Tai še automatinis pistoletas. Taktika išbandyta kovoje su bolševikais.

– Po poros dienų grįžo tas pats policininkas pas Zarasų apskrities viršininką,

gražino paskolintąjį ginklą ir raportavo, kad Turmante lietuvių sukilėlių įvestai tvarkai pavojingi elementai likviduoti iš pagrindų.

Kitose vietose tokias baudžiamąsias ekspedicijas atliko mūsų nacionalinio korpuso daliniai, kurie, be Vilniaus miesto, valdo ir nuo bolševikų „valo“ Gardiną, Lydą, Ašmenos, Breslaujos ir kitas apskritis, kurios pagal 1920 metų sieną priklauso Lietuvai.

Teisybė, Minsko, Vitebsko ir Rygos geležinkelio stotyse anksčiau taip pat buvo iškelta Lietuvos tautinė vėliava, nes mūsų nacionalinio korpuso daliniai ir tuose miestuose palaiko tvarką. Sunku numatyti, kaip ilgai mūsų kariai leis vokiečių išnaudojami, tačiau nuo bolševikų net svetimus kraštus jie „valė“ su pagėgimu ir nepaprastu atsidėjimu. Lietuvos nepriklausomybės palaidėjimas, atrodo, ir nacionalinio korpuso vadams sudarys progą pagalvoti apie nuosekliai išvadas. Tačiau įsiutimas prieš bolševikus tarp mūsų karių esąs dar labai didelis ir noras bolševikams „pilti į kailį“ taip pat dar neatlyžęs.

Iki šiol Vilniuje vokiečiai visas tautybes traktavo lygiomis, nors jiems gerai žinomas faktas, kad Vilnių išgelbėjo nuo sunaikinimo tik lietuviai, ypač mūsų nacionalinio korpuso daliniai.

Sąžiningas vokiečių karys niekad negalės užmiršti to vaidmens, kurį vokiečių ir rusų kautynėse suvaidino mūsų nacionalinis korpusas, atidengęs ugnį prieš Raudonąją armiją pačiame fronte, jos sparnuose ir iš užnugario.

Iš viso korpuso šiandien yra išlikę apie 12 000 karių. Bendros karinės vadovybės nėra, nes korpuso generolai (Vitkauskas, Čepas) išvežti, o kiti (Černius) vaikšto civiliška apsirengę Kauno gatvėmis. Daugelis karininkų žuvo dar prieš pat sukilimą arba jo metu. Atsargos karininkai nepašaukti. Tai koks bus šio korpuso likimas, šiandien sunku numatyti.

3.5 Žydų klausimas

Visos Lietuvos žydai sutelkiami į tris vietas: Vilniuje, Kaune ir Žagarėje, kur jiems įsteigiami getai. Kaune teigiama, kad Vilniuje bepalikę apie 50 000 žydų. Kaune esą išžudyta apie 8 000. Tačiau Rytprūsių spauda rašė, kad Kaune žuvo apie 13 000. Gal tikrieji žydų naikintojai ir tiksliau gali žinoti apie šių skerdynių rezultatus. Tačiau viena aišku, kad provincijoje, t. y. provincijos miesteliuose, nė vieno žydo nebegalima sutikti. Daugelis žydų, ypač vyrų, pasitraukė bei išbėgo su rusų Raudonąja armija. Kaip bus pasielgta su žydais, dabar sutelkiamais į minėtus getus, kol kas dar nieko tikro nėra paaiškėję.

2.2 priedas

ANTRASIS PRANEŠIMAS.

1941 m. gruodžio – 1942 m. kovo mėn.

1. ĮSPŪDŽIAI IR FAKTAI

Įvadas

Kaip žinoma, Lietuva šio karo metu patyrė antrą okupaciją, šiuokart Vokietijos. Nuo 1940 m. liepos 15 d. Lietuvoje viešpatavo bolševikų teroro režimas.

Tada įvyko visuotinis lietuvių sukilimas, kurio tikslas buvo, pasinaudojant Vokietijos ir Sovietų Rusijos karu, išsilaisvinti, atkurti Lietuvos Respublikos suverenumą ir patiems laisvai kurti lietuvių tautos ateitį.

Bet viltingos 1941 m. birželio ir liepos dienos atnešė lietuvių tautai kartu apsvylimą ir gilų nusiminimą, nes sukilimo sudarytoji Lietuvos Laikinoji vyriausybė turėjo tuojau iš kelio pasitraukti vokiečių civilinei administracijai. Vėlyvą 1941 m. rugpjūčio 5 d. Lietuvos Laikinoji vyriausybė buvo priversta padaryti savo išvadas, kurios atsišviečia iš Lietuvos Ministro Pirmininko pavaduotojo¹ susirašinėjimo tuo reikalu su vokiečių generaliniu komisaru Lietuvoje. Tame Ministro Pirmininko pavaduotojo laiške, be kitų dalykų, rašoma:

„Turiu garbės taip pat pareikšti, kad Laikinoji Vyriausybė, priimdama dėmesin Ekscelencijos pareiškimą, kad mūsų, kaip ministerių, darbas turi būti laikomas baigtu, savo paskutiniame posėdyje tą patį dieną konstatavo, kad Lietuvos vidaus gyvenimą perėmus tvarkyti vokiečių civilinei administracijai, Laikinosios Vyriausybės veikimas iš tikrųjų toliau daros nebegalimas ir prieš jos valią sustabdomas“².

Čia nebereikia pridurti, kad šiuos žodžius lydėjo gilus lietuvių tautos liūdesys. Tačiau įdomu patirti, kad lietuvių tauta vokiečių civilinės administracijos įvedimą vis tik priėmė kaip bendros padėties pagerėjimą, palyginti su sovietine tironija. Lietuvių tauta sovietų okupacijos metu per daug kentėjo. Todėl buvo linkstama su entuziazmu sveikinti kiekvieną Lietuvos politinės padėties pasikeitimą, net jei tokia naujovė ir neatitiktų tautos siekių bei aspiracijų. Guostasi, kad pati blogovė palyginti laimingai jau iškentėta. Tatai stiprino tikėjimą, kad ir ateinanti tamsa gaus galą.

Šiandieną jau aštuoni mėnesiai, kaip vokiškoji tamsa dengia Lietuvos žemę. Per šį palyginti trumpą laiką daugiau ar mažiau kiekvienam lietuviui paaiškėjo vokiečių viešpatavimo pobūdis, taip pat politinės, ūkinės bei kultūrinės Vokietijos užmačios Lietuvoje ir kitose Baltijos valstybėse.

2. VOKIEČIŲ CIVILINĖS ADMINISTRACIJOS ĮVEDIMAS LIETUVOJE

Du skirtingi šaltiniai vienodai patvirtina faktą, kuris yra būdingas ir nušviečia vokiečių politiką ne tik Baltijos erdvėje, bet ir visuose Rytuose.

Prieš sukilsiant Lietuvoje prieš sovietinę rusų okupaciją ir prieš paskelbiant Lietuvos Respublikos suverenumo atkūrimą, jau buvę nustatyti visos vokiečių Rytų politikos pagrindai. Bet Vokietijos reicho vyriausybės vadovai nebuvo vie-ningi, kaip Vokietija turėtų išspręsti Baltijos valstybių problemą. Kaip tik Lietuvos sukilimas suteikęs progą iš naujo svarstyti visą vokiečių Rytų politikos problemų samplaiką. Vienas iš nustatytųjų pagrindų revizijos gynėjų, be kitų, buvęs ir Reicho užsienio reikalų ministras von Ribbentroppas. Jis dar paskutiniu momentu bandęs padaryti išimtį nors Ukrainai ir Lietuvai – leisti abiem kraštams, kaip valstybėms, vienam naujai įsikurti, kitam atsistatyti.

¹ Turimas galvoje J. Ambrazevičius, kuris, vokiečiams K. Škirpos neišleidus į Lietuvą, ėjo Ministro Pirmininko pareigas.

² Tekstas atpasakotas.

[Tokį savo užsienio reikalų ministerio prašymą Hitleris susierzines atsakęs: „*Jokios Rytų Europos kultys manęs nedomina*“.

Šiame sąryšyje lietuviams prisimintini Emilio Rauschningo pareiškimai, kuriuos buvo paskelbęs vienas šveicarų mėnaštis. Pacituotas Adolfo Hitlerio sakinyš nušviečia Emilio Rauschningo aiškinimų esmę, kuriuose išdėstomos Hitlerio asmeninės pažiūros ir užmačios į Baltijos erdvę.

Nėra taip svarbu, kaip ten būtų su Adolfo Hitlerio sakinio autentiškumu. Tačiau svarbu, kad toks principas yra būdingas ne tik dabartinei Vokietijos reich'o vyriausybei užsienio politikai Lietuvoje, bet ir bendram nacionalsocialistinės Vokietijos nusistatymui Rytų Europos problemų atžvilgiu.

Priešingai likusiam pasauliui, betgi svarbiausia priešingai Amerikos žemyno valstybėms, Vokietija laiko teisėtu prievartinį Baltijos valstybių įjungimą į Socialistinių Sovietinių Respublikų Sąjungą. Tatai Vokietija patvirtino savo sienų sutartimi su Sovietų Sąjunga 1941 m. sausio 10 d. 1941 m. birželio 23 d. Lietuvos sukilimas prieš sovietų okupaciją neįstengė pakeisti šio pagrindinio ir tarptautinei teisei prieštaraujancio Vokietijos nusistatymo Lietuvos klausimu. Žodžiu, ir šiandieną Lietuva laikoma Sovietų Sąjungos dalimi, ir vokiečiai su ja atitinkamai apsieina. Šitoks Vokietijos apsiėjimas su Lietuva matosi iš tokių reiškinų: pirma, vokiečiai nenorėjo Lietuvos Respublikos suverenumo atkūrimo pripažinti, atseit su tuo susijusių lietuvių tautos siekių paremti ar bent pakeisti, antra, Vokietija turėjo visai kitoniškus planus ir jiems įvykdyti Lietuvoje įvedė civilinę administraciją. Tatai byloja tokios aplinkybės: kai pirmosios žinios pasiekė Berlyną apie 1941 m. birželio 23 d. Lietuvos sukilimą, Lietuvos pasiuntinys Berlyne p. K. Škirpa prašėsi Užsienio reikalų ministerijos oficialiai priimamas, kad iš esmės pakalbėtų Lietuvos klausimu. Iš karto jį priėmė aukštas Užsienio reikalų ministerijos valdininkas. Bet kai Lietuvos pasiuntinys pranešė, kad Lietuvoje įvyko sukilimas ir iš jo išriedėjo Lietuvos Laikinoji vyriausybė bei paskelbtas Lietuvos Respublikos suverenumo atkūrimas, tai vokiečių valdininkas susijaudinęs taip reagoavo:

– Negalimas dalykas! Tai tiesiog skandalas! Tai kertasi su mūsų politiniais planais...

Likęs neatsakytas klausimas, su kokiais planais kertasi Lietuvos sukilimas.

Po to ėjusi politinių santykių plėtotė atidengia mums gausą „nesikerančių“ planų. Pakanka priminti tik pastangą išspausti iš lietuvių tautos paskutinį kvapą.

3. VOKIEČIŲ PLANAI LIETUVOJE

3.1. Žydų naikinimas

Tai yra žiauriausias dalykas. Sveikas žmogaus protas negali suprasti, kas Lietuvoje vyksta su žydais. Ir joks žmogus anksčiau nebūtų pamanęs, kad tatai galėtų įvykti dvidešimtajame amžiuje. Betgi čia pateikiami skaičiai neperdėti, nes perdėjimas negalimas. Iš tikrųjų yra priešingai, nes negalima rasti tikro žodžio toms žmonių kančioms išreikšti. Vokiečių elgesys su Lietuvos žydais neap-sakomas kasdienės kalbos sąvokomis, nes jis yra nežmoniškesnis už patį nežmo-niškumą, žiauresnis už pačią žiaurybę, begėdiškesnis už patį begėdiškumą.

Lietuvos Respublikos metu žydai sudarė 8 % visų Lietuvos gyventojų, skai-

čiais – 220 000. Gerai informuotų šaltinių žiniomis, visoje Lietuvoje 1942 m. kovo pabaigoje buvo likę tik apie 30 000 žydų.

Jeigu apie 20 000 žydų pabėgo į Sovietų Rusiją, tai vokiečių vykdomosios institucijos per 9 mėnesius išžudė daugiau kaip 170 000 žmonių. Taigi daugiau kaip pusė tūkstančio nekaltų žmonių kas dieną buvo nužudoma vien tik Lietuvoje. 1942 m. balandžio pradžioje vokiečių įstaigos pranešė lietuviams namų savininkams, kurių namai seniau buvo sekvestruoti žydų getui įrengti, kad jie galėsią grįžti į savo namus jau šių metų gegužės pabaigoje, nes getas Kaune bus likviduotas. Neatmestina mintis, kad likusieji gyventojai žydai ligi nurodyto laiko bus visiškai išnaikinti.

Gali būti, kad nacionalsocializmas žiūri į fizinių žydų tautos naikinimą Europoje kaip į švenčiausią savo uždavinį, kurio pagrindas yra rasės ideologijoje. Lietuvoje žydų gyventojų naikinimas turi dar ir kitą prasmę, 90 % Lietuvos žydų gyveno miestuose, 60 % viso Lietuvos Respublikos importo ir daugiau kaip 20 % viso eksporto buvo žydų rankose. Lietuvoje žydas buvo ne tik pirklys, bet taip pat pramonininkas, namų savininkas ir bankininkas. Žydų fiziniu išnaikinimu taigi vokiečių administracija taip pat siekia pervesti į vokiečių rankas Lietuvos pramonę, prekybą ir namų nuosavybę, tuo būdu germanizuodama Lietuvos miestus. Čia yra tikroji prasmė vokiečių naikinamo siautėjimo, nukreipto ne tik prieš žydus, bet kartu ir prieš lietuvių tautą.

Lietuvių tauta išvelgia šio plano vykdymo prasmę ir labai baiminasi dėl savo ateities. Susirūpinimas ateitimi darosi dar didesnis, kai vokiečių civilinė administracija Lietuvoje jau griebsi vykdyti antrąjį planą – išnaikinti lietuvius inteligentus.

3.2. Lietuvių inteligentų išnaikinimas

A. Sovietų rusiškasis bolševizmas paruošia kelią. Kai 1940 m. birželio 15 d. Sovietų Sąjunga užpuolė Lietuvą, vokiečiai, atrodo, manė, kad bolševizmas visiškai išnaikins lietuvių inteligentiją, taip pat paruoš tautą glaudesniai psichologiniam ir dvasiniam susijungimui su Vokietija, lietuviams galutinai atsisakant savos „nepriklausomybės sapnų“.

Iš tikrųjų tačiau nei viena, nei antra nepasitvirtino. Bolševikų valdovai daugiau kaip 30 000 lietuvių išvežė į Sibirą ir keletą tūkstančių išmoksintų patriotų nužudė. Tačiau tatai nesukėlė jokios lietuvių tautos pagrindinės nuostatos dėl savos valstybės idėjos krizės. Iš tikrųjų buvo atvirkščiai: tatai įrodė lietuvių tautos sukilimas. 125 000 aktyvių lietuvių sukilėlių yra įrodymas, kad Lietuvos valstybės idėja yra gyva ir kad ji ne „pakvaišusios proangliškos inteligentijos“, kaip vokiečiai tvirtina, bet visos lietuvių tautos reikalas.

Kadangi rusų teroras buvo nukreiptas ne tik prieš lietuvių inteligentiją, ne tik prieš pasiturinčiuosius, bet prieš visą tautą ir lietė visus jos sluoksnius, tai pirmiausia buvo išvežti tie, kurie labiausiai priešinosi krašto bolševikinimui ir rusinimui. Blogiausia buvo darbininkams ir ūkininkams. Todėl procentiškai Lietuvos inteligentijos aukos yra mažesnės kaip ūkininkijos ir darbininkijos. Tatai vokiečiai laiku pastebėjo ir griebsi naikinti lietuvių inteligentiją.

B. Šiam tikslui tarnavo taip pat vadinamas vokiečių repatrijavimas (deutsche Umsiedlung) iš Lietuvos.

Kai sovietinis rusų teroras Lietuvoje vis labiau plėtėsi, vienintelį išsigelbėjimą

nuo mirties lietuviai matė pabėgime į užsienį. Šis lietuvių noras atitiko vokiečių planus. Kadangi buvo beveik neįmanomas tiesioginis pabėgimas į Vokietiją per „žaliąją sieną“, tai iš lietuvių pusės pasiryžta griebtis netiesioginio pabėgimo. Suklastotais dokumentais daugiau kaip 30 000 tikrų lietuvių, kaip „vokiečių perkeldinamieji“, paliko tėvynę. Jų kraujo giminystė su vokiškumu daugeliu atvejų gali būti pagrįdžiama tik tuo, kad jie yra lankęsi Karaliaučiaus mugėje ar matę vokišką filmą.

C. Politinių bėglių sulaikymas. Tas pats principas, kurio reikšmės negalima kitaip išaiškinti, kaip tik naikinimas lietuvių inteligentijos kitu būdu, galioja taip pat tiems lietuviams, kurie kaip politiniai bėgliai pasitraukė į Vokietiją per „žaliąją sieną“. Jiems labai stengiantis gauti leidimą grįžti Lietuvon, vokiečių įstaiigos ciniškai atsako, kad išmokslintiems lietuviams negalima grįžti į Lietuvą.

Panašus likimas ištiko ir tuos lietuvius, kurie buvo bolševikų deportuoti Rusijon ir vėliau pateko vokiečių užfrontėn.

Visa tai sudaro vokiečių plano lietuvių inteligentijai išnaikinti tik pasyviają pusę.

D. Lietuvos administracijos likvidavimas. Lietuvos administracija, kuri net ir bolševikų okupacijos metu daug kur dar išliko, buvo vis mažinama ir naikinama. Jei vokiečiams, atrodo, Lietuvos administracijos įstaiigų pasilikimas reikalingas, tai daug jos valdininkų atleidžiama ir pakeičiama vokiečiais. Atleistieji lietuviai valdininkai ir tarnautojai tampa bedarbiais, kurių įdarbinimu rūpinasi vokiečių darbo įstaiga. Pagal nuostatus vokiečiai darbo netekusius lietuvius ap rūpina ne pačioje Lietuvoje, bet Vokietijoje ir jos užimtuose kraštuose.

E. Lietuvos pramonės likvidacija. Panašiai yra ir Lietuvos pramonėje. Tyčia likviduojant Lietuvos pramonę ir prekybą, didėja nedarbas, kuris anksčiau Lietuvoje nebuvo žinomas. Tarnautojai ir darbininkai taip pat vežami į Vokietiją. Tuo būdu ligi šiol jau perkelta Vokietijon daugiau kaip 40 000 lietuvių darbininkų, valdininkų ir tarnautojų.

F. Lietuvos valdininkijos perkėlimas Gudijon. Betgi minėtosios priemonės yra nepakankamos pasyviajam lietuvių tautos pasipriešinimui sužlugdyti ir pakankamai erdvės ateities vokiečių kolonistams Lietuvoje paruošti. Todėl vokiečiai sugalvojo kitą idėją, kuri kiekybiškai pralenktų net pagarsėjusias lietuvių deportacijas į Sovietų Sąjungą, būtent griebtis priemonių buvusiai Lietuvos valdininkijai perkelti į Gudiją.

Vokiečių tatai pagrindžiama šitaip: Lietuva turinti per daug inteligentijos. Todėl turėtų būti iš aukščiau nustatyta, kad lietuviškoji inteligentija panaudotina Rytuose. Negiamai pagarsėjęs vokiečių baronas (iš Lietuvos) von Roppas, dabartinis vokiečių generalinio komisaro Lietuvoje slaptasis patarėjas, spaudos konferencijoje teigęs, kad apie 10 000 buvusios Lietuvos valdininkų ir tarnautojų turėtų būti „panaudoti Vokietijos užimtiems Rytų kraštams atstatyti“. Iš tikrųjų pirmasis generalinis tarėjas (anksčiau degraduotas) generolas Kubiliūnas gavo slaptą įsakymą sudaryti 10 000 valdininkijos iš Lietuvos valdininkų kitiems Rytų kraštams.

G. Mobilizacija. Tuo pačiu metu vokiečiai paruošė Lietuvos inteligentijos, taip pat bendrai aktyvesnio lietuvių tautos elemento kitus „pavojaus pašalinimo“ planus.

Visi ženklai rodo, kad Vokietija galvoja Lietuvoje įvykdyti visuotinę mobilizaciją:

a) 1941 m. gruodžio pabaigoje buvęs Lietuvos generalinio štabo viršininkas

generolas Plechavičius, kuris tautoje yra labai populiarus, vokiečių karinių įstaidyti mobilizaciją. Bet generolas visus vokiečių karinių įstaidų siūlymus kategoriškai atmetė, kaip ir buvo laukiama;

b) vokiečių ginklavimo vadovybė susirūpino skubiu 150 000 lietuvių kareivių apginklavimu. Tuo pat metu vykdoma Lietuvos karininkų registracija, kuri prasidėjo 1942 m. kovo pabaigoje;

c) vienoje Šiaulių knygų spaustuvėje jau išspausdintas didelis šaukimo formuliarių kiekis. Šaukimo turinys toks:

„Kam... (vardas ir pavardė). Kur... (adresas)

Tamsta šaukiamas atvykti (data) į vietos Komendantūrą savanoriu stoti į lietuvių apsaugos batalionus.

Šio reikalavimo nevykdymas bus laikomas tėvynės išdavimu.

Karo komendantas“

d) tuo pat metu vokiečių administracijos įstaigos pradėjo miglapūčio propagandą, kad lietuvių tautos aktyvus dalyvavimas vokiečių žygyje prieš bolševizmą esanti pirmoji jos išlikimo sąlyga.

Kaip sėkmės įrodymas turėtų būti čia pažymėtas Lietuvos jaunimo verbavimas vokiečių darbo tarnybon. Tačiau vokiečiai tuojau turėjo įžvelgti, kad tautos laikysena prižada visa kita, tik neteikia geidžiamos sėkmės. Vietoje lauktų 6 000 darbo tarnybos savanorių registravosi tik 416 asmenų. Tada vokiečiai išbandė ir antrą lietuvių savanorių verbavimo būdą. Dargeliui karininkų ir kareivių išsiuntinėjo raštus, pranešančius, kad tas karininkas ar kareivis jo paties noru esąs priimtas savanoriu į lietuvių apsaugos batalionus. Šis triukas vokiečiams buvo dar mažiau sėkmingas už Lietuvos jaunimo verbavimą į vokiečių darbo tarnybą.

Taigi šiandien Lietuvoje gyvenama labai susirūpinus, ir niekas nežino, ko dar sulauksime ir ką išgyvensime.

Šiandienei lietuvių tautos laikysenai yra būdingi du ženklai: laukimas, kol vokiečių kariuomenė sunaikins bolševizmą, ir pasiruošimas galutinai susitarti su valstybėmis, kurios po to stengsis įsitvirtinti Lietuvos žemėse. Toks galvojimas yra labai būdingas ne tik Lietuvos inteligentijai, bet ir visai tautai. Tatai iliustruoja toks atsitikimas:

Lietuvos bėglys grįžta į savo tėvynę. Jo tėvai ir artimieji giminės bolševikų išvežti į Sibirą. Daug ko nebegalima atpažinti, tik senasis bernas bėglio dvare bepalikęs. Jis veža savo poną iš geležinkelio stoties ir pakeliui pasakoja jam savo nesenos praeities išgyvenimus. Džiaugsmingai pasakoja apie savo dalyvavimą Lietuvos sukilime ir užbaigia savo išvedžiojimus apie ateitį tokiais žodžiais:

– Ir jie gaus kartą į kulnus!

– Kas gi?

– Žinoma, vokiečiai!

– Kaipgi galime vokiečius išvaryti, jei neturime ginklų? – bando grįžusysis kaip galėdamas daugiau ką iš berno patirti.

– Mano pone, bolševikų metu kaimas turėjo tik vieną kulkosvaidį. Dabar mes turime net tanką daržinėje paslėpę.

Tokia yra visos tautos nuotaika. Ji kyla kasdien, juo labiau, kai vokiečių civilinė administracija be atodairos stengiasi Lietuvoje įgyvendinti savo programos trečiąjį planą.

3.3. Ūkinis lietuvių tautos žlugdymas

Šiandienė vokiečių ūkinė politika tarnauja išimtinai politinėms erdvės užmačioms įgyvendinti. Vokiečių erdvės politikos principą Rytuose nustatė Hitlerio „Mein Kampf“³ tokiais žodžiais, kad vokiečių ateities politika Rytuose turinti siekti žemės, bet ne žmonių germanizacijos.

Šiuo principu yra grįstinas fizinis žydų gyventojų Lietuvoje naikinimas, ir šis principas pagaliau veda vokiečių civilinę administraciją lietuvių tautos ūkio žlugdyti.

Aiškiausiai erdvės politiką atidengia faktas, kad Vokietija toleruoja tą pačią ūkio santvarką, kurią Lietuvoje įvedė Sovietų Sąjunga.

Bolševikinės ūkio santvarkos svarbiausia žymė – privačios nuosavybės panaikinimas. Palyginti trumpas lietuvių patyrimas po bolševikų jungu parodė, kad kaip tiktai privačios nuosavybės panaikinimas sudarė rusams blogiausias politines pasekmes ir sukėlė didžiausią sąmyšį Lietuvos sovietinės respublikos gyvenime. Todėl Lietuvos Laikinoji vyriausybė skubiausiai bandė atstatyti buvusią Lietuvos ūkio santvarką. Tuo pat metu Lietuvos Laikinoji vyriausybė atgaivino reikalingiausias Lietuvos Respublikos ūkines organizacijas. Bet vokiečių civilinė administracija, siekdama savo erdvės politikos tikslų, tuojau panaikino Lietuvos Laikinosios vyriausybės išleistus reprivatizacijos įstatymus bei priimtus nutarimus ir pasiėmė atgaivintąsias Lietuvos ūkio institucijas griežton savo kontrolėn, kad vėliau jas visiškai likviduotų.

Visos lietuvių įstaigų pastangos įtikinti vokiečių civilinę administraciją, kad rusų sudarytosios ūkinės sąlygos ir ekonominiu, ir politiniu atžvilgiu visiškai netoleruotinos, nuėjo niekais. Manytina, jog lietuvių įtikinėjimai rėmėsi pagrindu, kad, gražinus pirmąją ūkinę santvarką, žymiai padidėsianti produkcija, todėl vokiečių nusistatymas galėjo būti tik kitų, aukštesnių pažiūrų, kurios Lietuvoje toleruotų sovietinių rusų ūkinę anarchiją. Šitos aukštesnės pažiūros yra ne kas kita, kaip tik erdvės politinė samprata, kuri nustato vokiečių ūkio politiką Lietuvoje, nes sovietų tvarka germanizacijai yra daug patogesnė negu Lietuvos ūkio struktūra. Yra kur kas paprasčiau, kai lietuvių turtas nusavintas ir nuteisintas, negu kad jis būtų su savo žeme teisiškai ir faktiškai susijęs. Norint iš jo sodybos lietuvių ūkininką išvaryti, kad jo vieton įsodintum vokiečių kolonistą, nesusiduriama su didelėmis kliūtimis. Taip pat paprasčiau galima perleisti ir lietuvių pramonę į vokiečių rankas, nes buvęs jos valdytojas, taigi pramonės ar prekybos įmonės savininkas, šiandieną tėra tik paprastas valstybės tarnautojas.

Tuo pagrindu Lietuvos ūkininkas buvo paskelbtas savo nuosavos žemės „teisėtu valdytoju“. Ūkininko pėdomis ėjo Lietuvos prekybininkas, Lietuvos pramonininkas ir namų savininkas.

Nemaža vokiškų pasitikėjimo prekybos draugijų (Treuhandelsgesellschaften), pvz., paties Vokietijos reicho komisaro įsteigtoji vokiečių prekybos draugija „Ost-

³ „Mano kovą“ (vok.).

land“ ar centrinė draugija „Ost“ ir kt., turėjo pereiti į germanizacijos procesą su civilinės administracijos „reprivatizuotais“ valstybės turtais. Vyksmas pasidaro monės ar kitų ūkinių įmonių perduodama įsakymu daugelis prekybos, prabos draugijai (pvz., „Ostfasergesellschaft“ perėmė visą Lietuvos tekstilės pramonę). Perėmus vokiečių pasitikėjimo prekybos draugijai kurią Lietuvos pramonės šaką, vokiečių generalinis komisaras Lietuvoje išleidžia įsakymą, „reprivatizuosią“ šią pramonę. Tačiau bet kurios pramonės šakos įmonės nepatenka į buvusias įmones vokiečių kolonistams.

Visiškai taip yra visose ūkio srityse. Prekybos draugija „Ostland“ tokiu būdu perėmė visą Lietuvos prekybą ir odų pramonę.

Pakanka priminti šiuos faktus „reprivatizacijos“ esmei nušviesti. Visi Sovietų Sąjungos nusavintieji dvarai buvo perduoti vokiečių pasitikėjimo prekybos draugijai „Ost“. Draugija iš savo pusės atskirus dvarus perleido privatiems asmenims. Šiuo „reprivatizacijos procesu“ kažin koks kapitonas Schoenbeckas paveldėjo netoliese Kauno esantį Vytėnų dvarą, anksčiau priklausiusį žinomai Račiūnų šeimai, kai vokiečių generalinis komisaras Lietuvai dr. von Rentelnas sau pasiskyrė Gailiūšių dvarą. Šis dvaras buvo Lietuvos Raudonojo Kryžiaus pirminko privati nuosavybė. Kažin koks Wittkopfas tapo gumos ir degtukų pramonės fabrikų savininku, kai atskalūnas klaipeidietis Preikchatas, naudodamasis anksčiau įsigytu vokiečių palankumu, visą Lietuvos metalo pramonę pasiėmė savo privačion nuosavybėn.

Galima priskaičiuoti šimtus pavidžių, bet tatai neturi prasmės. Čia nurodyti pavyzdžiai mums aiškiai liudija, kaip vokiečių tauta nori pakilti į viešpačių tautą (Herrenvolk).

Rimtai pažindamas dabartinę tikrovę, lietuvis kumštį suspaudęs laukia su neišpasakytą įtampa momento, kuris Lietuvoje vadinamas „išėjimu į premjerą“. Sukilimas prieš bolševikų okupaciją buvęs tik generalinė repeticija. Premjeros preliudiją vokiečiai pajusią labiau negu sovietiniai rusai, jei Reicho vyriausybė nepripažįsianti Lietuvos suverenumo teisių.

Geresnės ateities viltis visada buvo silpnųjų ištikimas tarnas. Tautinės laisvės ir tarptautinio teisingumo sugrįžimo viltis stiprina ir neapsakomai kenčiančią lietuvių tautą.

4. VOKIEČIŲ CIVILINĖS ADMINISTRACIJOS VEIKLOS PASEKMĖS LIETUVOJE

4.1. Politinė padėtis

Kai per Lietuvą žygiavo vokiečių kariuomenė, lietuvių tautai jokiū būdu nebuvo svetima mintis glaudžiau bendradarbiauti su Vokietija. Tai ryškiausiai parodė Lietuvos sukilimas prieš bolševikų okupaciją.

Bet neilgai reikėjo laukti, kol paaiškėjo, kad Vokietijos reicho vyriausybė nori pripažinti vienintelį lietuvių tautos su Vokietija santykių būdą, būtent – vergo santykiavimą su savo viešpačiu (ponu).

lietuvių partijos, kurios su linksma šypsena žiūrėjo į šį žaidimą ir perspėjo žaidėjus dėl kiekvieno klaidingo žingsnio.

Tokiu būdu glaudesnio vokiečių ir lietuvių bendradarbiavimo idėja buvo visiškai palaidota. Iš naujo pasiteisino tradicinis lietuvių tautos nepasitikėjimas Vokietija, kai Lietuvių aktyvistų fronto užsienio politikos samprata pasireiškė tik istorinę bėdos valandą, bet tokios sampratos nebuvo lietuvių tautos istorinėse sąlygose.

Kupinas patyrimo ir todėl skeptiškas dabartiniams išoriniams pasaulio įvykiams, lietuvis savo mintimis skrenda į praeitį, kurią šiandieną jis įsivaizduoja išsilaisvinusią iš baimės ir vargo, iš apiplėšimo ir svetimos jėgos geidulių.

Gladius Didžiosios Britanijos bendradarbiavimas su Sovietų Rusija kelia jam nepasitikėjimą ir didelį rūpestį visos žmonijos ateitimi. Jis darosi dar daugiau nepasitikintis, kai susimąsto, kad Vokietija nėra vienintelė valstybė, norinti pasiglemžti Lietuvos žemes. Lietuvoje neabejojama Lenkijos Respublikos atkūrimu. Ar būsimoji Lenkija ir vėl bandys Vilnių atplėšti iš lietuvių tautos? Atsakymas į šį klausimą turi sprendžiamos reikšmės lietuvių tautos politiniam gyvenimui ir politinei veiklai. Jei lietuvių tauta patirtų, kad Vilniaus problema yra galutinai išspręsta Lenkijos vyriausybės su Jungtinėse Amerikos Valstijose esančiu Lietuvos valstybės prezidentu, tai lietuvių tautos žvilgsnis nukryptų tikrai į Didžiąją Britaniją ir Amerikos kontinentą. Šiandieną Lietuvoje laikoma tikslinga atvirai nekovoti prieš vokiečių okupaciją ir nieko nedaryti, kas būtų kovos bendrininkavimas. Žodžiu sakant, dabartinė lietuvių tautos laikysena aiškiai prilygsta pasyviajam pasipriešinimui.

4.2. Ūkinė padėtis

Tikėdamiesi greit sugrįžiant normalioms ūkio sąlygoms, ir Lietuvos darbininkas, ir ūkininkas karštai griebėsi darbo. Bet vokiečių ūkininkams planams vis labiau aiškėjant, ūkinis gyvenimas ėmė šlubuoti. Šiandieną jis yra toks, kad būtų teisingiau dabartines Lietuvos sąlygas vadinti anarchijos būkle.

Lietuvos pramonės darbininkas neteko darbo, nes trūksta reikalingų žaliavų, o vokiečių civilinė administracija tyčia likvidavo Lietuvos pramonę.

Lietuvos darbininkas viliojamas į Vokietiją. Šiai vilionei jisai spiriasi. Todėl Vokietijon dabar deportuojamas prievarta.

Lietuvos ūkininkas netiekia valstybei savo žemės ūkio gaminių, nes juodosios rinkos kainos yra daug aukštesnės ir praeitasis karas jį pamokė, kad reichsmarkė teturi tik paprasto popieriaus vertę.

Vokiečių civilinės veiklos ūkinės pasekmės ryškiausiai matosi iš šio rašto:

*„Generalinis komisaras Kaune
Kaunas, 1942. II. 10 d. H. A. III Žemės ūkio skyriams
Donelaičio 7*

TELEGRAMA

*Ponams apygardų komisarams: Kauno, Vilniaus, Šiaulių, Panevėžio
Gyvulių tiekimas paskutinę savaitę taip pat katastrofiškas. Jei taip ilgiau
tęsis, nebus galima patikinti kariuomenės aprūpinimo. Civilinių gyventojų mi-
tybos normų taip pat nebegalima išlaikyti. Tuojau griebtis šių priemonių:*

1. Kiaulių tiekimą iš kaimų vykdyti iš karto už sausį ir vasarį. Tiekimo terminą nustatyti, susitarus su „Maistu“. Tiekimo planą sudaryti apskritimis ir man telefonu pranešti ligi vasario 12 d. Vykdymą reikia užbaigti ligi vasario 28 d;

2. Už tiekimą yra atsakingi apskričių viršininkai ir valsčių viršaičiai. Nuo atsakomybės negali atleisti nei apskričių žemės ūkio vadovai (?), nei apskričių agronomai;

3. Tiekimo prievolės nevykdančius bausti didelėmis piniginėmis nuobaudomis. Pasikartojus – areštuoti, patalpinti į koncentracijos stovyklą ar kalėjimą ir nušalinti nuo ūkio.

Pavestas pasirašė Schoenbeck“

Koks buvo šių priemonių naudojimo poveikis Lietuvos ūkininkui? Visai priešingas tam, ką išvaizdavo vokiečių civilinė administracija. Ūkininkas užsispyrė teisindamasis, kad jis valstybei parduotų savo žemės ūkio gaminius, jeigu jis už savo gautąją reichsmarkę galėtų pirktis nors tą, kas jam reikalinga.

Iš šių faktų galima susidaryti vaizdą, kokį žemės ūkio gaminių procentą Lietuvos ūkininkas turėjo parduoti valstybei.

Pvz., Biržų apskritis tiekavo Lietuvos valstybei vidutiniškai po 2 500 bekonų kas mėnesį. Tačiau ta pati apskritis per 1942 m. pirmuosius du mėnesius pardavė „Maistui“ tik 40 kiaulių. Visa pieno gamyba krito 85 %. Tik 20 % tiekimo grūdų kontingento pristatyta valstybei.

Nebūtų teisinga tvirtinti, kad Lietuvos ūkininkas tik politiniu pagrindu nieko neparduoda valstybei. Gal ir parduotų, jei žemės ūkio gaminių kainos būtų aukštesnės ir jei Lietuvos ūkininkas galėtų pirktis ūkininkavimui reikalingų pramonės gaminių. Bet iš tikrųjų nėra nei vienos, nei antros minimų sąlygų. Tačiau juodoji rinka siūlo Lietuvos ūkininkui daug palankesnes sąlygas: sviesto kilogramas čia kainuoja ligi 15 reichsmarkių, lašinių kg – ligi 30, kumpio kg – 20-30 ir t.t. Be to, čia ūkininkui už jo gaminius siūloma ne tik pinigai, bet ir vertingi daiktai.

Tokiu būdu spekuliacija pasiekė tokią apimtį, kuri už vokiečių viešpatystės galima tik išvaizduoti. Ji dar labiau išsikerojo Lietuvoje, *kai vokiečiai patys įvedė juodąją rinką.*

Pats Kauno miesto komisaras SS grupenfiureris Crameris vieną dieną išleido įsakymą, racionalizuojantį druskos pardavimą. Bet tuo pat metu jis užsakė Tilžėje didelį kiekį druskos ir vėliau ją juodosios rinkos kainomis pardavė Lietuvos ūkininkams. Tada prekiaavo žmonės, kurie savo verslu pasirinko juodąją prekybą pagal tokį posakį: kas nenori būti nubaustas, tas prekiauja susitaręs su vokiečiais, partijos pareigūnais.

Iš antrosios pusės toks nepaprastai didelis juodosios rinkos Lietuvoje išsikejojimas yra pagrįstinas dar ir tuo faktu, kad nėra muito sienų tarp Lietuvos ir kitų Vokietijos užimtų Rytų kraštų. Vokiečių kareiviai Rytų fronte turi daug pinigų, bet sovietinių rusų srityje dėl visiško prekių stygiaus nieko negali pirktis. Taigi jie atvyksta Lietuvon, Latvijon arba Estijon rusų rublio į vertingas prekes iškeisti.

Yra dar ir trečia priežastis. Lietuvos miestų gyventojų maisto normos taip

mažos, kad kiekvienas miestietis yra priverstas jas pasididinti juodojoje rinkoje.

Be to, tebūna čia pastebėta, kad lietuvių maisto normos yra daug mažesnės kaip Reicho vokiečių. Ši lentelė mums teikia įdomų palyginimą:

Savaitinės maisto normos Lietuvoje kilogramais:

Produktas	Lietuviui	Vokiečiui
Duonos	1,860	3,500
Mėsos	0,200	1,350
Sviesto	0,100	0,250
Cukraus	0,050	0,250
Miltų	0,400	0,700
Kruopų	0,150	0,250
Sūrio	–	0,200
Druskos	0,050	0,150
Taukų	–	0,125
Kiaušinių	–	3 (kiaušiniai)

Tačiau labiausiai Lietuvoje nusigyveno vokiečių susisiekimo ir transporto organizacija. Be arklio, civiliniai gyventojai neturi kitų susisiekimo priemonių. Jų stygiaus poveikį rodo faktas, kad net vienintelis dienraštis „[Laisvė“, kurio šiandieną išleidžiama 90 000 egzempliorių, į tolimesnes vietas yra pristatomas tik arkliais.

4.3. Kultūros padėtis

Įvedus vokiečių civilinę administraciją, Lietuvoje tepasirodė vienintelė knyga.

Lietuvių spaudą kamuoja vokiečių karo cenzūra. Pažymėtina, kad griežčiausiai uždraustos net lietuvių tautos, Lietuvos valstybės ar jos konstitucinių institucijų žymės. Paskutiniu metu lietuvių spaudai uždrausta pasišaipyti net iš bolševikų viešpatavimo. Šį uždraudimą vienas vokiečių cenzorius grindęs tuo, kad vokiečių civilinė administracija, nepakankamai pažindama vietos gyvenimo sąlygas, taip pat negalinti išvengti didelių klaidų, tuo būdu lietuviams skaitytajams susidaranti proga skaityti – bolševikas, bet galvoje turėti – vokiečiai.

Iš antros pusės, lietuvių spaudos tiražas dėl popieriaus stygiaus kasdien mažinamas. Žinomas lietuvių savaitraščio „Ūkininko patarėjas“ tiražas 1942 m. pradžioje siekė 160 000. Bet tu pačių metų vasario pabaigoje vokiečiai teileido išspausdinti tik 60 000.

Lietuvos žurnalistai Berlyne mano, kad vokiečių leidykla perimsianti visą lietuvių spaudą.

Uždrausta giedoti Lietuvos himnas ir iškelti tautinė Lietuvos vėliava. Tačiau Lietuvos gyventojai nepaklūsta šiam draudimui.

Lietuvių kalba atkakliai stumiama iš viešojo gyvenimo. Be Raudonojo Kryžiaus, kuris pasivadino Lietuvių savitarpine pagalba, galioja absoliutus draugijų draudimas.

Teatrai yra daugiausiai tik vokiečiams prieinami. Kinuose reikia tenkintis išimtinai tik vokiečių propagandos filmais. Kauno ir Vilniaus pirmosios klasės pasilinksminimo vietos tarnauja tik vokiečiams.

Dėl transporto kliūčių Lietuvoje viešpatauja didelė anglies ir degalų stoka. Todėl elektrinės negali pilnai veikti. Civiliai gyventojai ilgus žiemos valandas turi praleisti be šviesos ir nekūrentuose namuose.

Lietuvos aukštosios mokyklos negali priimti naujų studentų, nes nuo rudens turi būti nutraukti pirmieji semestrai. Buvo mėginta šią nuostatą apeiti, be atlyginimo naujai priimtiems studentams skaitant įvadinę paskaitas ir vedant seminarus.

Bet nuo balandžio 1 d. abu Lietuvos universitetus galutinai uždarė. Laimė, kad neuždarė aukštesniųjų mokyklų, kuriose buvo apie 25 000 mokinių. Lietuvos mokyklos dvasios nepakirto nei bolševikų, nei vokiečių viešpatavimas. Taigi Lietuvos jaunimas auga laisvės kovai, kad stotų vieton tų, kurie krito kaip raudonojo ar rudojo bolševizmo auka.

Lietuvių inteligentai įsitikinę, jog kiekvienas turi įtempti visas dvasines jėgas, kad būtų pasiruošęs savo valstybinei laisvei iškovoti.

Kaip vokiečių „kultūrmašytės“ ypatingą apraišką tenka laikyti jų „aukštos civilizacijos“ elgseną su lietuviiais pagalbiniais tarnautojais.

Lietuvos Respublikoje net ir karcerio fizinė bausmė nebuvo leidžiama. Bet vokiečių „kultūrmašos“ atstovauja Lietuvoje vokiečių naujai dvasiai, jų būdai. Tatai atspindi ši telegrama:

„Telegrama Nr. 2185

Ryga, 1942. II. 20 d. 20,50 h.

Kabelar. 6, 1942. II. 21 d. 19,50 h.

Visiems (telegramos gavėjų pavadinimų santrumpos).

Fronto aprūpinimas reikalauja iš kiekvieno vokiečio ir vietinio patarnautojo aukščiausio asmeninio pasiaukojimo ir didžiausių pastangų. Vietinio patarnautojo kiekvienas tarnybinės pareigos pažeidimas, ypač neatvykimas į darbą, pasivėlinimas, nevykdymas tarnybinio įsakymo ir kt. dabar sugriežintai baustinas:

1. Pirmą kartą – 15 lazdos smūgių,

2. Pasikartojus – 20 lazdos smūgių <...>

Pasirašė T. D. Balk“

Kai Lietuvoje buvo pradėtos taikyti fizinės bausmės, tarp Lietuvos geležinkelio tarnautojų kilo didelis susierzinimas, juos paskatinęs trijų dienų streikui, kuris privertė vokiečius atsisakyti fizinį bausmių. Tas pats T. D. Balkas savo įsakymu atšaukė cituotąją telegramą.

4.4. Socialinė padėtis

Lietuva yra grynai agrarinis kraštas. Jos pramonė susikūrė tik prieškariniu metu. Lietuvos darbininkas, kaip ir Lietuvos intelektualas, taip pat buvo nuo žemės. Jie abu atnešė į miestą daugiau ar mažiau senų tradicijų. Ir atvirksčiai, naujieji miesto gyventojai veikė kaimą. Todėl buvo neretas atvejis, kad gydytojas, darbininkas ir ūkininkas buvo kilę iš tos pačios šeimos.

Lietuvoje nėra vienas nuo kito užsidiariusių luomų. Todėl pirklio santykis su tarnautoju, intelektualo su pramonininku ir miesto namų savininko su ūkininku yra visiškai kitoniškas kaip grynai industriniuose kraštuose. Pagaliau ši Lietuvos miesto ir kaimo santykio ypatybė nėra bolševizmo nesėkmės priežastis Lietuvoje.

Yra bolševizmui ir simpatizuojančių, bet Lietuvos darbininkas, betarpiškai paži-
nęs bolševizmą, juo pasibaisėjo ir išgijo nuo jo simpatijų visiems laikams.

Dabar nacionalsocialistinėje viešpatystėje kenčia visa lietuvių tauta. Bet la-
biausiai kenčia pramonės darbininkas. Lietuvos darbininkai negrįžo į bolševiz-
mą, tačiau būdinga, kad jie vartoja bolševikinius kovos metodus.

Darbininkas įžvelgia, kad, turint galvoje ūkinę anarchiją, vokiečių civilinė
administracija yra privertusi jį badauti. Jis taip pat jaučiasi nuteisintas, paverg-
tas ir išnaudojamas, kaip kiekvienas kitas lietuvis. Darbininkams neturi didelės
reikšmės politinės veiklos tikslingumas. Taigi darbininkas, labiausiai kentėdamas
antrojo svetimųjų viešpatavimo metu, neturi kantrybės laukti tinkamo ko-
vos meto. Todėl Lietuvos kalėjimai ir koncentracijos stovyklos perpildytos pir-
miausiai darbininkų, kurie greta Rytų fronto vokiečių dezertyrų sudaro didžiausią
kalinių procentą.

Apie Lietuvos ūkininkijos padėtį patiriame iš 1942 m. vasario 19 d. Lietuvos
Žemės ūkio rūmų memorandumo. Jo turinys vertas ypatingo dėmesio, todėl pa-
teikiame visą [dokumentą].

„Žemės ūkio rūmai 1942 m. vasario 19 d. 22534-27822

Kęstučio g. 15/17

Jo Ekscelencijai

Ponui generaliniam komisarui Lietuvos sričiai,

Dr. von Renteln.

Liovisius svetimajam bolševikų viešpatavimui Lietuvoje, krašte buvo pakanka-
mai jėgų, reikalingų pradėti atstatyti sugriautą žemės ūkį ir gydyti ūkiui padary-
tas žaizdas. Nežiūrint į tai, kad sumažėjo galvijų, kad 1940 m. rudenį nemaži
naudojamos žemės plotai liko neapdirbti, o 1941 m. pavasarį dirva nebuvo tinka-
mai paruošta ir dauguma stambesnių ir vidutinių ūkių buvo sunaikinta, – daugu-
ma vidutinių ir visi mažieji ūkiai (95 % visų krašto ūkių), bolševikus išvarius,
turėjo pakankamai produktyvių jėgų tęsti žemės ūkio produktų gamybą. Svarbus
faktorius tolesnei žemės ūkio produktų gamybai buvo didelis ūkininkijos entuziaz-
mas ir noras atstatyti sugriautą žemės ūkį, pakelti jo produkciją ir tuo būdu padėti
vokiečių kariuomenei kovoti prieš bolševizmą. Lietuvos sukilėlių kovos prieš bol-
ševizmą, džiaugsmingas vokiečių kariuomenės sutikimas, kantrus neišvengiamų
karo nuostolių priėmimas, laukų nudorojimas rudenį ir ūkininkijai uždėtų pirmųjų
prievolių atlikimas įrodė, kad Lietuvos ūkininkas yra tvirtai pasiryžęs daug ką
karui paaukoti ir jo sudarytas sunkenybes kantriai nešti.

Laikui bėgant ūkininkų dvasinis pakilimas atlyžo ir nuotaika nukrito. Krašte
pasirodė žemės ūkio būklės pablogėjimo ženklų.

Žemės ūkio rūmų vadovybė, kuri savo šio mėnesio 10 ir 11 d. posėdyje ap-
svarstė mūsų žemės ūkio būklę ir susirūpino šios rūšies ūkinėmis apraiškomis,
laiko savo pareiga informuoti Jus, Ekscelencija, apie priežastis, kurios krašte
nulėmė šią nuotaikų kaitą.

1. Lietuvių tautinis sąjūdis gimė ir išaugo kaime. Lietuvos ūkininkas ateities
kartoms išsaugojo vieną seniausių ir turtingiausių Europos kalbų, turtingas pro-
tėvių tradicijas ir gilų tikėjimą. Viena šių tradicijų buvo valstybės idėja, kurią

išsaugojo Lietuvos ūkininkas. Ją remdamasis, savo pastangomis, beveik be jokios Lietuvos miestų pagalbos, sukūrė Lietuvos valstybę. Jų vertinimo pagrindas yra giliai išsiskynęs patriotizmas ir tikėjimas. Todėl puikiai suprantama, kad ūkininkai – vieni sąmoningai, kiti nesąmoningai – savo aplinkos įvykius ir reiškinius vertina remdamiesi savo patriotizmo jausmais ir giliai juose pačiuose išsiskynusiomis Lietuvos valstybės idėjos tradicijomis.

2. Žemės ūkio rūmai jau turėjo progos tamstos Ekscelencijai 1941 m. rugpjūčio 24 d. įteiktajame rašte nurodyti, kokią reikšmę Lietuvos ūkininkijai turi Lietuvos **žemės nuosavybė**. Jau tuoj, žlugus bolševikų smurto viešpatavimui, Lietuvos ūkininkas susirūpino, nes vokiečių civilinė administracija veikia negrąžino prievartos nuosavybės. Dabar, jau šešioms mėnesiams praėjus nuo bolševikų viešpatavimo žlugimo Lietuvoje, ūkininkas turi dar didesnį pagrindą susirūpinti jam priklausančios žemės likimu. Vokiečių Reiche prasidėjusios Rytų **kolonizacijos** svarstybos nepaliko be atgarsio ir Lietuvoje. Reicho ūkio ministerio Funko pareiškimas, kad suvalstybinta privati nuosavybė įvairiose Rytų valstybėse bus parduota privatiems asmenims, ūkininkams teikia pagrindo manyti, jog ir Lietuva patenka tarp tų valstybių ir lietuvių nuosavybė, kuri dabar laikoma valstybės turtu, bus kam nors parduota. Šį ūkininkų susirūpinimą patvirtina Reicho komisaro šių metų vasario 2 d. įsakymas, kuriuo stambesnės žemės ūkio nuosavybės (valstybės turtu pavadintosios), savininkų neturinčios ir anksčiau buvusios žydų nuosavybės, Rusijon išvežtųjų, savivaldybių, religinių organizacijų, kooperatyvų ir kt. ūkiai pavedami Landwirtschaftsgesellschaft m. b. H., neatsižvelgiant į jų ankstesniųjų savininkų teises.

3. Kai buvo svarstomas žemės ūkio gaminių prievolių **kontingentas**, Žemės ūkio rūmai daug kartų nurodė, kad žemės ūkis, atsižvelgiant į jo produkciją, neišstengia tiekti generalinio komisaro nustatytų grūdų ir bulvių normų. Žemės ūkio rūmai ketverių metų vidurkiu pagrindė, kad grūdų kontingentas negali viršyti 200 000 tonų ir kad bulvių, atsižvelgiant į numatytą kiaulių kontingentą, tik nedideli kiekiai gali būti tiekiami.

1941 metų derliaus statistiniams duomenims paaiškėjus, pasirodė, kad Žemės ūkio rūmų grūdų ir bulvių numatytieji kontingentai buvo dar per dideli, tačiau generalinis komisariatas, neatsižvelgdamas į tai, nutarė iš žemės ūkio reikalauti 312 000 tonų grūdų ir net 530 000 tonų bulvių. Todėl nebetenka stebėtis, kad, paskirsčius kontingentą atskiriems ūkiams, buvo skaudžių kuriozų. Pvz., iš ūkininko, kuris prikūlė 165 cnt rugių, iš kurių duonai suvartota 28 cnt ir dar reikės šeimynos mitybai 20 cnt, reikalaujama pristatyti 204 cnt duoninių grūdų; iš kito ūkininko, kuris prikūlė apie 200 cnt (duonai ir mitybai reikia 50 cnt), reikalaujama 270 cnt. Būtų galima kur kas daugiau tokių pavyzdžių nurodyti.

Nors ūkininkų bulvių derlius buvo ir menkas, bet jie vis dėlto patiekė jų maždaug 30% nustatyto kontingento. Reikia tik išsivaizduoti, ką turi galvoti ūkininkas, kuris kartais atidavė savo paskutines bulves, kad jos sugenda visiškai be naudos, nes šalyje buvo pristatomos. Nustatant grūdų ir bulvių tiekimo prievolę, kalbama apie visas nuo sėklos ir mitybos likusias jų atsargas, atseit nustatytą kontingentą. Savo prievolę atlikęs ūkininkas šiandieną nežino, ar ji yra jau vi-

siškai atlikta, ar nebus vėl pareikalauta dar daugiau tiekti. Ūkininkui nesuprantama, kodėl jis bėdos atveju yra verčiamas, remiantis veikiančiu įsakymu, pagrūdais ne betarpiškai, bet per „Lietūkio“ supirkimo skyrius, ūkininkui ir jo kaimynui prarandant daug brangaus laiko.

Lapkrityje nustatytos mėsos normos sausui padvigubintos. Ūkininkui dar nežinoma, ar šis normų padidinimas tešis visus metus ar tik vieną kitą mėnesį, bet aišku, kad, jei ūkininkas kaip nors ir pajėgtų nustatytąją mėsos prievolę per metus vykdyti, vis dėlto jis nebeįstengs tiekti padidintos mėsos normos. Neaiškumai, kurie kyla nustatant prievoles, ypač reikalavimas tiekti daugiau negu išgali žemės ūkis, sudaro ūkininkams išpūdį, kad nustatant prievoles nekreipiam pakankamai dėmesio į jų ūkinį kūrybingumą.

Pagaliau dėl to reikia dar priminti, kad degalų stoka taip pat sudaro didelę grūdų pristatymo kliūtį, kuri iš dalies tebėra dar ir dabar. Dėl to daugeliu atvejų ūkininkai buvo priversti iškultus javus sušerti gyvuliams, nes nebuvo kito pašaro.

4. Už patiektus gaminius ūkininkas gauna **kuklų atlyginimą**, tačiau už jį negali įgyti savo ūkiui ir šeimai reikalingų prekių. Jei šen ar ten pasitaiko pirkti kokių reikalingų daiktų, tai reikalaujama daug formuliarių, kuriems užpildyti reikia sugaišti daug brangaus laiko. Po kraštą važinėję sunkvežimiai padėjo ūkininkams lengviau šį klausimą spręsti; tuo būdu prasidėjo „keliaujanti“ prekyba. Ji ūkininkui šį tą davė, tačiau iš jo daug daugiau paėmė: pvz., už vieną sviesto kilogramą – atsižvelgiant į nuotolį nuo sienos – mainais ūkininkas gavo 2-4 kg žibalo. Pagaliau ši būklė įtikino gyventojus, kad, nors ir nepaprastai nenaudingų santykiu, už lašinius, sviestą ir kt. kai kurie daiktai yra galimi įsigyti. Gyvybinis jo ūkio interesas vertė ūkininką eiti šiuo keliu.

5. Miesto gyventojų didžioji dauguma įvairiais ryšiais glaudžiai susiję su kaimu ir žemės ūkiu. Vieni turi žemės ūkio įmones, bet dirba mieste kaip amatininkai, laisvi profesionalai ar viešosios tarnybos valdininkai; kiti vėl yra kitu būdu su kaimu susiję, kadangi jie ten turi savo tėvus, brolius ir seseris, draugus ir pažįstamus, su kuriais jie nuolat bendrauja. Lietuvos miestai dar neizoliuoti; Lietuvos ūkininkų ir miestų sieja šimtas įvairių ryšių. Ūkininkui todėl visiškai nesuprantama, kodėl gi jo vaikas ar kitas šeimos narys, kuris dirba mieste, gauna žymiai mažesnes maisto normas kaip į tą patį miestą atsikėlęs Vokietijos pilietis.

Vargu ar pavyks visiškai sustabdyti maisto gabenimą iš kaimo į miestą. Policijos priemonės – produktų ar net ir susisiekimo priemonių konfiskavimas – pasiekia tik viena: labai iškyla kainos taip atgabentų gaminių, nes nepaprastai padidėja rizika. Jeigu jau šiandieną Kaune ir Vilniuje už 50 kg ruginių miltų mokama ligi 70 RM, už tą patį kiekį rupių kvietinių miltų – 100 RM ir už 1 kg sviesto apie 25 RM, tai reikia laukti, kad, kai tik pradės konfiskuoti susisiekimo priemones, šios kainos dar labiau pakils, ūkininkus ir miesto spekuliantus labiau viliodamos išbandyti savo laimę.

Tokių kainų akivaizdoje ūkininkui atrodo atlyginimas už iš prievolės pristatytuosius gaminius mikroskopiškai mažas, be to krinta pasitikėjimas reichsmarke.

6. Žemės ūkis **neteko darbininkų**. Dauguma darbininkų, pasibaigus metams,

3) išleisti tokio turinio įsakymą, kad visi ligi šiol žemės ūkyje dirbę darbininkai, nežiūrint jų dabartinių darbo vietų, tuojau sugrįžtų į žemės ūkį ir stotų nuostatas, netinkamus Lietuvos žemės ūkio santykiams ir papročiams;

4) suteikti ūkininkams galimybę be didelių formalumų įsigyti bent mažą kiekį reikalingiausių prekių;

5) padidinti miestų gyventojams maisto normas ligi mitybai reikalingo kiekio, kad būtų galima užkirsti kelias produktų tiekimui iš kaimo į miestą.

<...>

(pas.) J. Fledžinskas

Žemės ūkio rūmų pirmininkas

(pas.) P. Kregždė

Žemės ūkio rūmų vicepirmininkas⁴

Vokiečių reakcija buvo būdinga: Žemės ūkio rūmai buvo kone visiškai likviduoti. Slaptu vokiečių komisaro Nabersbergo 1942 m. vasario 25 d. įsakymu visi apskrčių ir rajonų agronomai buvo atleisti iš priklausomybės Žemės ūkio rūmams ir pajungti apskrčių viršininkams⁴.

2.3 priedas

TREČIASIS PRANEŠIMAS. 1942 m. rugsėjo mėn. KELETAS PASTABŲ APIE DABARTINĘ PADĖTĮ LIETUVOJE

I. KOLONIZACIJOS PROBLEMAS

Antrosios vasaros pusėje paaikšėjo, kodėl okupacinė vokiečių valdžia lig šiol nesureguliuo nuosavybės klausimo Lietuvoje. Pasirodo, kad rusų įstatymdavystė šioje srityje vokiečiams buvo reikalinga sklandžiai kolonizacijai vykdyti. Būtent: vokiečiai nusistatė į Lietuvą „grąžinti“ apie 50 000 taip vadinamų repatriantų, iš Lietuvos iškeliavusių 1941 m. kovo mėnesį ir gavusių Vokietijos pilietybę. Ta proga reikia pastebėti, kad grąžinami tikslai tie repatriantai, kurie yra gavę Vokietijos pilietybę. O repatriantai, turintieji taip vadinamą raidę „A“, Lietuvon negrąžinami. Kadangi iš viso iš Lietuvos yra bei buvo repatriacijos keliu išvykusių 53 000 asmenų, o raidę „A“ gavo apie 60%, aiškėja, kad kartu su grįžtančiais į Lietuvą bus atgabenta per 30 000 vokiečių, kilusių iš pačios Vokietijos arba iš Besarabijos, Tirolio bei kitų sričių. Čia tenka paaikškinti, ką reiškia raidė „A“.

Visi repatriacijos keliu į Vokietiją atbėgusieji buvo praleisti per tam tikrą partinį koštuvą ir buvo skirstomi į dvi grupes. Pirmąją grupę sudarė tikri ir patikimi vokiečiai, gavę raidę „O“, t. y. „*Osten*“. Toks asmuo, gavęs Vokietijos pilietybę, turi teisę apsigyventi bei būti apgyvendintas rytinėse, naujai prie Reicho prijungtose srityse, kaip Warthegau, Dancigo koridoriaus sritis ir kita. Kitaip tariant, šios kategorijos vokiečiai tinka kolonizaciniams tikslams. Antrąją grupę

⁴ A. Valiukėno vokiškojo pranešimo pabaigoje pridėta šitokia pastaba, įrašyta kita mašinėle: „Šis pranešimas rašytas 1941 m. gruodžio paskutinėmis dienomis ir 1942 m. kovo pabaigoje papildytas naujais duomenimis. Ant[anas]. V[aliukėnas]“.

sudarė mišrios šeimos arba nieko bendra su vokietybe neturintieji asmenys. Jie buvo atskirti į „A“ kategoriją, kuri buvo apgyvendinta senosiose Reicho srityse (Altreiche). Tos kategorijos repatriantai negavo nė Vokietijos pilietybės.

Nors tenka pastebėti, kad tarp vokiečių galėjo patekti ir tikrų lietuvių, pvz., buvęs paskutiniojo Seimo atstovas Žalkauskis, buv. Klaipėdos krašto gubernatoriaus Karolio Žalkauskio brolis. Tas ponas, išsizadėjęs lietuvybės, apsilviko rudą uniformą ir dabar dirba kolonizacijos štabe, kuris veikia prie vokiečių general-komisariato Kaune. Tas pats su mjr. J. Pyragiumi, priėmusiu Vokietijos pilietybę. Betgi Pyragius yra žymiai kuklesnis ir bent kol kas Kaune nedrįsta rodytis, o dirba sklandytuvų mokykloje Rytprūsioje. Betgi laimei, panašūs asmenys sudaro išimtį. Turime pavyzdžių, kad daugelis kietų lietuvių repatriacijos keliu atvykę Vokietijon jau iš pat pradžių norėjo atsisakyti repatrianto teisių ir gyventi Vokietijoje kaip paprastai emigrantai. Už tokį pasiryžimą kai kuriems iš jų teko labai skaudžiai nukentėti, pvz., kun. V. Pikturna, drįsęs atsisakyti repatrianto liudijimo, atsidūrė koncentracijos stovykloje Dachau. Buvęs švietimo viceministeris K. Masiliūnas, peržengęs Vokietijos sieną 1941 metų kovo mėnesį kaip repatriantas, išdrįso parašyti atitinkamiems vokiečių organams padėkos laišką už išgelbėjimą iš bolševikų kalėjimo ir kartu pabrėžti, kad jis yra lietuvis ir nenori toliau būti repatriantu, buvo išstisus metus laikomas repatriantų lageryje. Tik šių metų pavasarį jam pavyko pasiekti Berlyną ir, pateikus lietuvybės įrodymus, gauti leidimą kaip lietuviui grįžti Lietuvon. Betgi prieš grįždamas Masiliūnas buvo priverstas pasirašyti pareiškimą, kad atsižada bent kokių savo teisių į savo paliktąjį turtą Lietuvoje. Panašių atsitikimų buvo ir daugiau. Todėl paskutiniu laiku vokiečiai sudarė trečiąją repatriantų kategoriją, taip vadinamą „Litauer“, kurion pristatomi tie, kurie aiškiai ir griežtai gina savo tautinę kilmę.

Koks likimas tos trečiosios kategorijos, kol kas nežinoma. Taipgi nežinia, koks bus likimas repatriantų, priklausančių grupei „A“, nes paskutiniu metu Kaune yra pasklidę gandų, kad visi repatriantai su raide „A“, kuriems kokių nors būdu pavyko grįžti Lietuvon, būsią gražinami atgal į Vokietiją.

Savo kolonizacijos planams vykdyti vokiečiai yra pasiryžę panaudoti kategoriją „O“, iš kurios siekia padaryti tam tikrą viešpataujančią kastą Lietuvoje. Ryšium su tuo vokiečiai stengiasi per specialiai įkurdintą Ansiedlungsstabą (Kolonizacijos štabą) tą grupę ekonominiu ir socialiai politiniu požiūriu pastatyti virš visų lietuvių. Ta politika žemės ūkio srityje pasireiškia tuo, kad „ostininkai“ (taip mes vadinsime grynųjų vokiečių grupę) ne gražinami į jų buvusius ūkius Lietuvoje, bet jiems įkurdinti parenkami geriausi ir pavyzdgingiausiai tvarkomi ūkiai. Tiesa, vokiečiai teigia, kad jie nejudina senos lietuvių nuosavybės, o tik tam tikslui panaudoją vadinamus žydiškus, lenkiškus ar rusiškus ūkius arba bolševikų išvežtųjų lietuvių ūkius. O jei kur ir paliečią lietuvių ūkius, tai tiems lietuviams žadą dvigubai atlyginti iš žemės plotų Rytuose, pirmiausia Vilniaus krašto smiltynuose ir pan. Bet iš tikrųjų dalykai atrodo kiek kitaip. Pavyzdžiui, Raseinių valsčiuje kolonizacija palietė anaip tol ne lenkiškus ūkius. Iš savo ūkio buvo nušalinta Elžbieta Neveravičiūtė, lietuvių rašytojo Fabijono Neveravičiaus sesuo. Netoli Dubysos buvo iš ūkio nušalintas Lietuvos universiteto profesorius

Horodeckio brolis. Kadangi jis pasipriešino atvykusiems egzекutoriams, buvo vietoje nušautas. Toliau buvo paliesti Lietuvai nusipelnusių Davoinių-Silvestraparodė apėtitus į 77 tariamųjų lenkų ūkius, tai reikia pažymėti, kad tie lenkai iš priklausomai Lietuvai nesudarė jokios politinės problemos. Iš viso juokingai atgiasi apvalyti nuo lenkų. O Vilniaus krašte, kur lenkų gailvas vykdo gana gyvą kai dažniausiai yra nepasiturintis elementas ir iš jų nėra kas pasiimti.

Kolonizacija vykdoma ne tik Raseinių apskrityje, bet ir Suvalkijoje, ypač Šakių apskrityje, kur lenko nė su žiburiu nesuras. Tenai rugpjūčio mėnesį jau buvo atgabenta 450 repatriantų, kurie kaip prižiūrėtojai buvo pristatyti prie ūkių, numatytų perduoti vokiečiams. Tiesa, daugelis tų ūkių anksčiau priklausė Lietuvos vokiečiams. Bet išvykus jiems repatriacijos keliu Vokietijon, tuose ūkiuose buvo apgyvendinti lietuviai iš Klaipėdos ir Suvalkų trikampio, iš kur juos vokiečiai buvo varu išvarę į bolševikų okupuotą Lietuvą.

Tenka atkreipti dėmesį į dar vieną būdingą kolonizacijos momentą žemės ūkio srityje. Kolonizatoriai laikosi pagrindinio dėsniio, kad beveik niekas iš „ostininkų“ negrįžtų į savo senus ūkius, pažįstamą aplinką, kur jiems grėstų prarasti vokiškąjį atsparumą. Antra, kolonizatoriai stengiasi grįžtančius aprūpinti geresniais ūkiais, negu jie turėjo prieš išvykdami iš Lietuvos, kad tokiu būdu grįžusieji vokiečiai būtų suinteresuoti naujos nuosavybės išlaikymu, kuri tėra galima Lietuvoje išliekant dabartinei sistemai. O jeigu kuris nors iš grąžinamųjų atsisako eiti į naują vietą ir pareiškia norą grįžti senajan ūkin, tai esti gana skaudžiai nubaudžiamas. Pvz., račius Siutmannas nuo Viduklės atsisakė apsigyventi jam paskirtame Elžbietos Neveravičiūtės 220 ha ūkyje ir pareiškė norą apsigyventi savo dviejų ha ūkelyje, kurį jis buvo palikęs išvykdamas Vokietijon. To pakako, kad Siutmannas būtų areštuotas ir išgabentas atgal į Vokietiją.

Bet ne tik račiams, nieko bendra neturėjusiems su žemės ūkiu arba labai mažai teturėjusiems ką nors bendra su žemės ūkiu, skiriami dideli pavyzdiniai ūkiai. Raseinių mieste daug metų gyveno du vokiečiai mėsininkai broliai Deglainai. Dabar jie grąžinti Lietuvon ir vienas jų apgyvendintas pavyzdingame 150 ha Vainelavičių ūkyje (Vainelavičių tėvus išvežė bolševikai, o vaikus dabar išvaikė vokiečiai), o antras – 90 ha Anioliškių ūkyje. O buvęs vokiečių mokyklos mokytojas Lyduvėnuose Kossmannas atsisėdo į kitą gražų Vainelavičių ūkį ir, be to, pasiėmė labai pelningą Lydavėnų valstybinį malūną.

Kokia yra iš ūkių nušalinamųjų reakcija? Minėjome, kad Horodeckis, kuris mėgino pasipriešinti, buvo vietoje nušautas. Apgyvendintas Blinstrubiškių buvusiam Jančevskių valstybiniame ūkyje toks T. septintą rugsėjo išsigandęs atbėgo pas Raseinių apskrities viršininką ir isteriškai pareiškė, kad jam kažkas pro bėgo pas Raseinių apskrities viršininkui granatų skeveldras, pareiškė, langą įmetė dvi granatas. Rodydamas viršininkui granatų skeveldras, pareiškė, jog jis girdėjęs, kad metę granatas kalbėję lietuviškai. Pasitaiko ir naujųjų „savi-jog“ ūkiuose netikėtų gaisrų. Suvalkijos ūkininkai rugpjūčio mėnesį buvo at-

siuntę pas gen. komisarą v. Rentelną savo delegaciją, kuri kategoriškai pareiškė, kad jeigu bent vienas iš jų bus nušalintas iš ūkio, tai jie geriau mirsį negu užleisis savo ūkius atėjūnams.

Deja, tokio kietumo nerodo mūsų pareigūnai. Vyr[iausios]. kolonizacinės komisijos pirmininkas plk. Bobelis, važinėdamas po apskritis, ragino agronomus nuolaidumo ir liėpė „negadinti santykių su vokiečiais“. O kai rugpjūčio mėnesį Kaune įvykusiame agronomų suvažiavime daugelis agronomų pareiškė, kad jie atsisaką vykdyti vokiečių įkurdinimą Lietuvos žemėje ir prašą atleisti juos iš pareigų, tuomet pirmasis generalinis tarėjas gen. Kubiliūnas jiems pareiškė, kad jeigu jie neis savo pareigų, bus perduoti karo lauko teismui. Bendrai tenka apgailėstauti, kad vokiečiai savo piktiems tikslams įgyvendinti pirmiausia naudojasi mūsų žmonėmis ir mūsų lietuvišku aparatu, o patys stengiasi veikti iš užkulisių.

Analogiškai kaip žemės ūkio srityje vykdoma kolonizacija ir miestuose, pirmiausia Kaune. Generalas Kubiliūnas pažadėjo vokiečiams net dešimtį tūkstančių butų Kaune, t. y. apie 33 % visų butų. Žinoma, kad Šančiuose gyvenę vokiečiai anaip tol nemaną grįžti į savo namus. Jie yra nužiūrėję moderniškus pastatus Laisvės alėjoje, Donelaičio, Mickevičiaus, Putvinskio ir kitose gatvėse. Iš to rajono prievarta iškraustomi lietuviai gyventojai ir jų vietoje apgyvendinami grįžtantieji vokiečiai. Ir ne tik grįžtantieji, civilinės vokiečių administracijos pareigūnai, kurių Kaune yra daugiau kaip pusantro tūkstančio, jau spėjo atsigabenti savo šeimas, greta jų atsirado vokiečių gydytojų, prekybininkų, bankininkų ir t. t. Be to, tarp atvykusiųjų nestinga ir šeimų iš subombarduotų Vakarų Vokietijos miestų. Kaune teigiama, kad Kauno miesto komisaras yra paruošęs ištisą Kauno suvokietinimo bei Vilniaus sulietuvinimo planą. To plano esmė šitokia: iš Kauno iškraustyti daugumą lietuvių ir apgyvendinti juos Vilniuje. Vilnius, kaip pasakutinis surašinėjimas parodė, turi tik 159 000 gyventojų. Jame gali tilpti apie tris šimtus tūkstančių. Kitaip sakant, jame galėtų tilpti visas lietuviškas Kaunas. O į ištuštintą Kauną, savaime suprantama, prigužėtų vokiečių. Tas Cramerio planas jau dabar sistemingai realizuojamas. Pamažu į Vilnių iš Kauno kraustomos įvairios įstaigos, pvz., Sveikatos, Teisingumo ir kitos vadybos. Be to, vokiečiai buvo užsimoję perkelti daugelį mokyklų su Vytauto Didžiojo universitetu imtinai. Bet dėl visuomenės subruzdimo ir gausių pareikštų įvairių pareigūnų ir atskirų organizacijų, pvz., Savitarpinės pagalbos, protestų to sumanymo atsisakyta. Ar ilgai – nežinia. Būdinga betgi, kad vokiečių pageidavimų reiškęjas gen. Kubiliūnas rugpjūčio pabaigoje kreipėsi į kauniečius su atsišaukimu, ragindamas juos apleisti Kauną ir palikti butus grįžtantiems vokiečių repatriantams bei vokiečių kariuomenės reikalams.

Gal ne taip ryškiai, bet Lietuvos miestų kolonizacija vykdoma ir provincijoje. Šiandien jau nėra nė vieno Lietuvos miesto ir miestelio, kuriame tuo ar kitu pretekstu nebūtų apgyvendintas tam tikras skaičius vokiečių. Vienur (Šiauliuose, Panevėžyje, Raseiniuose) ar kitur jie stengiasi užimti geriausius namus ir butų komisijų dėka iš vokiečiams patinkamų namų išgyvendinami daugiausia prievarta.

2. FIZINIS LIETUVIŲ TAUTOS NAIKINIMAS

Mūsų „išvaduočiai“ iš bolševikų jungo ne tik stengiasi nustumti lietuvius iš visų gyvenimo sričių, bet kartu vykdo ir fizinį tautos naikinimą. Abstrahuojant nuo keliasdešimt tūkstančių tautiečių, kurie kaip repatriantai su raide „A“ yra priversti gyventi, tiksliau skursti, Vokietijoje ir dažniausiai dirbti juodžiausią darbą, tenka atkreipti dėmesį į aktyviausio lietuvių tautos elemento sklaidymą iš Lietuvos.

Dabartiniu metu į vokiečių karo mašiną yra įjungti 23 batalionai, t. y. apie 23 tūkstančiai mūsų jaunimo, kuris savisaugos dalinių pavidalu yra verčiamas lieti kraują Rytų Fronte, kautis su bolševikų partizanais Rusijos miškuose, saugoti vokiečius nuo lenkų ir žydų įtūžio Liubline arba eiti policininkų pareigas Ukrainoje. Be tų 23 090 jaunuolių, 1942 metų ankstyvą pavasarį buvo įvykdyta mobilizacija į taip vadinamą Karo transporto tarnybą. Mobilizuota 9 000 jaunuolių, gimusių 1919-1924 metais. Daugelis iš tų prievarta sutrauktų transporto tarnybos „talkininkų“ yra jau paguldę savo galvas ties Ilmenio ežeru, kiti guli sunkiai sužeisti ligoninėse, dar kiti grįžo kaip invalidai pas savuosius, o pamėgę laisvę tapo partizanais ir slapstosi Lietuvos miškuose. Jau pernai rudenį šeši šimtai trisdešimt jaunuolių buvo suvilioti į taip vad[inamąją]. Reicho darbo tarnybą. Nors tą tarnybą ne taip seniai pats Hitleris apibūdino kaip vokiečių ir tik vokiečių jaunimo mokyklą, auklėjančią vokiečių jaunimą nacionalsocialistine dvasia, į tą mokyklą pašaukti ir mūsų jaunuoliai, kad būtų išauklėti kaip tik tos doktrinos dvasia, kuri neša mūsų tautai pražūtį.

Padrašinti savo pasisekimo, 1942 m. rugpjūčio mėnesį vokiečiai panoro į Darbo tarnybą paimti visus mūsų abiturientus ir abiturientes bei tuos vidurinę mokyklą baigusius jaunuolius, kurie gimė 1919-1923 metais. O kad labiau patrauktų jaunuolius, pažadėta, kad tie, kurie mokosi septintoje klasėje ir kurių amžius atitinka Darbo tarnybą, gaus brandos atestatą, jeigu tik savanoriais vyks į tą vokiečių jaunimo mokyklą. Bet nesitikėdami suvilioti jaunimą, vokiečiai panaudojo dr. Paukštį išleidimui potvarkio, kategoriškai reikalaujančio, kad visi abiejų lyčių abiturientai ir anksčiau baigę vidurines mokyklas jaunuoliai būtinai atliktų vienerių metų darbo tarnybą Reiche. Neatlikę tos tarnybos, kaip nusako potvarkis, negalės ne tik tai studijuoti aukštosiose mokyklose, bet ir užimti bent kokią valstybinę ar savivaldybės tarnybą. Nepaisant šito potvarkio, Lietuvos jaunoji karta nesiskubino. Vokiečiams teko net keturis kartus pratęsti nustatytą registracijos terminą, bet nustatytajam terminui ir paskutinį kartą praėjus, t. y. rugsėjo 25 d., į Darbo tarnybą neužsiregistravo niekas. Tada vokiečiai tikėjosi, kad dr. J. Paukščio potvarkis surinks mažiausia 4-5 tūkstančius lietuvių jaunimo, kad permaltų jį nacionalsocialistiniame malūne. Dar nežinia, kokių sankcijų griebsis vokiečių diriguojamas politinis Lietuvos aparatas prieš „nepaklusnų“ Lietuvos jaunimą.

Be čia paminėtų priemonių tautos blaškymui vykdyti panaudota ir priemonė taip vadinamo talkininkavimo vokiečių karo pramonei, nukreipta prieš Lietuvos darbininkiją. Lig šiol į Vokietiją išgabenta per 20 000 Lietuvos darbininkų, kuriems tenka dirbti sunkiausiomis sąlygomis. Be to, gabenama tuo metu, kada

darbo jėgos trūkumas Lietuvoje jaučiamas kiekviename žingsnyje. Rugiapjūtės metu Lietuvos ūkininkai stovinėjo ant kelių ir gaudė praecivius, siūlydami jiems po penkiasdešimt markių už dieną plus maistą, kad tik jie ateitų dirbti. Tuo pačiu metu lietuviai darbininkai, išgabenti Vokietijon, uždirba daugiausiai 5-6 RM per dieną ir yra priversti pusbadžiu gyventi. Tai darbo jėgos spragai užkimšti vokiečiai su dr. Paukščio pagalba griebėsi įvairių darbo prievolių ir varė mūsų inteligentiją bei valdininkiją, atrpatusią nuo fizinio darbo, į lauko darbus, į miško kirtimo kampaniją ir t. t. Tų prievolių pasekmės buvo tokios, kad mūsų inteligentija ir valdininkija nuplėšė savo paskutinius rūbus ir nesuteikė krašto ūkiui jokios realios pagalbos. Visa laimė, kad mūsų ūkininkų susipratimas yra tiek aukštas, jog jie, suprasdami inteligentų padėtį, užuot juos sunkiu fiziniu darbu nukamavę, sudarė jiems galimybę šiek tiek pavalgyti ir pasidalinti mintimis apie tragišką Lietuvos būklę.

Jeigu prie vokiečio išsklaidytų iš viso apie 75 000 lietuvių pridėsime 45 000 išvežtųjų į Sovietų Rusiją tautiečių, tai iš mūsų krašto kultūrinio, ekonominio ir politinio gyvenimo per pastaruosius dvejus metus raudonųjų ir rudųjų „išvaduo-tojų“ išsklaidyta apie 120 000 lietuvių.

3. KULTŪRINIS GYVENIMAS

Aukščiaui minėtų problemų plotmėje sunku bekalbėti apie kultūrinį gyvenimą Lietuvoje. Iš tikrųjų tegalima kalbėti apie erzakultūrinį gyvenimą. Tai yra nykios nuotrupos to, kas anksčiau buvo. Juk kultūrinis gyvenimas paprastai kaip veidrodis atsispindi spaudoje, o Lietuvoje tas veidrodis yra visiškai sudaužytas. Tiesa, Lietuvoje šiandien išėina trys dienraščiai: „Į Laisvę“ Kaune, „Naujoji Lietuva“ Vilniuje ir lenkiškas „Goniec codzienni“ taip pat Vilniuje, be to, savitraitsčiai „Ūkininko patarėjas“ Kaune, „Tėviškė“ Šiauliuose, „Žemaičių žemė“ Telšiuose, „Panevėžio balsas“ Panevėžyje ir „Biržų žinios“ Biržuose; žurnalai: „Savitaitė“ Kaune ir „Žiburėlis“ su „Naujaja sodyba“ taip pat Kaune. Savitarpinė pagalba leidžia du kartus per mėnesį „Savitarpinės pagalbos žinias“ ir vaikams minėtąjį „Žiburėlį“. Beje, dar išėina du vokiški dienraščiai: „Kauener Zeitung“ ir „Wilnaer Zeitung“, kurių, išskyrus vokiečių pareigūnus, niekas neskaito.

Visa ta spauda privalo rikiuotis pagal propagandos skyrius nustatomas gaires ir spausdinti tiktai tą, ką praleidžia vokiečių cenzūra arba įsako tas pats propagandos skyrius prie generalinio komisaro. O įsakyti jie labai mėgsta ir prisiunčia net išstius vedamuosius straipsnius, kuriuos pagal užsakymą parašo vokiškos eros „publicistas“ kažkoks dr. Steponaitis, paskutiniu laiku pasirašinęs Tauriaus slapyvardžiu. Bet nežiūrint to, tie iš minėtų laikraščių, kuriuos leidžia privačios lietuviškos bendrovės arba privatūs asmenys, pvz., „Į laisvę“, „Ūkininko patarėjas“, „Tėviškė“, „Žemaičių žemė“, „Panevėžio balsas“, „Biržų žinios“ ir abu Savitarpinės pagalbos leidiniai, turi tiesiog pasakišką tiražą, siekiantį dešimčių tūkstančių egz., ir tik dėl to, kad tų laikraščių leidėjai surinktą pelną naudojo lietuviškiems visuomeniniams reikalams, pvz., studentų stipendijoms, Lietuvos menininkams remti ir t. t. Skaitytojai, tai žinodami, sąmoningai tuos laikraščius pirkdavo, kad taip būtų kuo daugiausia suaukota lėšų lietuviškam

visuomeniniam reikalui. Reikia pasakyti, kad tai vienintelis vokiečių nekontroliuojamas lietuviškų pajamų šaltinis, tarnaujans tautos labui. Bet paskutiniu metu dos bendrovė, taip vadinamoji *Pressevertrieb*, kuri siekia visų laikraščių leidimą suaukotas lėšas. Čia su apgailstavimu tenka pažymėti, kad tą vokiečių akcija tu tyliai kovoja ir nesiskubina laikraščių leidimo išleisti iš savo rankų, bet vargu kiausiai visi tie laikraščiai bus perimti minėtos vokiečių pusės kasdien didėja. Vėdabar yra vokiečių leidžiama „Naujoji Lietuva“, „Goniec codzienni“ ir abu minėti vokiškieji dienraščiai.

Apie lietuvišką knygą beveik netenka nė kalbėti. Šiandien spausdinama tik tai, kas pradėta spausdinti dar bolševikų laikais. Pvz., Donelaičio „Metai“, spaudai paruošti dar Lietuvos laikais, Lietuvių kalbos žodyno I tomas, Jurgio Baltrušaičio lyrikos knyga ir t. t.

Beje, kartais pasirodo „Lietuvių archyvas“, kurio yra išėję du tomai. Bet tai gal todėl, kad jis turi propagandinę tendenciją. Apskritai propagandinei literatūrai gaminti vokiečiai nesigaili nei popieriaus, nei lėšų. Tokios brošiūros, kaip „Anglija be kaukės“ ar Hitlerio monografija yra metamos rinkon dideliais kiekiais, bet jose atsispindi ne lietuviška siela, bet mums svetimos nacionalsocializmo idėjos, jeigu apskritai apie tokias idėjas galima kalbėti.

Viena, kas galima priskirti pozityviems kultūrinio gyvenimo reiškiniams, tai mūsų teatrai ir opera. Šiuo metu Lietuvoje veikia šie nuolatiniai teatrai: drama, opera, operetė ir jaunimo teatras Kaune, drama ir opera Vilniuje, dramos teatrai Šiauliuose, Panevėžyje ir Marijampolėje. Bet, deja, Kauno ir Vilniaus teatrai, kur yra susispietę daugiau vokiečių, lietuviui žiūrovui gan sunkiai prieinami. Keletą dienų per savaitę vyksta taip vadinami uždarieji spektakliai, skiriami arba vokiečių kariuomenei, arba civiliniams vokiečių pareigūnams.

Prie kultūrinio gyvenimo kaip pozityvų reiškinį tenka priskirti ir mūsų pradžios, vidurines ir aukštąsias mokyklas. Tiesa, jos yra gana varžomos, mėtomos iš patalpų, bet vis dėlto veikia. Be galo dideliame pavojuje šiais metais buvo atsidūrę mūsų universitetai. Rugsėjio antroje pusėje buvo areštuotas Vytauto Didžiojo universiteto senatas. Ta proga vokiečiai grasino uždaryti universitetą, sušaudyti 30 studentų, 3 profesorius ir t. t. Bet pastebėję labai didelį visuomenės spaudimą bei pasipiktinimą, bent kol kas nusileido ir leido pradėti mūsų abiem universitetams mokslo metus.

Abiejuose universitetuose apytikriais duomenimis yra per 4 000 studentų. Reikia pastebėti, kad tie metai, jeigu vokiečiai ir neįstengs sudaryti specialių kliūčių, bus be galo sunkūs mūsų mokykloms. Pirmiausia jos stokos kuro, nes visi mūsų didesnieji miestai dar rugsėjo mėnesį visiškai nebuvo aprūpinti kuru. O tai gali atsiliiepti mokykloms taip, kad žiemos metu jos bus priverstos užsidaryti.

Nors ir neišvengiami čia paminėti sunkumai, tačiau ir mokomojo personalo, ir moksleivių pasiryžimas yra begalinis. Profesūra teigia, kad dargi nepriklausomos

Lietuvos metais studentai ir vidurinių mokyklų moksleiviai taip uoliai nesimokė kaip dabar. Be to, moksleivių skaičius vidurinėse mokyklose yra žymiai padidėjęs.

Beje, reikia pastebėti, kad bent lig šiol beveik visai nevaržomai veikia Žemės ūkio akademija Dotnuvoje. Į tą akademiją yra toks didelis studentų antplūdis, kad jos vadovybė neturi kur jų sutalpinti.

4. ŪKINĖ PADĖTIS

Žemės ūkio specialistų teigimu, šiemet derlius Lietuvoje buvo geresnis negu vidutinis. Nors trūko darbo jėgos, gyvojo ir negyvojo inventoriaus, tačiau derlių pavyko nuimti patenkinamai. Vokiečiai formaliai nustatė tuos pačius rekvizicijų kiekius kaip ir pernai, bet iš tikrųjų jie yra pasiryžę šiemet daug daugiau iš mūsų krašto išspausti negu 1941 metais. Žemės ūkio generalinis tarėjas rugsėjo antroje pusėje išleido potvarkį, nustatantį, kad po rekvizicijų atidavimo ūkininkai privalo parduoti vokiečių kontroliuojamoms mūsų ekonominėms organizacijoms „Lietūkis“, „Maistas“, „Pienocentras“ visus tuos produktus, kurie viršija ūkininkų pragyvenimui nustatytą minimumą. Kiek tai vokiečiams pavyks, sunku pasakyti. Greičiausiai tai nepavyks, nes mūsų ūkininkai dabartiniu metu vykda, jei taip galima pasakyti, visuotinį sabotazą, į ką reikia žiūrėti kaip į liaudies savisaugos instinkto pasireiškimą. Tas „sabotazas“ ir yra laidas, kad mūsų kaimas ir šiemet nebadaus. Apskritai reikia laikyti įdomiu reiškiniu, kad kaimas valgo žymiai geriau negu prieš karą. Pirmiausia gal todėl, kad ūkininkai visai nesiskubina parduoti savo gaminių, nes jie nevertina vokiškų markių, už kurias absoliučiai nieko negalima pirkti. Kiek blogiau yra miestelėnams. Ūkininkai su jais yra linkę prekiauti tik mainais ir keisti savo produktus į kitas vertybes. Bet mūsų miestelėnų didelė daugumą, kaip žinoma, sudaro kilusieji iš kaimo. Todėl įvairūs giminystės ryšiai sudaro tuos kanalus, per kuriuos sodžiaus gėrybės gan gausiai pasiekia ir miestelėnus. Gal ne be pagrindo teigiama, kad mitybos atžvilgiu Lietuva yra geriausioje padėtyje visoje Europoje. Tuo tenka aiškinti ir tą aplinkybę, kad mūsų kraštas bent ligi šiolei pasirodė esąs atsparus įvairioms epidemijoms. Tiesa, rugsėjo pabaigoje vokiečiai paskelbė, kad Lietuvoje pagal korteles nebus duodama mūsų krašto gyventojams mėsos. Lig šiol, kaip žinoma, Lietuvos miestų gyventojai pagal korteles gaudavo 250-300 gramų mėsos per savaitę. Tas potvarkis, be abejonės, skaudžiai palies miesto gyventojus, ypač varguomenę.

Bet vargu ar badaus Lietuva, nors Goeringas savo paskutinėje kalboje pridėjo vokiečiams po 50 gramų mėsos per savaitę mūsų sąskaiton.

5. BENDROS PASTABOS

Nieko nuostabaus, kad dėl anksčiau paminėtų vokiečių režimo priemonių Lietuvoje vis labiau auga opozicinės, griežtai antivokiškos nuotaikos. Ta idilija, kada vokiečiai daugumai gyventojų buvo atrodę kaip išvadotojai iš bolševikų jungo ir kada mūsų visuomenė jiems reikė begalinį vaišingumą ir nuoširdumą, priklauso jau praeičiai. Aišku, nestinga ir mūsų visuomenėje pataikūnų, vokietiškų ir panašių išverstrankovių. Bet tokie sudaro šiandien mažytę dalelę, lygiai taip pat kaip bolševikų laikais įvairūs stalinistiniai aktyvistai. Lietuviškos visuo-

menės dauguma šiandien orientuojasi lietuviškai, ir jos siekimus bei troškimus išreiškia ne kubiliūnai, paukščiai ir kiti tarėjai, bet ta saujelė konspiratorių, kurie leidžia didžiausiam pavojui įvairius atsišaukimus, kuria naują aktualią poeziją ir politiškai formuoja lietuvišką mintį nelegaliame laikraštyje „Nepriklausoma Lietuva“. Tas faktas, kad konspiracija pajėgia išleisti spausdintą laikraštį, kada visos spaustuvės yra vokiečių kontroliuojamos, kalba pats už save.

Vokiečiai tas nuotaikas žino, jas seka, stebi ir protarpiais grasina. Atrodo, kad jie ruošiasi atkaklion kovon su ta opozicija, atseit su visa lietuvių tauta. Tam tikslui jau šiandien formuojamas vokiškas aparatas iš gražinamųjų Lietuvos „ostininkų“, kurie bus vokiečių visuomenės Lietuvoje akys ir ausys. Be to, teigiama, kad spalio pabaigoje į Lietuvą būsianti atgabenta ištisa SS-Waffendivision neva rimčiai ir tvarkai palaikyti. Visai galimas daiktas, kad vokiečiai griebis žiauriu teroro priemonių, kada jie susiorganizuos sau ištikimą vokišką policinį aparatą, panašiai kaip buvo Olandijoje, Belgijoje, Norvegijoje ir kitur. Todėl daugelis mano, kad Lietuvoje reikia laukti dar didesnio padėties paastrėjimo negu lig šiol. Tos bendros linijos neprivalėtų nuslėpti ir eventualiai vokiečių paskelbimoji Lietuvos autonomija. Tokia autonomija būtų ne kas kita kaip psichologiškai propagandinis triukas, siekias apsvaiginti bei suklaidinti Lietuvos visuomenę ir įpradngti tikruosius vokiečių siekius bei užmačias Lietuvoje prieš pasaulio opinią.

Savaime aišku, kad tolesnė raida mūsų krašte priklausys nuo bendros Vokietijos padėties. Jeigu vokiečių padėtis pablogės ir jeigu jie eventualiai besiantinančios katastrofos akivaizdoje stengsis patikrinti savo įtaką ateičiai užimtuose kraštuose, tuomet, galimas daiktas, jie pakeis savo politiką ir eis dar toliau negu autonomija bei paskelbs „nepriklausomybę“. Bet tai ateities muzika. Berlyne teigiama, kad bent kol kas vokiečiai yra nusistatę užimtuose kraštuose vykdyti griežtą politiką pagal šūkį „Kraft durch Furcht“¹. Ta tendencija ryški paskutinėse vokiečių valdovų kalbose.

2.4 priedas

KETVIRTASIS PRANEŠIMAS iš vokiečių okupuotos Lietuvos. Pastabos apie padėtį Lietuvoje 1942 m. spalio ir lapkričio mėn.

1. ŽEMĖS ŪKIS POLICIJOS KONTROLĖJE

Pagaliau Lietuvos generaliniam komisarui dr. von Rentelnui pavyko surasti žemės ūkiui tinkamą generalinį tarėją – policijos valdininką Ramanauską. Lapkričio 19-ąją Ramanauskui buvo iškilmingai paskirtos jo pareigos. Ta proga von Rentelnas manė esant reikalinga pasakyti būdingą kalbą, kurioje tarp kitko, kaip vokiečių spauda Lietuvoje rašo, „*primygtinai nurodė kieta, bet paprastą faktą, kad šis kraštas (suprask, Lietuva), yra tarp Sovietų Sąjungos ir Reicho ir kad tėra vienas kelias: arba laukti, kad bolševizmas viską sunaikintų ir išnaikintų, arba nuagėlioti šį didžiausią Europos kurstytoją*“. Tie Rentelno žodžiai yra be

¹ Galia per baimę (vok.).

ūkyje pritaikyta vokiečių baudžiamoji teisė. Duoklės didinamos kasdien. Apskritai apie kontingentus sunku ir bekalbėti, nes generalinis komisariatas lapdėbybą, kad Lietuvoje įvedama visuotinė pristatymo prievolė. Tai reiškia, kad nepasitenkinama nustatytais kontingentais, bet, be to, paskiriama ūkininkams okupacinei valdžiai. Savaiame aišku, kad esant tokiai savivalei, ūkininkai pradėjo iš viso nieko nebepristatinėti. Bet ūkininkų nusistatymą veikia ne tik tai ta savivalė. Veikia juos dar daugiau vokiškųjų „kultūrtrėgerių“ pavyzdys. Bereikia pamiršti, kad rugsėjo ir spalio mėnesiais daugelyje Lietuvos apskričių buvo apgyvendinta tūkstančiai vadinamųjų vokiečių repatriantų, kurie dėl vokiečių valdžios malonės įgijo privilegijuotą padėtį. Jiems penkerius metus nereikia mokėti jokių duoklių. Be to, jie kiekvienu metu gali kreiptis į administracinį aparatą, prašydami visokeriopos pagalbos. O vokiečio repatrianto prašymas tolygus įsakymui. Pavyzdžiui, valstybiniame Blinstrubiškių, buvusiam Jančevskių ūkyje, sėdi kažkoks prūselis Tuerkas. Tas ponas dar šį pavasarį pasodino 180 ha bulvių. Atėjo ruduo ir laikas bulves kasti. Bet ponas Tuerkas iš niekur negavo darbininkų (daug darbininkų išvežta į Vokietiją). Visi jo kaimynai bulves nukasė. Pradėjo šalnoti ir grėsti pavojus, kad Tuerko bulvės visiškai nueis niekais. Ką daro Tuerkas? Jis kreipiasi į generalinį komisariatą Kaune prašydamas pagalbos. Gen. komisariatas, prisidengęs nuo seniai neinančio savo pareigų žemės ūkio generalinio tarėjo Petronio vardu, duoda įsakymą Raseinių gimnazijos direktoriui Tarvydui ir Raseinių žemės ūkio vidurinės mokyklos direktoriui Gurskiui (telegrafmomis), kad tie tučiuojau pasiųstų į Blinstrubiškių dvarą pas p. Tuerką visus aukštesniųjų klasių moksleivius ir moksleives bulvių kasti. Taip pas p. Tuerką atsirado apie du šimtus lietuvių jaunimo, kuris jo prižiūrimas buvo verčiamas kasti bulves šaltomis ir lietingomis rudens dienomis. Naktį moksleiviai turėjo miegoti daržinėje. Negaudami tinkamo maisto nei apdaro, daugelis iš tų jaunuolių bematant susirgo. Iš jų apie 40 plaučių uždegimu. Tik po tų įvykių, energingai įsikišus Raseinių apskrities viršininko pavaduotojui Gužaičiui, pavyko moksleivius išlaisvinti iš Tuerko vergijos. Tokių ir panašių pavyzdžių galima pririnkti begales. Bet užteks ir to vieno, kad parodytume, kaip repatriantai šeiminkauja Lietuvoje.

Ne tik vokiečių šeiminkavimas veikia lietuvių ūkininkus. Lietuvos kolonizacija pilnu tempu vykdoma toliau. Daugelyje apskričių, ypač Žemaitijoje, mėtomi iš ūkių tariamieji lenkai ir toliau. Naktimis atvyksta sunkvežimiai, deja, pilni mūsų policijos, vadovaujamos vokiečių žandarų, kurie suima nužiūrėtas aukas ir išveža nežinia kur. Be to, iš ūkių pašalinama šimtai lietuvių, kurie juose buvo apgyvendinti bolševikų laikais ir kurie buvo kilę iš Klaipėdos krašto ar Suvalkų trikampio. Tie ūkininkai masiškai vežami į kitas apskritis. Pavyzdžiui, iš Raseinių apskrities buvo pradžioje nusistatyta išvežti į Zarasų ir Utenos apskritis 130 lietuvių ūkininkų šeimų. Pergabenti apie 60. Pergabenti be inventoriaus, be jokio nekilnojamojo turto, kurį buvo priversti palikti vokiečiams. Naujoje vietoje nugabentieji rado apkeleistus ūkius, neapsėtus, inventorių sunaikintą. Jiems gresia bado šmėkla. Nieko

tai, ar asmuo dirba, ar ne, dabar į tai nekreipiama dėmesio ir imami visi be atodairos. Atsipirkti galima lašiniiais, sviestu, degtine ir kitomis gėrybėmis. Pvz., tyti 15 darbininkų darbams į Vokietiją. Jis pasirinko taip vadinamą nieko neveikiančius piliečius ir pristatė į Darbo įstaigą. Kitą dieną, jo didžiausiam nuste- bimui, visi pristatytieji vyrukai buvo nubausti naują darbą į Reichą. Rumšiškių viršaitis gavo įsakymą pristatyti pristatė į Darbo įstaigą. Pasikartojo ta pati istorija. Gavęs trečią kartą tą patį įsakymą, Rumšiškių viršaitis sustreikavo ir atsiskakė jį vykdyti. Pasirodo, kad jo pristatytieji piliečiai kiekvienu atveju išsipirkdavo iš Darbo įstaigos valdininko, kas lašiniiais, kas degtine. Nepaklusnūs valdžios viršaitis buvo nubaustas ir pašalintas iš savo pareigų. Reikia pažymėti: korupcija, kyšininkystė ir panašūs reiškiniai yra neatsiejamas vokiečių administracijos palydovas Lietuvoje.

Bet Lietuvoje lašinių ne visi turtingi. Ir todėl ne visi gali išsipirkti kaip su- manūs Rumšiškių vyrai. Todėl daugeliui teks apleisti Lietuvą ir vykti vergauti Vokietijon arba prie kariškų darbų Rytuose, kur vokiečiai stato didelius įtvirtini- mus ir kur jau dirba daugybė lietuvių darbininkų.

Reicho darbo tarnyba irgi pareikalavo savo duoklės. Spalio mėnesį iš Lietu- vos į Reichą išgabenta 990 jaunuolių ir 600 mergaičių. Tai didele dalim lietuviš- kų bažnytkaimių ir miestelių demoralizuotas jaunimas, ieškas nuotykingo gyve- nimo. Prie to jaunimo vokiečių agitatoriai sugebėjo priėti ir suvilioti įvairiais pažadais. Dar daugiau. Priesaikos metu ties Karo muziejum Kaune Rentelno pavaduotojas Nabersbergas pavadino juos naujosios Europos bajorais, kurie lemsią savo krašto likimą. Pažymėtina, kad tarp tų daugybės prisaikdintųjų buvo ne daugiau kaip 17 abiturientų.

Vokiečiai sugalvojo dar vieną formą mūsų jaunimui, tiksliau Lietuvos mer- gaitėms, vilioti. Tai taip vadinamieji mašinraščio kursai. Pirmas eksperimentas buvo padarytas šią vasarą Kulautuvos kurorte, kur buvo surinkta apie 80 mergai- čių. Į tą kurortą buvo atgabenta keliolika nacionalsocialistinio nusistatymo vo- kiečių studentų, kurios turėjo įskiepyti mūsų merginoms nacionalsocialistinę „etiką“. Tvirtinama, kad, be teorinio ir praktinio mašinraščio mokymosi, buvo atlikti ir erotinio pobūdžio pratimai. Spalio mėnesį Kulautuvos kursai buvo už- baigti. Iš jų paimta 27 „gabiausias“ mergaitės ir išgabentos 6 savaitėms į Drez- deną pasitobulinti. Kokioje srityje jos ten tobulinsis, kol kas nežinia. Faktas bet- gi, kad po Kulautuvos eksperimento vokiečiai suorganizavo Lietuvoje net keliolika mašinraščio kursų, į kuriuos stengėsi suburti kuo daugiau lietuvačių.

Prie fizinio tautos naikinimo tenka priskirti vis labiau šėstantį nacių terorą Lietuvoje. Turimomis žiniomis, įvairiose Lietuvos vietose arba sužvėrėjusių ko- mendantų, arba degeneruotų gestapininkų įsakymu vykdomos masinės egzeku- cijos. Vien Kupiškio valsčiuje pastaruoju metu sušaudyta per 150 žmonių. Su- šaudymo priežastis nežinoma. Panevėžyje taip pat dėl nežinomų priežasčių sušaudyta per 180 žmonių, Marijampolėje – 29 asmenys, tarp jų – kun. Dabri- la¹. Vievio ir Žaslių apylinkėse už traukinio nuleidimą nuo bėgių areštuota per

¹ Kun. Dabrilą sušaudė ne naciai, bet pasitraukdami bolševikai.

500 žmonių. Koks bus jų likimas, kol kas dar nežinia. Apskritai teroro aktai yra apgaubti didžiausia paslaptimi ir tik visai atsitiktinai pavyko patirti, kad kur nors likviduota kažkiek žmonių. Greičiausiai tik ateitis [atidengs] tą paslapties skraistę ir parodys nacių terorą visu jo nuogumu.

3. SAVISAUGOS DALINIŲ TRAGEDIJA

Savisaugos daliniai – tai mūsų lietuviškos kariuomenės likučiai. Tų kariuomenės likučių padėtis nuo pat pirmųjų vokiečių okupacijos dienų buvo neiški. Juose susispietęs jaunimas norėjo reprezentuoti nepriklausomas Lietuvos kariuomenę, o vokiečiai siekė juos paversti vokiečių policijos dalimi. Savisaugos daliniai turėję daugelį savo apygardos štabų, kuriuose buvo susispietusi didelė dalis išlikusios gyvos lietuviškosios karininkijos. Bet štai spalio mėnesį vokiečiai, tiksliau tariant, vokiečių SS generolas Wysockis, vokiškosios žandarmerijos vadas Lietuvoje, nusprendė tam neišskumui padaryti galą ir subordinuoti savisaugos dalinius vokiškai žandarmerijai. Tuo tikslu buvo likviduoti savisaugos dalinių štabai ir pasistengta savisaugos dalinius iš naujo prisaikdinti. Savisaugos štabai likvidavimas motyvuotas ta prasme, kad juose susispietę štabų karininkai gali sudaryti antivokiškų sąmokslų židinius. Esą jau dabar, kaip teigia vokiečiai, buvę tuose štabuose kai kurių karininkų svarstomi klausimai, kaip reikšią ginti Lietuvą traukiantis vokiečių kariuomenei. Tokios mintys, pagal vokiečių teigimus, esančios ne tiktai nesuderinamos su naująja Europa, kurioje būsianti tik viena vokiečių kariuomenė, bet ir vokiečiams nedraugiškos ir defetistinės.

Be to, vokiečių elgesys su mūsų kariais yra tokio pobūdžio, kad lietuviai yra priversti jaustis pusiau laukiniais žmonėmis, nors savo kovingumu daugeliu atvejų pralenkia vokiečius. Pvz., ties Ilmenio ežeru rusai buvo apsupę vieną vokiečių dalinį. Vokiečiams grėsė pražūtis. Bet štai į kovą įsiliejo mūsų batalionas ir išgelbėjo apsuptuosius vokiečius, bent didelę jų dalį. Po to įvykiu apsuptieji vokiečiai buvo apdovanoti geležiniais kryžiais, o mūsų kariais, išgelbėjusiems „didvyrius“, buvo pasiūlyta degtinė. Bataliono vadas tą vokiečių pasiūlymą su panika atmetė.

Dabar dėl priesaikos. Ji turi įdomią istoriją. Generolas Wysockis pasiūlė savisaugos dalinių vadui plk. Špokevičiui tokį priesaikos tekstą: „*Pasižadau būti ištikimas fiureriui ir visada klausyti jo nurodymų. Taip, Dieve, man padėk*“. Plk. Špokevičius vietoje šio teksto buvo pateikęs kitą: „*Pasižadau kovoti dėl mano brangios Tėvynės Lietuvos laisvės ir t. t.*“. Be to, plk. Špokevičius parašė ilgą raštą, kuriame nurodė, kad vokiečių pateiktas priesaikos tekstas lietuviams nepriimtinas ir kad savisaugos daliniai turį tiktai tuo atveju prasmės, jeigu jie siekia Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės. Be to, tame rašte buvo nurodytas savisaugos dalinių nepasitenkinimas dėl vokiečių Lietuvoje vykdomos eksterminacinės politikos. Tas raštas buvo įteiktas gen. Wysockiui Lietuvoje. Bematant plk. Špokevičius buvo areštuotas, jo namuose padaryta nuodugni kraipaskleisias, būsiąs sušaudytas. Plk. Špokevičius pareiškęs: „*Prašau mane sušaudyti, bet neduosiu įsakymo, kad mūsų savisaugos daliniai, reprezentuoją Lietuvos kariuomenę, prisiektų fiureriui*“.

Plk. Špokevičiaus vokiečiai nesusaudė. Tėpalaikė keletą dienų kalėjime ir pateikė jam naują priesaikos tekstą. Tekstas toks: „Pasižadū būti drausmingas ir klausyti savo viršininkų bei kovoti prieš bolševizmą. Taip, man, Dieve, padėk“.

Nors iš to naujo priesaikos teksto „fiurerio“ žodis iškrito, iš esmės priesaika liko beveik ta pati, nes joje aiškiai pabrėžiamas paklusnumas savo viršininkams, kurie, kaip žinia, yra vokiečiai. Nieko tad nuostabaus, kad daugelis kareivių minkštesni už kareivius ir priesaiką atliko, išskyrus generolą Rėklaitį. Už atsisakymą prisiėkti gen. Rėklaitis atleistas iš savisaugos dalinių, prievarta nugabentas į jo ūkį, kur jam paliepta sėdėti iki karo pabaigos ir niekam nepasakoti, kad jis iš savisaugos dalinių pašalintas už atsisakymą prisiėkti.

Fronte esantys lietuvių savisaugos daliniai, ir kareiviai, ir karininkai, iš viso atsisakė prisiėkti. O fronte šiuo metu jau buvo apie 15 batalionų. Ten būta net dramatiškų scenų, netgi susirėmimų su vokiečiais. Atvykusiems priimti priesaikos vokiečiams lietuviai karininkai pasiūlė lįsti kartu į bunkerius ir čia kovoti prieš bolševikus, tuo būdu parodant savo priesaiką veiksmais. Be to, ir kariai, ir karininkai nurodė vokiečiams, jog jie, vokiečiai, nelaiko savo duotojo žodžio, jog nepaleidžia iš savisaugos dalinių nė vieno, nors sutartys buvo sudarytos tik pusei metų. Rytų fronte esančių savisaugos dalinių nuotaikos yra tokios, kad jie visi mestų ginklus ir mielai grįžtų į namus, nes jaučiasi ne tik vokiečių apgauti, bet ir apvilti dėl vokiečių politikos Lietuvoje, iš kur jie bent laiškais gauna per savo artimuosius patirti, kokioje būklėje atsidūrė jų Tėvynė.

Nieko nuostabaus, kad pastaruoju laiku absoliučiai niekas nestoja į savisaugos dalinius. Priešingai, dargi esantieji stengiasi visokiais būdais išsisukti. Tuo reiškiniu vokiečiai nepaprastai susirūpinę ir imasi atitinkamų žygių, kad sudarytų kokią nors lietuvišką pagalbinę kariuomenę. Tuo reikalu š. m. spalio pradžioje pas gen. Raštikį lankėsi Ribbentropo įgaliotas pasiuntinys prie Reicho komisaro Rygoje dr. Adolfas Windeckeris ir klausinėjo gen. Raštikį, ar lietuviai nebūtų patenkinti, jeigu vokiečiai leistų jiems organizuoti lietuvišką legioną, kaip esą jau daroma Estijoje, ir ar gen. Raštikis nesutiktų stoti tokio legiono priešakin bei imtis jo organizavimo. Gen. Raštikis pareiškė negalįs to pasiūlymo priimti, motyvuodamas pirmiausia tuo, kad jo trys dukrelės yra bolševikų išvežtos į Sovietų Rusiją ir gyvenančios Sibire ir jo eventualus sutikimas galėtų patenkinti jo dukrelių padėčias.

Nepaisydami gen. Raštikio atsisakymo, atrodo, vokiečiai lietuvių legiono sudarymo minties bent šiuo metu nėra atsisakę. O kol tas legionas bus sudarytas, šiandien vokiečiai individualiai mobilizuoja kai kuriuos mūsų karininkus ir siunčia juos kaip vertėjus į Rytų frontą. Lapkričio pradžioje iš Kauno išvežta 10 karininkų.

4. LIETUVIŲ POLICIJA SS UNIFORMOJE

Pastaruoju metu Lietuvos policija, kaip ir visa Ostlando policija, iš naujo uniformuojama, būtent įvelkama į senąją SS dalinių uniformą. Kartu policija prisaikdinama lygiai ta pačia tvarka, kaip ir savisaugos daliniai. Priesaikos

tekstas irgi tas pats. Be to, reikia pažymėti, kad policija, priešingai savisaugos daliniams, gauna vokiškas maisto korteles, t. y. žymiai didesnes maisto nor-daliniams, nei visi kiti ne vokiškos kilmės Lietuvos gyventojai. Gen. Wysockis Lietu-mas nei visi kiti ne vokiškos kilmės Lietuvos gyventojai. Gen. Wysockis Lietu- vos policijos atžvilgiu pasirodė toks dosnus, kad pažadėjo ją aprūpinti įvairio- vis policijos atžvilgiu pasirodė toks dosnus, kad pažadėjo ją aprūpinti įvairio- mis gėrybėmis: ūkiais, malūnais ir t. t. O kad pabrėžtų savo žodžių teisingumą, Lietuvos policijos vadą A. Reivyčių apdovanojo Kėdainių valstybiniu malūnu, kaip priedu prie vokiško paso, kuriuo Reivytis apsirūpino savo emigracijos metu Vokietijoje, dirbdamas gestape. Visa tai daroma su aiškiu tikslu – suda- ryti iš policijos sau paklusnų ir visuomenei bei lietuvių tautai svetimą įrankį, reikalui esant, galima būtų panaudoti prieš pačią lietuvių tautą. Su apgai- kurį, reikalui esant, galima būtų panaudoti prieš pačią lietuvių tautą. Su apgai- licijos pareigūnai pasirodo kasdieniame gyvenime žymiai uolesni už pačius vokiečius ir be pasigailėjimo smaugia lietuvius ūkininkus, vežančius maistą savo vaikams į miestą ar remiančius prieš vokiečių įstatymų dvasią kitus lietu- vių bendruomenės narius. Nuo 1942 m. lapkričio 1 d. vokiečių įsakymu yra apstatyti lietuvių policija visi svarbesni keliai iš Kauno, Vilniaus ir kitų mies- tų, kad tais keliais ūkininkai negalėtų gabenti nelegaliai maisto į miestus ir ten parduoti spekuliacinėmis kainomis. Nors tai yra vienintelė priemonė, ap- saugojanti didesnius Lietuvos miestus nuo bado, betgi lietuvių policija SS uni- forma pasirodė labai uoli ir daugybę vadinamųjų spekuliantų ūkininkų jau su- kiško į kalėjimą, o iš jų atimtą maistą pasidalino su savo vokiškaisiais viršininkais, kuriems prisiekė ištikimybę.

Be to, Lietuvos policija naudojama ūkininkams iš jų ūkių, taip pat mūsų tautiečiams miestuose iš jų turimų butų ar net nuosavų namų iškraustyti. Rasei- nių, Tauragės, Vilkaviškio, Lazdijų ir kitose apskrityse ne kas kitas, o mūsų policininkai, vadovaujami vietos vokiečių žandarų, važinėja naktimis sunkveži- miais po ūkius ir areštuoja numatytus iškraustyti piliečius. Nieko nuostabaus, kad tokius policininkus kai kas jau šiandien vadina čekistais, primenančiais anuos žiaurius laikus, kada 1941 metų birželio 14-16 dienomis mūsų tautiečiai masiš- kai buvo vežami į Rusijos gilumą.

Savaime suprantama, kad to negalima pasakyti apie visą Lietuvos policiją. Ir joje yra tirkų lietuvių, suprantančių savo pareigas šiuo tragišku mūsų tautai me- tu. Pvz., Utenos policijos vadas, nepaisydamas jam gresiančių nemalonių kon- sekvenčių, uždraudė savo policininkams išmetinėti ūkininkus iš ūkių. Už tai jis vokiečių areštuotas ir, žinoma, atleistas iš pareigų. Nors ir ne taip ryžtingų kaip Utenos policijos vadas, tačiau panašaus nusiteikimo policijos pareigūnų yra ne- maža. Kad ir toks faktas. Vienu metu į Vokietiją mūsų policija turėjo pristatyti per 200 darbininkų vokiečių karo pramonei. Darbininkai buvo policinėmis prie- anksto, jau pakeliui į Kybartus, susitarė su darbininkais dėl ženklo, kada vokie- čiams prie sienos perduotieji lietuviai darbininkai turi pasišalinti iš perdavimo vietos. Vokiečiams pasirašius, kad visus atvežtuosius darbininkus priėmė, sutar- kurių nė patys vokiečiai nebeįrodė toliau vežtis į Reichą.

vikų žlugimu. Vokiečiai tą jaučia ir žino, todėl paskutiniu metu griebėsi naujo triuko: panoro į savo planų vykdymą įkinkyti Lietuvos visuomenės atstovus, ypač spaudą. Tam tikslui jie pradėjo organizuoti Lietuvos visuomenės ir spaudos atstovams ekskursijas į Vokietiją, kur spaudos atstovams buvo surengti net politinės propagandos kursai. Tačiau vargu ar jiems pavyks ir su tų žmonių pagalba pakeisti lietuvių tautos nuotaikas bei nuslopinti mūsų krašto siekius, jeigu pasivažinėjusieji po Vokietiją ir pasiduotų jų tarnybai. Iš anksto galima pasakyti, kad iš tų šiaudų, kaip tautos priežodis sako, nebus vokiečiams naudingų grūdų.

Kartu norėtusi atkreipti dėmesį dar į vieną aplinkybę. Yra žinių, kurių tikrumą bent kol kas sunku patikrinti, kad vokiečiai, jeigu nepavyks jiems kitokių būdu pakeisti lietuvių tautos nuotaikų bei nusistatymų, yra nusistatę išprovokuoti pučą, kad vėliau būtų galima panaudoti kuo griežčiausias represijas prieš lietuvių tautą, ypač prieš lietuvių jaunuomenę. Pagal tas žinias, toks pučas turėtų būti pradėtas inscenuoto užpuolimo organizavimu prieš kolonistus – repatriantus. Kiek tos žinios tikros, sunku pasakyti, bet viena aišku, kad prieš viešpataujančių Lietuvos nuotaikų tokio pučo išprovokavimas nesudarytų vokiečiams didelių sunkumų. Mes skubame šias žinias užfiksuoti tam, kad, eventualiai susikomplikavus Lietuvos vidaus padėčiai, pasaulis iš anksto žinotų, kur glūdi tų reiškinų esminė priežastis ir kokia jų prasmė.

8. BAIGIAMASIS ŽODIS

Aišku, kad vokiečių okupacijos raida Lietuvoje pirmiausia priklausys nuo tolimesnės karo raidos visame pasaulyje. Lietuvoje vyrauja įsitikinimas, kad vokiečiai kara jau pralaimėjo. Gal todėl lietuvių tauta, išgyvenusi žiaurią bolševikų okupaciją, ne tik nesuklupo ant kelių prieš ją pakeitusią vokiečių okupaciją, bet pamažu ir sistemingai jau įsijungė į pavergtųjų tautų frontą prieš rudąjį bolševizmą.

Ta aplinkybė, kad Rytų frontas yra vos už 150 km nuo Latvijos sienos, daug daugiau jaudina vokiečius negu lietuvius, nes lietuvių tauta šiandien giliai įsitikinusi, kad ir raudonasis, ir rudasis bolševizmas šio karo pabaigos nesulauks ir kad šio karo griuvėsiuose išauš visų tautų laisvės pavasaris, kurį išgyveno Europa 1918 metais.

2.5 priedas

PENKTASIS PRANEŠIMAS. 1943 m. balandžio 16 d.

1. VOKIEČIŲ LIETUVOJE BANDYTOJI KARINĖ MOBILIZACIJA IR JOS PASEKMĖS

1.1. Lietuvių legjonas

Vokiečių civilinės administracijos aukštesni pareigūnai 1943 m. vasario pirmojoje pusėje ėmė rodyti neslepiamą interesą steigti lietuvių karines pajėgas. Vokiečiai šį interesą pareiškė keliomis progomis iškiliems politiniams ir kariškiams asmenims, pvz., generolui Stasiui Raštikiui, generolui [V.] Nagiui ir kt. Tomis progomis paprastai buvo pabrėžta, kad Lietuva turėtų sekti Estijos ir Lat-

vijos pavyzdžiu ir įsteigti lietuvių legioną. Iš pradžių norėta iniciatyvą palikti lietuviams. To tikėdamiesi, vokiečiai užtikrino, kad fuieris patenkintų Lietuvos generolui St. Raštikiui buvo sakyta, kad estai ir latviai jau kreipėsi į fuierį, prašydami leidimo savo legionams steigti.

Tačiau nei lietuvių generaliniai tarėjai, kurie vadovauja vadinamajai Lietuvos savivaldai, nei Lietuvos generolai nebuvo linkę pasinaudoti šiuo fuierio „palankumo ženklu“. Priešingai, lietuvių generalinių tarėjų susirinkime, svarsčiusiam šį klausimą, vienbalsiai (išskyrus vienintelį socialinių reikalų tarėją dr. J. Paukštį) nutarta, kad „turėtų būti susilaikoma nuo bet kokios iniciatyvos steigti lietuvių karinę organizaciją tol, kol neišaiškintos ir neišspręstos politinės problemos, ypač Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo klausimas“.

Atsižvelgiant į vokiečių civilinės administracijos nepalaujamą spaudimą lietuvių generaliniams tarėjams, sudaryta komisija iš pirmojo generalinio tarėjo P. Kubiliūno, finansų generalinio tarėjo J. Matulionio ir buvusio Lietuvos kariuomenės pulkininko Repšio. Komisijos uždavinys buvo atstovauti lietuvių generalinių tarėjų nuomonei vokiečių civilinėje administracijoje, kad lietuvių viešojo pažiūra buvo priešinga lietuvių karinių pajėgų steigimui, jeigu vokiečiai ketina spręsti karinius klausimus skyrium nuo politinių Lietuvos problemų.

Vokiečių generalinis komisaras Lietuvoje dr. von Rentelnas 1943 m. vasario 13 d. pasikvietė pirmąjį generalinį tarėją p. P. Kubiliūną. Pastarasis atvyko lydimas komisijos narių. Tačiau kai tik palydovai peržengė generalinio komisariato slenkstį, p. P. Kubiliūnas paliko juos prie durų ir vienas įėjo į generalinio komisaro kambarį. Jo pasitarimas su dr. von Rentelnu užtruko daugiau kaip 30 minučių. Išėjęs iš generalinio komisaro darbo kambario, p. P. Kubiliūnas paaiškino savo kolegoms: „*Mano vyrai (meine Maenner), mes dabar turime eiti namo, kadangi prieš akis kelionė į Rygą*“. Tai buvo viskas, ką jis pasakė savo kolegoms apie savo pasitarimą su vokiečių generaliniu komisaru padarinius. Todėl nežinoma, ar p. P. Kubiliūnas informavo generalinį komisarą apie lietuvių generalinių tarėjų nutarimą, susijusį su lietuvių kovos dalinių steigimu.

1943 m. vasario 19 d. p. P. Kubiliūnas sukvietė visus generalinius tarėjus. Jis pranešė jiems, kad vokiečių generalinis komisaras įsakė jam vykti į Rygą – būti ten vasario 21 d. anksti rytą – lietuvių kovos dalinio įsteigimo klausimo svarstyti. Generaliniai tarėjai pakartojo ankstyvesnįjį savo nutarimą ir nusprendė išdėstyti savo pažiūras memorandumu. Teisingumo generaliniam tarėjui M. Mackevičiui pavesta paruošti memorandumo projektą.

Pirmojo generalinio tarėjo kelionė į Rygą labai jaudino lietuvių visuomenę. Įspūdi dar labiau sustiprino žinia, kad SS ir policijos vadas Lietuvoje generolas Wysockis nurodė Lietuvos generolui St. Raštikiui vykti į Rygą sykiu su p. P. Kubiliūnu.

Generolas St. Raštikis atsisakė vykdyti SS generolo nurodymą, o p. P. Kubiliūnas laikė tikslinga vasario 20 d., t. y. Rygon išvažiavimo išvakarėse, sukviesti lietuvių generalinių tarėjų susirinkimą. Po to jis priėmė keletą Lietuvos viešojo gyvenimo atstovų. Generalinių tarėjų susirinkime, kaip ir lietuvių vadovaujamų asmenų pasitarime, jautėsi gilus susirūpinimas dėl aiškaus vokiečių noro spręsti

karinius klausimus atskirai nuo politinių. Pridedamas memorandumas buvo pasirašytas visų Kaune veikiančių tarėjų, išskyrus jau minėtą socialinių reikalų generalinį tarėją dr. J. Paukštį.

Ponas P. Kubiliūnas teigė esąs pasiruošęs šį memorandumą įteikti Reicho komisarui H. Lohsei Rygoje.

Ponas P. Kubiliūnas, lydintas generalinių tarėjų Matulionio, Ramanausko ir Narako, vasario 22 d. 6 val. ryto išvyko į Rygą. Su jais kartu važiavo vokiečių SS ir policijos vadovas generolas Wysockis ir jo palyda. Tą dieną lietuvių akys buvo nupolicijos vadovas generolas Wysockis ir jo palyda. Tą dieną lietuvių akys buvo nupolicijos vadovas generolas Wysockis ir jo palyda. Tą dieną lietuvių akys buvo nupolicijos vadovas generolas Wysockis ir jo palyda.

Tačiau pagrindinis klausimas paliko neišspręstas. Nežiūrint vokiečių spaudimo lietuvių generaliniams tarėjams, pastarieji neišdrįso be sąlygų įkinkyti Liedimo lietuvių generaliniams tarėjams, pastarieji neišdrįso be sąlygų įkinkyti Liedimos jaunimo į Vokietijos interesų tarnybą. Lietuvių generaliniai tarėjai grįžo iš Rygos vasario 24 d. Jie grįžo neįteikę memorandumo, nes nebuvo kam jį įteikti. SS ir policijos vadas Latvijoje generolas Jekelnas [Friedrich Jeckeln] vasario 23 d. priėmė lietuvių atstovus. Kai lietuvių generaliniai tarėjai užsiminė savo nuomone, kad reikia spręsti kariniai klausimai kartu su politinėmis problemomis, SS generolas Jekelnas atkirto: „*Ponai, aš neigaliotas vesti politinius pasitarimus dėl Jūsų valstybės atkūrimo. Kaip karį, mane domina tik kariniai klausimai, svarbiausia lietuvių legiono suformavimas*“.

Į tai p. Kubiliūnas atsakė:

– *Mes taip pat neturime teisės tartis kariniais klausimais, kol neišspręstos politinės problemos.*

– *Aš suprantu Jūsų galvojimą, ponai, – pareiškė generolas Jekelnas, – bet turiau įsakymą ir jį vykdysiu.*

Šį pareiškimą lietuvių generaliniai tarėjai laikė jų atleidimu nuo atsakomybės mobilizuoti Lietuvos jaunimą. Lietuvių generaliniams tarėjams sėdant į automobilį, majoras Songinas, vienas iš SS ir policijos vado Wysockio palydos narių, jiems tarė: „*Norite ar nenorite – lietuvių legionas bus suformuotas*“. Kai vasario 24 d. lietuvių delegacija pasiekė Šiaulius, savo akimis galėjo matyti, kad lietuvių legiono formavimas jau vyko sparčiai ir kad į generalinių tarėjų norus nebuvo atsižvelgta.

Šiaulių apskrities viršininkas Noreika, kuris vasario pabaigoje buvo suimtas, jiems atvykus informavo, kad vokiškasis Šiaulių apygardos komisaras Gewecke išleido keletą įsakymų mobilizacijai vykdyti. Atvykusi į Kauną, delegacija patyrė, kad apygardos komisaras Gewecke veikė vokiečių civilinės administracijos aukščiausios valdžios vardu.

1.2. Vokiečių mobilizacinės pastangos

Vasario 24 d. pasirodė ant visų Kauno skelbimų stulpų plakatai su vokiečių Reicho komisaro H. Lohsės tokiu atsišaukimu į lietuvius:

„*Lietuviai!*

Kai 1941 metais vokiečių kariai, Fiureriui Adolfui Hitleriui įsakius, išvadavo Jūsų tėvynę nuo bolševizmo, jie išgelbėjo ir Jus nuo neabejotino likimo – Jūsų tautos išnaikinimo. Nuo to laiko Jūs savo darbu kaimuose ir miestuose, bet kartu ir savo tarnybose policiniu atžvilgiu saugodami kraštą ir aktyvia kova fronte prisidėjote prie kovos su bolševizmu.

*Ši kova dabar yra pasiekusi didžiausio kietumo. Bolševizmas graso sunai-
šalinti ir jis bus pašalintas tik Europos tautų beatodairiškų pastangų ir sunkiausiam
aukų dėka, ryžtingai vadovaujant Adolfui Hitleriui. Vokiečių tauta duoda
daryti tą patį. Įstijunkite į naujosios Europos kovos ir likimo bendruomenę.*

*Rašykitės į savo tėvynės legioną – kovoti ginklu su gresiančiu bolševizmu.
Rikiuokitės kaip kovotojai, pasiryžę padėti vokiečių kariuomenei.*

*Remkite kovą savo kovinės reikšmės darbu. Bet atidėkite į šalį visa, kas ne-
turi reikšmės pergalei.*

*Pergalė išgelbės Jus, Jūsų ir Jūsų vaikų gyvybę, Jūsų nuosavybę, Jūsų kultū-
rą, tolesnę Jūsų tautos ir Jūsų gimtosios žemės egzistenciją, Jūsų užtikrintą vie-
tą ir Jūsų bendradarbiavimą Europos bendruomenėje.*

Prie ginklų! Į darbą! Su Adolfu Hitleriu į laimėjimą!

Ryga, 1943 m. vasario 24 d.

Pas. LOHSE

Reicho komisaras Rytų kraštui¹

Verta pabrėžti H. Lohsės atsišaukime pažymėtus žodžius „Jūsų nuosavybę“. Nes tik prieš vieną dieną tas pats Reicho komisaras paskelbė A. Rozenbergo vadinamąją reprivatizacijos teisę, kuria Lietuvoje bolševikų įvykdyta nacionalizacija bus panaikinta tik vokiečių civilinei administracijai perduos į vokiečių rankas Lietuvos ūkinio gyvenimo visus svarbiuosius centrus. (Palygink mūsų pranešimo apie ekonominį gyvenimą Lietuvoje antrąją dalį).

Reprivatizacijos teisė buvo aiškiai planuota „paglostyti“ tautiniam jausmui Lietuvoje. Tačiau po 14 dienų generalinis komisaras jau rado progą lietuvių tau-
tai paskelbti, kad privati nuosavybė būsianti grąžinta tik tiems, kurie aktyviai
įsipareigojo kovoti prieš bolševizmą.

Po Lohsės atsišaukimo į lietuvius SS generolas Wysockis davė paaikškinimą, kuriame tvirtino, kad pirmieji savanoriai į lietuvių legioną jau atvyko per kelias valandas po atsišaukimo į lietuvius paskelbimo. Iš tikrųjų buvo visai priešingai. Niekas nestojo į lietuvių legioną. Vokiečių sudarytosios mobilizacinės komisijos veltui laukė „savanorių“.

Norėdama šiokiu tokiu pasisekimo iš savo verbavimo kampanijos, vokiečių civilinė administracija siekė pagalbos Lietuvos bažnytinėje hierarchijoje. Šiuo tikslu p. Jaegeris, vokiečių gestapo vadovas Lietuvoje, aplankė Kauno arkivyskupą J. E. Skvirecką vasario 27 d. Senas arkivyskupas, kuris tuojau padarė mandagumo vizitą vokiečių generaliniam komisarui įvedus vokiečių civilinę administraciją 1941 m. liepos pabaigoje, pasakė Jaegeriui, kad jis po pusantro metų sugaištis revizitu nebesuinteresuotas.

Po šios patirties vokiečiai savo pastangas koncentravo į savo pavaldinius, tai yra lietuvių generalinius tarėjus. Siekdami pakelti savo į Lietuvos jaunimą nu-
kreiptos verbavimo akcijos rezultatus, vokiečiai kovo 1 d. pirmojo generalinio tarėjo P. Kubiliūno įstaigoje sukvietė kitą generalinių tarėjų konferenciją. Šia

¹ Tekstas patikslintas pagal publikaciją „Ateityje“ (1943 02 24, Nr.45).

proga pats p. Kubiliūnas veikė kaip vokiečių civilinės administracijos kalbėtojas. Jis pasiūlė, kad jo kolegos be sąlygų dalyvautų vokiečių civilinės administracijos propagandos akcijoje.

Tarp generalinių tarėjų iškilo tam tikros nuomonių skirtybės. Dauguma jų laikėsi anksčiau jų priimtosiomis pažiūroms. Jie dar nežinojo, kad p. P. Kubiliūnas vokiečių generaliniam komisarui pradžioje paskaitytai atsišaukimą į lietuvių tautą – savanoriškai stoti į lietuvių legioną ir gauti po tuo atsišaukimu visų generalinių tarėjų paraiškas. Buvo numatyta paskelbti tą atsišaukimą kovo 1 d. su dr. von Rentelno, generolo majoro Justo ir SS generolo Wysockio atsišaukimu, kuris šitaip skambėjo:

„Lietuviai, prie ginklo!

Kultūrą griaunąs bolševizmas telkia visas savo jėgas mums nušluoti. Mes kovai su juo skiriame vieningą visos Europos valią.

Mes neleisime, kad jis vežtų moteris ir vaikus į Vidurinę Aziją, kad uždarinėtų bažnyčias, varytų ūkininkus iš jų ūkių ir darbininkus paverstų vergais!

Ne pirmą kartą istorijoje lietuvių tauta turi narsiai gintis nuo antplūdžio iš Rytų. Pasirodykite verti šio uždavinio!

Führeris Adolf Hitler dabar duoda jums galimumą aktyviai dalyvauti šitoje Europos likimo kovoje.

Todėl stokite į naujai įkurtą lietuvių legioną ir savo karininkų vadovybėje greta kitų Europos tautų kovokite už savo kraštą.

Stokite kaip kovotojai ir pagalbininkai į vokiečių kariuomenę su tokiomis pat teisėmis ir pareigomis kaip vokiečių kariai.

Padėkite įvykdyti karui svarbius darbus.

Šiandien geriausieji Europos tautų sūnūs kovoja Rytuose. Prisiminkite mažą didvyrišką suomių tautą, kuri viena atsistojo priešais bolševizmą ir jį sulaukė.

Jie visi kovoja ir už jus!

Argi jūs norėtumėte atsilikti?

Ne, niekuomet!

Dabar atėjo momentas suduoti bolševizmui lemiamą smūgį!

Todėl subruzkime šitai paskutinei Europos likimo kovai, iš kurios jūs sugrįšite kaip nugalėtojai ir didvyriai, kad padovanotumėte pasauliui patvarią socialinės pažangos taiką!

Po pergalės lietuvių tauta bus jums dėkinga, kad jūs nedelsėte!

Prie ginklo! Tėvynė šaukia!

Galime tik išlikti arba žūti! Būti laisvi ar likti vergais!

Dr. von Renteln,

generalinis komisaras Kaune

Just,

Generolas majoras, Lietuvos apsaugos

srities oberfeldkomendantas

Wysocki,

SS brigadenführeris ir policijos generolas majoras

SS ir policijos vadas Lietuvoje“²

² Tekstas patikslintas pagal publikaciją „Ateityje“ (1943 02 27, Nr.48).

Generalinių tarėjų atsišaukimo nebuvo. Tas faktas sukėlė vietos vokiečiams nemažą pasipiktinimą. Vokiečių generalinis komisaras dr. von Rentelnas kovo 2 generolas majoras Justas, SS generolas Wysockis ir kiti vokiečių civilinės administracijos pareigūnai. Beje, vokiečių civilinę administraciją įvedus, tai buvo pirmoji konferencija, kurioje dalyvavo visi generaliniai tarėjai. Mat vokiečiai buvo pratę laikyti lietuvių generalinius tarėjus ne sprendžiamąja institucija, bet vokiečių civilinės administracijos lygaus rango pareigūnais, tarp kurių pirmasis generalinis tarėjas yra *primus inter pares*³.

Lietuvių generaliniai tarėjai ėjo į konferenciją tvirtai apsisprendę svarstyti visą Lietuvos problemą ir iš pagrindų išaiškinti vokiečių pareigūnams lietuvių pažiūrą. Lietuvių tautos nepriklausomybės problema istoriškai išaiškinti turėjo švietimo generalinis tarėjas dr. Pr. Germantas, politinius samprotavimus išryškinti – finansų generalinis tarėjas J. Matulionis ir lietuvių generalinių tarėjų neigiamą nusistatymą mobilizacijos klausimu (tarptautinės teisės šviesoje) motyvuoti – teisingumo generalinis tarėjas M. Mackevičius. Kartu reikia priminti: šios konferencijos išvakarėse kiekvieną generalinį tarėją klausinėjo jo nusistatymo į mobilizaciją vokiečių civilinės administracijos pareigūnai Luthas ir Jaegeris; pastarasis labai stengėsi padaryti įspūdį, kad Lietuvai grėsė bolševizmas ir lietuvių tauta turi būti įtikinta, jog jai reikia aktyviai dalyvauti trauškinant bolševizmą. Vokiečių argumentacija tapo tokios prasmės teiginiu, kad Lietuvos dalyvavimas Rytų fronte buvo gyvybinės reikšmės.

Atidarant lietuvių generalinių tarėjų konferenciją, vokiečių generalinis komisaras dr. von Rentelnas, atrodo, manė, kad esama visiško lietuvių generalinių tarėjų vieningumo vokiečių mobilizacijos Lietuvoje reikalingumo klausimu. Vokiečių generalinis komisaras konferenciją atidarė tokiu žodžiu:

– *Ponai, mūsų generolai per daug užimti, tai reikalinga, kad mes pirma svarstytume karinius klausimus. Po to mes taip pat galėsime kelti politinius dalykus.*

Todėl atskyrimas karinių klausimų nuo politinių pasidarė neišvengiamas. Lietuvių generaliniai tarėjai vokiečių generolams iškėlė šiuos klausimus:

1) kodėl karinės prievolės amžiaus lietuviai verčiami stoti į lietuvių legioną ar į vokiečių kariuomenę, o nemobilizuojami tiesiogiai šiam tikslui Arbeitseinsatzo⁴ sukto dekreto pagrindu?

Į tai vokiečių karinis viršininkas generolas majoras Justas šiaip atsakė:

– *Aš nežinau kodėl.*

P. Fritschas, vokiečių civilinės administracijos pareigūnas, tada pastebėjo, kad ne laikas ieškoti formalybių, kai šėlsta kova dėl Europos tautų egzistencijos. Generalinis komisaras dr. von Rentelnas pridūrė, kad jis galėtų išleisti specialų dekretą mobilizacijai vykdyti. Teisingumo generalinis tarėjas M. Mackevičius paklausė, ar toks dekretas būtų suderinamas su tarptautinės teisės principais. Į tai anksčiau minėtasis Fritschas atsakė:

– *Naujoji Europos tvarka atneš savo naują ir tarptautinę teisę.*

³ Pirmas tarp lygių (lot.).

⁴ Darbo prievolė (vok.).

2) kiek šaukiamojam amžiaus vyrų vokiečių civilinė administracija numatė Lietuvoje mobilizuoti?

Generolo majoro Justo atsakymas buvo:

– *Nežinau.*

Diskusijos tęsėsi. Švietimo generalinis tarėjas dr. Pranas Germantas įrodinėjo, kad Lietuva buvo tokia pat sena kaip ir Vokietija, kad lietuviai viduramžiais pajėgė sukurti imperiją ir kad jie triskart istorijoje apsupo ir nugalėjo Maskvą.

Po to vokiečių generalinis komisaras trenkė kumščiu į stalą ir pastebėjo, kad lietuvių generaliniai tarėjai turi reikalo su didžiojo vokiečių Reicho atstovais.

Generalinio komisaro išpuolis dar labiau įtempė ir taip pritvinkusią atmosferą. Finansų generalinis tarėjas J. Matulionis susilaikė nuo savo kalbos. Jis apsiriboję trumpu nurodymu, kad tik suvereni Lietuvos valstybės vyriausybė galėtų sėkmingai krašte vykdyti mobilizaciją ir kad tokios vyriausybės sudarymas, kaip ir Lietuvos valstybės atkūrimas, būtų Vokietijos interesas. Lietuvių tauta parodė savo norą aktyviai dalyvauti kovoje prieš bolševizmą savo 1941 m. birželio 23 d. sukilimu prieš bolševikus. Lietuvos Laikinoji vyriausybė, išriedėjusi iš šio sukilimo, pasiūlė vokiečių Reicho vyriausybei organizuoti Lietuvos kariuomenę ir pripažinti ją lygiu Vokietijos dalyviu kovoje prieš bolševizmą. Tačiau anuomet Vokietijos reicho vyriausybė atmetė šį pasiūlymą. Tam faktui galima priskirti visą nesusipratimą tarp Vokietijos ir Lietuvos. Kol šis dalykas neatitaisytas, reikia laukti, kad netiesioginės mobilizacijos Lietuvoje bet kokios pastangos sutiks lietuvių tautos pasyvų priešinimąsi.

Pono J. Matulionio paaiškinimas, nors su dėmesiu išklašytas, nepakeitė vokiečių nusistatymo. Priešingai, vokiečių nekantrumas pasidarė taip ryškus, kad generaliniam tarėjui M. Mackevičiui nebeleido kalbėti.

Vokiečių generalinis komisaras padėtį trumpai aptarė šitaip: gana diskusijų! Lietuviai turėtų apsispręsti, ar jie norėtų kovoti prieš ar už komunizmą. Pirmasis kelias vestų į lietuvių legiono steigimą, o antrasis – į legiono atmetimą.

Tai buvo vokiečių generalinio komisaro paslėptas grasinimas.

Nežiūrėdami šio fakto, tik trys generaliniai tarėjai sutiko pasirašyti atsisaukimą į Lietuvos piliečius. Jie buvo: pirmasis generalinis tarėjas ir vidaus reikalų tarėjas P. Kubiliūnas, kelių ir susisiekimo generalinis tarėjas dipl. inž. K. Germanas ir socialinių reikalų generalinis tarėjas dr. J. Paukštys. Atsisaukimas skambėjo šitaip:

„Lietuvos piliečiai!

Karas eina į lemiamą mūsų kraštui ir visai Europai fazę. Vokiečių vyriausybė griebiasi visų priemonių bolševizmui nugalėti. Ir mūsų tautos nariams tenka prie tos kovos aktyviau prisidėti.

Aš kreipiuosi į jus, tautiečiai, ir kviečiu visus suprasti šio momento rimtumą, nepasiduoti bet kieno provokacijoms bei kurstymams ir tinkamai atlikti savo pareigas bei visokeriopai prisidėti kovoje prieš bolševizmą.

(pas.) P. Kubiliūnas,

pirmasis ir vidaus reikalų generalinis tarėjas“⁵

Visi kiti generaliniai tarėjai atsisakė pasirašyti šį atsisaukimą. Jie įteikė vo-

⁵ Tekstas patikslintas pagal publikaciją „Ateityje“ (1943 03 02, Nr.50).

kiečių generaliniam komisarui memorandumą, perduotiną Reicho komisarui Rygoje (žr. priedą)⁶.

Tačiau nei vokiečių generalinio komisaro, nei pirmojo generalinio tarėjo P. Kubiliūno atsišaukimai neįstengė uždegti lietuvių šaukiamojo amžiaus jaunimo vykdyti jam primestosios mobilizacijos pareigas. Jis noriau pakluso įsakymams lietuvių nelegalios spaudos ir nelegalių politinių organizacijų, kurios visos buvo vieningos.

1.3. Lietuvių visuomenės reakcija

Vyriausiasis lietuvių komitetas, kuris, kaip gerai žinome, tęsia savo nelegalią veiklą, aptarė savo pažūrą mobilizacijos atžvilgiu taip pat nelegaliai leidžiamo laikraščio „Nepriklausoma Lietuva“ Nr. 4, kovo 1 d. laidoje. Šiuo pranešimu Vyriausiasis lietuvių komitetas – neseniai susiformavusi organizacija iš visų politinių partijų, žinoma, išskyrus komunistų partijos atplaišas, – įspėjo lietuvių tautą nevykdyti mobilizacijos prievolės.

Vyriausiojo lietuvių komiteto neįgiamas nusistatymas motyvuojamas taip: pagal tarptautinę teisę Lietuva yra sritis, okupuota vokiečių prieš lietuvių tautos valią. Todėl Vokietijos reicho vyriausybė neturi teisės primesti mobilizacijos tarnybos lietuvių tautai. Vyriausiasis lietuvių komitetas vadovaujasi principu, kad kova prieš bolševizmą yra socialinė, politinė, kultūrinė, religinė ir, svarbiausia, tautinė būtinybė. Tačiau lietuvių tauta galėtų dalyvauti šioje kovoje prieš bolševizmą, tik jei Vokietijos vyriausybė pripažintų ir gerbtų jos suverenias teises.

Tuo pat metu daugelis atskirų partijų ir kitų organizacijų paskelbė atsišaukimus: jie vieningai liepė lietuvių šaukiamojo amžiaus jaunimui pasilikti nuošalyje besąlyginio „Einsatzo“⁷ į vokiečių karo tarnybą.

Be perdėjimo galima tvirtinti, kad jokia Lietuvos vyriausybė neturėjo Lietuvoje didesnės įtakos kaip tuo metu Vyriausiasis lietuvių komitetas. Visas **šaukiamojo amžiaus jaunimas** besąlygiškai pakluso komiteto ir kitų nelegalių organizacijų nurodymams. Studentai išbėgo iš miestų. Aukštesniųjų klasių moksleiviai liovėsi lanke mokyklas.

Lietuvių policija padėjo mobilizuojamiems pabėgti. Stojusieji tesudarė 0,2 procento mobilizuotųjų.

Tiesa, lietuvių okupacinė spauda kovo 20 d. tuo reikalu paskelbė, kad naujas suformuotas lietuvių savanorių dalinys buvo iškilmingiausiai išlydėtas iš Kauno. Oficialus išleidimas vyko dalyvaujant vokiečių komendantui Lietuvoje generolui majorui Justui, pirmajam generaliniam tarėjui P. Kubiliūnui ir kitiems vokiečių civilinės administracijos pareigūnams. Išlydimą dalinį sudarė 150 vyrų, kurių pusė buvo iš kalėjimų paleistieji kriminalistai. Kiti buvo daugiausia nelaimingieji, vokiečių SS policijos sučiupti.

Išlydėjimas buvo būdingas. Kaune, Nepriklausomybės aikštėje, prieš Įgulos bažnyčią, po generolo majoro Justo ir pirmojo generalinio tarėjo P. Kubiliūno atsišaukimo kalbų pražygiavo pirmoji savanorių kolona į Kauno centrinę geležinkelio stotį. Sėdant į gražiai gėlėmis išpuoštus vagonus, daugeliui vyrų pavyko pasprukti. Tokiu būdu vokiečių karo tarnyba neteko dar dvidešimt vieno vyro.

⁶ Priedas nerastas.

⁷ Čia – prievolės (vok.).

1.4. Vokiečių civilinės administracijos dilema

Turint galvoje didelį entuziazmą, kuriuo lietuvių tautos plačiausiai sluoksniai 1941 m. viduryje sutiko bolševikų išvaramą iš Lietuvos (Vokietijos kariuomenės pajėgomis) ir atsižvelgiant toliau į tai, kad tie patys lietuviai 1941 m. birželio ir pajėgomis) ir atsižvelgiant toliau į tai, kad tie patys lietuviai 1941 m. birželio ir liepos mėn. įvairiomis progomis Vokietijos reicho vyriausybei pareiškė vieningą lietuvių tautos valią aktyviai kovoti prieš bolševizmą, – vokiečių mobilizacijos pastangų Lietuvoje rezultatas yra jų politikos Lietuvoje visiška katastrofa.

Tomis aplinkybėmis vokiečių komisaras dr. von Rentelnas vyko į Berlyną esamos padėties su Reicho ministru Rozenbergu svarstyti. Kol kas nieko nėra žinoma apie šių pasitarimų padarinius.

Vokiečių komisaras dr. von Rentelnas kovo 9 d. grįžo į Kauną ir tuoj pasikvietė pirmąjį generalinį tarėją P. Kubiliūną. Iš to susitikimo išsirutuliojo naujas pirmojo generalinio tarėjo kovo 10 d. atsisaukimas į Lietuvos piliečius. Šiuo atsisaukimu norima sudaryti įspūdį, kad lietuvių tautos dalyvavimas kovoje prieš bolševizmą yra tas pats, kas ir Lietuvos vadavimo kova tikraja to žodžio prasme.

Nors ir supliuškus atsisaukimo padariniams, geidaudama pasisekimo viešojo lietuvių nuomonėje, vokiečių civilinė administracija savo tikslo bandė siekti skleidama gandas. Tuo būdu vokiečių civilinė administracija per savo agentus skelbė, kad lietuvių tauta tuoj atgautų tautinę nepriklausomybę, jei visi šaukiamieji stotų savanoriškai. Tačiau pirmojo generalinio tarėjo atsisaukimas buvo tik šauksmas tyruose.

1.5. Mobilizacijos nesėkmės padariniai

Dr. von Rentelnas kovo 14 d. išvyko į Rygą. Ten tarp kitų jis sutiko ir Reicho ministrą Heinrichą Himmlerį, kuris keliavo inspektuodamas Baltijos valstybes. Tą patį vakarą dr. von Rentelnas grįžo į Kauną drauge su reichsfüreriu, SS ir Vokietijos policijos šefu Heinrichu Himmleriu. Ta proga buvo panaudotos pasakutinės, vėliausios priemonės, atsakant į nesėkmingos mobilizacijos akciją Lietuvoje. Nerekėjo ilgai laukti vokiečių civilinės administracijos pirmųjų baudžiamųjų priemonių ir kovo 17 d. paskelbto šio oficialaus komunikato:

„Pašauktųjų registracijos vykdymas Lietuvoje dėl tam tikrų intelektualinių sluoksnių įtakos buvo neigiamai paveiktas.

Tuo metu, kai estai ir latviai, savaimė suprastami savo pareigą, išijungė į kovą su bolševizmu, – ir fronte, ir savoj tėviškėj, – šios valandos reikalavimas Lietuvoje nebuvo lygiai suprastas.

Atsakingieji asmenys tuo ne tik nusikalto prieš Europos tautų bendruomenę, bet ir prieš savo lietuvių tautos interesus, tautos, kuri pagal savo geografinę padėtį bolševizmo yra daugiau grasinama negu vokiečių tauta, kuri visas savo jėgas mobilizavo totaliniam karui.

Todėl nuo lietuvių legiono steigimo atsisakoma.

Registracija ateity vyks jau tik darbams kariuomenei ir karo ūkiui.

Griežtoms baumsėms išvengti kiekvienas pašauktasis privalo registruotis ir stoti į darbą.

Kad būtų apsaugota sveikai galvojanti lietuvių tautos dauguma nuo praigaištingos tam tikrų politikuojančių intelektualinių sluoksnių įtakos ir būtų už-

tikrintas tolimesnis darbo prievolės vykdymas, Reicho komisaras Rytų kraštui įsakė vykdyti šias čia skelbiamas priemones:

1. Universitetas su visais savo skyriais tuojau uždaromas. Lietuvių švietimo reikalams paskirtas ypatingas įgaliotinis.

2. Reprivatizacijoje galės dalyvauti tik tie asmenys, kurie patys arba kurių šeimos prisideda prie kovos su bolševizmu.

3. Kas vengia darbo prievolės arba kas padeda kitiems darbo prievolės išvengti, sulauks griežčiausių bausmių.

Dėl šių priemonių kaltos sąlygos, kurias sukėlė atskiri politikuojantys asmenys Lietuvoje. Izoliavus šiuos asmenis, reiškiamo viltį, kad sveikoji lietuvių tautos dalis, saugodama savo tikruosius interesus ir neveikiama trumparegių ir egoistinių gaivalų, paseks geru estų ir latvių pavyzdžiu ir visomis jėgomis prisidės prie savo tėviškės išvadavimo.

Tolimesni žygiai visiškai priklausys nuo šito darbo įnašo⁸.

Prieš šiam komunikatui pasiekiant Lietuvos visuomenę, įvykdyta daug areštų ir uždarytos visos aukštosios Lietuvos mokyklos.

Buvo uždarytos šios mokyklos ir kultūrinės institucijos:

1. Vytauto Didžiojo universitetas Kaune; 2. Vilniaus universitetas; 3. Lietuvos mokslo akademija Vilniuje; 4. Meno akademija Vilniuje; 5. Veterinarijos kolegija Kaune; 6. Žemės ūkio kolegija Dotnuvoje; 7. Muzikos akademija Vilniuje; 8. Kauno konservatorija; 9. Komercijos kolegija Šiauliuose; 10. Vilniaus pedagoginis institutas; 11. Marijampolės mokytojų seminarija; 12. Vilniaus teologijos seminarija; 13. Įvairios kitos institucijos.

Aukštesniosios mokyklos Lietuvoje dar nebuvo uždarytos. Tačiau manoma, kad ir šios mokyklos yra uždarymo išvakarėse. Kažkoks p. Schoederis yra paskirtas ypatingu švietimo įgaliotiniu Lietuvoje.

Dėl to verta priminti šitokie faktai: kai uždarė Vilniaus universitetą, Medicinos fakulteto visus instrumentus sunaikino. Lietuvos mokslų akademijos Vilniuje uždarymą lydėjo dar piktesni išpuoliai: SS policija iš dalies sunaikino lietuvių kalbos žodyno mokslinę medžiagą, kuriai sukaupti Lietuvos mokslininkai buvo pašventę daugiau kaip 40 metų. Nukentėjo ir Lietuvos archyvas su gausiais lietuvių folkloro rinkiniais. Vokiečių SS policija sunaikino arba konfiskavo daugiau kaip 2 000 senovinių lietuvių liaudies dainų plokštelių.

1.6. Paskutinis sandaros bandymas

Kai buvo įvykdyti areštai ir uždarytos Lietuvos aukštosios mokyklos, pirmasis generalinis tarėjas P. Kubiliūnas 1943 m. kovo 17 d. pakvietė lietuvių viešojo gyvenimo keletą atstovų padėčiai apsvarstyti. Atvykusiems nereikėjo paaiškinti, nes kiekvienas buvo nepaprastai sukrėstas vokiečių civilinės administracijos panaudotų priemonių ir susirūpinęs lietuvių tautos ateitimi. Kaune buvo skleidžiami gandai, kad vokiečių saugumo organai sudarė sąrašus intelektualų, kurie numatyti fiziškai išnaikinti. Žinios iš Vilniaus rodė, kad vokiečių civilinės įstaigos Lietuvos sostinėje lenkų mažumai duoda aiškia pirmenybę, kai lietuvius vokiečių pareigūnai pravardžiuoja, muša ir stumdo.

⁸ Tekstas patikslintas pagal publikaciją „Ateityje“ (1943 03 17, Nr. 63).

Visame krašte viešpatauja įtampa, kuri kiekvienu metu gali pasireikšti blogiausiais išpuoliais.

Šią padėtį norėjo sušvelninti pirmasis generalinis tarėjas P. Kubiliūnas savo pareiškimu Lietuvos viešojo gyvenimo atstovams, kuriuos jis sukvietė. Pagal jo pareiškimą, esą galima tikėtis aktyvesnio lietuvių elemento daugiau areštų ir deportacijų, nebent lietuviai imtųsi pozityvios akcijos panaikinti prarają tarp vokiečių civilinės administracijos ir lietuvių tautos.

Atrodo, pritariant vokiečių generaliniam komisarui, pirmasis generalinis tarėjas P. Kubiliūnas pasiūlė atvykusiems pasirašyti šį atsišaukimą į lietuvių tautą:

„Tautiečiai,

Mes, pirmojo generalinio tarėjo sukviesti viešojo gyvenimo įvairių sričių pareigūnai, tvirtai ir atvirai pareiškiame, kad nepripažįstame Lietuvos inkorporacijos į Sovietų Sąjungą, Maskvos jėga ir apgaulė įvykdytos 1940 m.; mes niekada nebuvoime ir niekada nebūsime su bolševikais; mes visados žavėjomės aukšta Europos kultūra ir tapatiname savo laisvę ir ateitį ne su raudonoju imperializmu, bet su Europos pergale.

Kai Vokietijos kova prieš bolševizmą pasiekė savo sprendžiamąjį tašką, mes išryškinome jai savo tvirtą apsisprendimą ne tik žodžiais, bet darbu ir ginklu.

Tautiečiai, mes drįstame tvirtinti, kad jūs visi esate taip apsisprendę. Visai lietuvių tautai reikia būti vieningai, teisingai vertinant dabartinį momentą. Kiekvienas, pašauktas atlikti savo priešvokių karinei tarnybai ar karui svarbų darbą, turi tautai vykdyti.

Dabartinio meto reikalams apsvarstyti visos Lietuvos konferencija bus sušaukta artimoje ateityje“.

Dalyviai pamatė, kad jie buvo priversti parodyti savo spalvą.

Profesorius Ignas Končius, Lietuvių savitarpinės pagalbos vadovas, pareiškė, kad jis negali atsišaukimo pasirašyti, nes pastarasis prejudikuoja kai kuriuos sprendimus, kurie turėtų būti palikti konferencijai spręsti. Prie prof. I. Končiaus pareiškimo prisijungė J. Fledžinskis, buvęs Žemės ūkio rūmų pirmininkas.

Kiti suabejojo.

Pasiūlymo atmetimas reiškė lietuvių tautos fizinio naikinimo pradžią. Nors atsišaukimo pasirašymas buvo tas pats, kas ir tautos išdavimas, tačiau visi dalyviai žinojo, kad šios rūšies atsišaukimas nepalenks vieningo lietuvių tautos nusistatymo, nesvarbu, kas jį pasirašytų.

Laikas nebuvo tinkamas jokiems ginčams. Tačiau, kaip vėliau paaiškėjo, nelaukiant diskusijos dalyvių šiais pagrindiniais klausimais pareiškiamos nuomonės, vokiečių civilinės administracijos kovo 20 d. buvo paskelbtas lietuvių spaudoje atsišaukimas, neatsižvelgiant į tai, ar jame išvardinti asmenys jį pasirašė ar ne. Kitas būdingas faktas: trys iš atsišaukime išvardintų lietuvių visiškai nedalyvavo 1943 m. kovo 17 d. pirmojo generalinio tarėjo P. Kubiliūno įstaigoje įvykusiose diskusijose.

Atsišaukimas sukėlė plačių gyventojų sluoksnių didelį pasipiktinimą. Atsišaukimo signatarai buvo laikomi arba išdavikais, prievartavimo aukomis, ar pagaliau kvailiais – iš tikrųjų tokie jie ir buvo.

Šio atsišaukimo poveikis į lietuvių tautą iš anksto buvo aiškus: niekas nestojo nei į kariuomenę, nei į karui svarbią tarnybą.

1.7. Lietuvių konferencija

Paskelbtoji Lietuvių konferencija iš pradžių buvo numatyta kovo 28 d., vėliau – kovo 30 d., bet iš tikrųjų atidaryta 1943 m. balandžio 5 d.

Konferencijos dalyvius parinko lietuvių administracijos įstaigos, remdamosi pirmojo generalinio tarėjo aplinkraščiu, po tris atstovus iš kiekvienos apskrities. Konferencijos susirinkimo išvakarėse vokiečių saugumo organai išbraukė iš sąrašo daug atstovų, kaip nepatikimus.

Bet neišbrauktųjų atstovų nuomonė Lietuvos politinės dabarties pagrindiniais klausimais buvo pažymėtina. Yra būdingi šie faktai: daug atstovų, prieš išvykdami į Kauną, surašė testamentus, nes jie buvo pasiryžę ginti lietuvių tautos bendrai užimtą poziciją ir atstovauti Lietuvos reikalams. Į klausimą, kaip jis įsivaizduoja konferencijos eigą, atstovas iš Vilkaviškio atsakė: „*Nesvarbu, du ar trys lietuviai iš apskrities išliks gyvi, ar ne*“.

Po kelių uždarų konferencijos sesijų, kurių metu vokiečiai per savo kalbėtojus (iš lietuvių atstovų pirmasis generalinis tarėjas P. Kubilūnas, darbo ir socialinių reikalų generalinis tarėjas dr. J. Paukštys ir maitinimo ir žemės ūkio generalinis tarėjas A. Ramanauskas) savo klausytojams stengėsi sudaryti įspūdį, kad lietuvių tautai vienintelis kelias – pasiduoti. Tačiau buvo aišku, kad atstovai buvo pasiryžę apsaugoti lietuvių tautos teises ir reikšti jos valią. Kadangi nebuvo likę kito kelio, atstovai susirinko oficialaus posėdžio 1943 m. balandžio 5 d. savo rezoliucijų formuluoti. Balandžio 6 d. vokiečių civilinė administracija paskelbė oficialius konferencijos rezultatus. Konferencija esanti neva vieningai priėmusi šias rezoliucijas:

„REZOLIUCIJA Nr. 1

Lietuvių tauta, Raudonajai armijai militariškai Lietuvą okupavus, prievarta buvo įjungta Tarybų Sąjungon, skaudžiai išgyveno bolševikų valdymą: per vienerius metus buvo išžudyta ir į kalėjimus ir lagerius sugrūsta tūkstančiai Lietuvos sūnų ir dukterų, ištremta kelios dešimtys tūkstančių į tolimąjį Sibirą, nacionalizuojant atimta žemė ir namai, sugriautas iš pagrindų žydinčios Lietuvos ūkis, sužalota lietuvių tautinė kultūra ir paniekinta visa, kas buvo lietuviškai tautiška. Jau daugelį amžių dalyvavusi V[akarų]. Europos kultūriniam gyvenime ir šimtmečiais nuolatos kovojusi su Rytų invazija, lietuvių tauta ypač jaučia tą milžinišką pavojų, kurį sudaro iš STRS besiveržianti materializmo banga, nežinanti ir nepripažįstanti jokių krikščioniškos moralės varžtų.

Bolševikų pavojus, nors ir sutramdytas ir pažabotas Didžiosios Vokietijos Reicho, jo sąjungininkų ir kitų prisidedančių tautų pastangomis, vis dar tebegraso Europos kultūrai. Lietuvos konferencija, kurioje dalyvauja intelektualų, raso Europos kultūrai. Lietuvos konferencija, kurioje dalyvauja intelektualų, ūkio ir darbo sluoksniai, turėdama galvoje šį pavojų ir Didžiojo Reicho milžinišką pastangas šiam pavojui pašalinti ir kovai su bolševizmu laimėti, skelbia:

1) kad smurtu sulaužydama duotas Lietuvos Respublikai iškilmingus pasižadėjimus visokiomis aplinkybėmis gerbti Lietuvos suverenumą bei teritorinį integritumą ir neliečiamybę (1926 m. sutartis tarp Lietuvos Respublikos ir Socia-

listinių Tarybų Respublikų Sąjungos, 2 str.), 1940 m. birželio 15 d. Sovietų Sąjungos valdžia militariškai okupavusi Lietuvą, suklastodama lietuvių tautos vardą, Raudonosios armijos pagalba įjungė Lietuvos teritoriją į Tarybų Sąjungą. Dėl to Konferencija protestuoja prieš bet kokias Tarybų Sąjungos pretenzijas į Lietuvos teritoriją ir prieš visokius bandymus kalbėti lietuvių tautos vardu, nes vad[inamasis]. Liaudies seimas negalėjo išreikšti ir neišreiškė lietuvių tautos valios, ir pareiškia, kad lietuvių tauta, stodama kovon su bolševizmu, nutraukė jai primestus ryšius su Sovietų Sąjunga visiems laikams;

2) kad lietuvių tauta, kurdama savo tautinį gyvenimą ir kultūrą, visais laikais buvo atsigręžusi į V[akarų]. Europą ir yra pasiryžusi ir toliau laisvai gyventi V[akarų]. Europos tautų bendruomenės gyvenimą;

3) kad lietuvių tauta, jau nuo pat karo su bolševikais pradžios savanoriškai stojusi su ginklu rankose kovon su bolševizmu ir kitokiais būdais aktyviai šią kovą rėmusi, yra ir toliau pasiryžusi prisidėti prie šios milžiniškos kovos, atlikdama ūkines ir asmenines prievoles pergalei su bolševizmu pasiekti;

4) kad konferencija tiki, jog lietuviai, suprasdami ir jausdami solidarumą su V[akarų]. Europos tautomis, aktyviai prisijungdami prie šios kovos, kuriai vadovauja D[idysis]. Vokietijos Reichas, pasitarė ir savo tėvynės didžiam troškimui – Lietuvos laisvei užtikrinti.

Lietuvių konferencijos pirmininkas

Vilniaus universiteto rektorius

o. prof. dr. M. Biržiška“

„REZOLIUCIJA Nr. 2

Konferencija, išklausiusi pranešimo dėl Lietuvos ginkluotų dalinių organizavimo, turėdama galvoje STRS nuolat reiškiamas pretenzijas į Lietuvą ir tą pavojų, kurį sudaro bolševizmas visai Lietuvai, greta šiuo metu vykdomų šaukimų darbo prievolei (ž[iūrėk]. rezoliuciją Nr.3) mano, kad sėkmingesnei kovai su bolševizmu ginkluotai Lietuvos dalinių, kuriems vadovautų lietuviai karininkai, organizavimas savanoriškais pagrindais yra pageidaujamas.

Lietuvių konferencijos pirmininkas

Vilniaus universiteto rektorius

o. prof. dr. M. Biržiška“

„REZOLIUCIJA Nr. 3

Konferencija, išklausiusi pirmojo generalinio tarėjo pranešimo apie dabartinę padėtį, skelbia, kad lietuvių tauta, įsijungusi į kovą su bolševizmu ir iki šiol visokeriopaai tą kovą rėmusi, yra pasiryžusi ir toliau kovoti su bolševizmu. Tad visi lietuviai, kurie yra pašaukti arba šaukiami atlikti įpareigojimus karinės reikšmės darbe, raginami nedelsdami tai įvykdyti.

Lietuvių konferencijos pirmininkas

Vilniaus universiteto rektorius

o. prof. dr. M. Biržiška“⁹

⁹ Rezoliucijų tekstas suderintas su publikacija laikraštyje „Ateitis“ (1943 04 06, Nr. 80. P.1).

Šios rezoliucijos nebuvo balsuojamos, bet paprastai perskaitytos, neklusiant, ar atstovai sutiko, ar ne.

Tikėdamiesi, kad pasaulio opinija šiek tiek skaitysis su šiais konferencijos nutarimais, atstovai nusprendė kitą memorandumą adresuoti fiureriui ir reichskanceliui Adolfui Hitleriui, duodami tikrą konferencijos paveikslą *vis-a-vis* šios dienos Lietuvos politinės padėties svarbiausiu klausimu. Memorandumas toks:

„*Jo Ekscelencijai Fiureriui ir Reichskancleriui,*
Vokietijos kariuomenės vyriausiajam šefui
Memorandumas

Mes, pasirašiusieji nariai 1943 m. balandžio 5 d. konferencijos, kurią sukvietė generalinio komisariato Lietuvoje pirmasis generalinis tarėjas, susipažinę su pranešimais, kad lietuvių tauta turi stoti į Reicho vykdomą kovą prieš bolševizmą, ir žinodami didžią atsakomybę prieš lietuvių tautą ir jos ateitį, taip pat atsižvelgdami į dabartinę padėtį, kurioje negalėjome konferencijos metu pareikšti, mūsų įsitikinimu, savo pažiūrų pagrindų principinės reikšmės, – maldaujame išklausti šį pareiškimą:

Lietuvių tauta, savo garbingos praeities užgrūdinta, įvykdydama amžiną tautos apsisprendimo teisę, 1918 m. su didžiausiomis aukomis atkūrė nepriklausomą ir suverenią Lietuvos valstybę ir gynė ją kovoje 1918 – 1920 m.

Tarptautiniai Lietuvos santykiai buvo pagrįsti teise ir ypač santykiai su kaimynais abišaliu geru kaimynišku susipratimu.

1940 m. birželio 15 d. Lietuvą okupavo Sovietų Sąjunga, sulaužydama savo 1920 m. taikos sutartį su Lietuva, taip pat 1926 m. Sovietų Sąjungos ir Lietuvos nepuolimo paktą, kuriuo Sovietų Sąjunga prižadėjo gerbti Lietuvos suverenumą ir teritorijos vientisumą.

Lietuvių tauta nė vienai akimirkai nelaikė Sovietų Sąjungos apgaule ir jėga sudarytosios būklės nei reguliaria, nei normalia. Okupacijos metu tūkstančiai Lietuvos vyrų ir moterų buvo išžudyti, sugrūsti į kalėjimus ir į koncentracijos stovyklas, dešimtys tūkstančių – ištremti į Sibirą. Lietuvos ūkinis gyvenimas buvo sugriautas, lietuvių tautinė kultūra sužalota ir visa, kas lietuviška, po kojomis paminta.

1941 m. birželio 22 d. prasidėjus vokiečių ir rusų karui (jį pradėjo galingos Vokietijos armijos, triuškindamos bolševikų karinę galią), lietuvių tauta savo kilnių sūnų kraujo aukomis įrodė ne tik didžią tautos laisvės vertę, bet ir atkūrė bolševikų invazijos suspenduotą suverenumą, visuotinai sukildama prieš okupantą ir sudarydama Laikinąją vyriausybę.

Lietuvoje įvedus vokiečių civilinę administraciją ir 1941 rugpjūčio 5 d. sustabdžius Lietuvos Laikinosios vyriausybės veiklą, Lietuvos suverenumo teisių vykdymas buvo suspenduotas. Ši padėtis tęsiasi ir dabar.

Ir suspendavus Lietuvos suverenumo teises, lietuvių tauta dedasi kovon prieš bolševizmą savanorišku dalyvavimu karinio transporto tarnyboje, savanorišku stajimu į Reicho darbo tarnybą ir į Vokietijos pramonę, tiekimu žemės ūkio gaminių ir kitų ūkio gėrybių, taip pat lietuvių savisaugos batalionų fronte dalyvavimu.

Lietuvių tautos savanoriškas dalyvavimas kovoje prieš bolševizmą dabar yra

vokiečių civilinės administracijos represijų prieš atskirus lietuvius ir prieš Lietuvos švietimo bei kitas institucijas žymiai sukludytas.

Bendras ir besąlyginis lietuvių tautos įsijungimas į kovą prieš bolševizmą, kuri buvo pradėta 1941 m. birželio 22 d. su didžiausiu entuziazmu visuotiniu sukilimu, gali būti tik tada pateisintas, suprastas ir vykdomas, kai būtų atkurta lietuvių tautos suverenios teisės. Nes tik nepriklausomos ir suverenios Lietuvos vyriausybė turi teisę įpareigoti lietuvių tautą iš visų jėgų kovoti prieš bolševizmą.

Todėl, mes laikome tikslinga kreiptis į jūsų Ekscelenciją Fiurerį ir Reichskanclerį, Vokietijos kariuomenės vyriausiąjį šefą poną Adolfą Hitlerį su prašymu leisti Lietuvai vykdyti savo suverenias teises. Lietuvių tautos sėkmingam dalyvavimui kovoje prieš bolševizmą yra reikalinga panaikinti represijas prieš atskirus lietuvius, taip pat prieš lietuvių institucijas ir leisti vėl veikti uždarytoms institucijoms.

Šio memorandumo nuorašai siunčiami Reicho ministrui Rosenbergui ir generaliniam komisarui Kaune dr. von Rentelniui¹⁰.

Toliau buvo parašai¹⁰.

Iš 93 konferencijos dalyvių šį memorandumą pasirašė 90.

Šie Lietuvių konferencijos nutarimai rodo, kad vokiečių bandymas įvykdyti Lietuvoje tiesioginę mobilizaciją visiškai žlugo. Kas laukia lietuvių tautos artimiausioje ateityje, šiuo metu dar negalima numatyti. Lietuvoje aišku viena: įvertinant ligšiolinę raidą, lietuvių ir vokiečių bendradarbiavimas yra palaidotas.

2. LIETUVOS EKONOMINIS GYVENIMAS

2.1. Reprivatizacijos įstatymas ir jo vykdymas

1943 vasario 18 d. Reichsministras okupuotoms Rytų sritims [A. Rozenbergas] pasirašė šį reprivatizacijos potvarkį:

„<...> 1 §. Estijos, Latvijos ir Lietuvos generalinėse srityse vėl visuotina leidžiama privati nuosavybė.

Žemės sklypų organai vėl pradeda savo veiklą vėl atidarydami žemės ir ipotekų knygas.

2 §. Vietiniams gyventojams, kuriems Sovietų vyriausybės prievartos priemonėmis buvo atimtas turtas, pateikus prašymą, grąžinama apstatytų ir neapstatytų žemės sklypų ir įmonių nuosavybė.

Nuosavybės grąžinimas vykdomas administraciniu keliu. Jis galioja įteikus nuosavybės dokumentą.

3 §. Prašytojams, kurie įrodė savo tinkamumą politiniu ir ūkiniu atžvilgiu, vykdam procedūras, turi būti teikiama pirmenybė.

4 §. Nuosavybė negrąžinama, jeigu ir kol tam prieštarauja viešieji interesai, o ypač karo ūkio interesai. Dėl tokių pat priešasčių nuosavybės grąžinimas gali būti susietas su sąlygomis.

5 §. Jeigu buvęs savininkas yra miręs, tai nuosavybė grąžinama įpėdinams.

6 §. Daiktinė teisė į žemės sklypus drauge su nuosavybės grąžinimu atgyja turinio teisę arba jo įpėdinio naudai.

¹⁰Parašai praleidžiami.

7 §. Toms nacionalizuotoms turtinėms vertybėms, kurios priklauso juridiniams privačios arba viešosios teisės asmenims, vokiečių repatriantams, kitiems Vokietijos piliečiams arba grįžusiems repatriantams, bus išleisti specialūs nuostatai.

8 §. Reicho komisaras Rytų kraštui leidžia šiam potvarkiui vykdyti reikalingus teisinius ir administracinius nuostatus.

Potvarkis galioja nuo jo paskelbimo dienos.

Berlynas, 1943 vasario 18 d.

/Pas./ Rosenberg

Reichsministras okupuotiems Rytų kraštams¹¹

Kaip jau minėjome, privatinės nuosavybės atkūrimas Lietuvoje buvo ne kas kita kaip agitacinė priemonė, turėjusi paskatinti Lietuvos šauktinius stoti į lietuviškąjį legioną. Iš tikrųjų niekada nebuvo manoma sąžiningai reprivatizuoti ir dar mažiau tai ketinama iš tikrųjų įgyvendinti. Vietoje reprivatizacijos ir toliau vykdomas visų rūšių įmonių masinis perdavimas į vokiečių rankas.

Iki 1943 vasario vidurio vokiečiai užvaldė šias įmones:

I. Per centrinę prekybos bendrovę Ost:

1. AB „Maistas“ su 235 fabrikais ir įmonėmis
2. AB „Lietuvos cukrus“ su 3 įmonėmis.
3. Alaus trestą su 13 įmonių.
4. Žuvininkystės trestą su 8 įmonėmis.
5. Aliejaus ir riebalų trestą su 14 įmonių.
6. Malūnų ir kepyklų trestą su 58 įmonėmis.

II. Per Vokietijos įgaliotinių valdybą:

7. Poligrafijos trestą su 22 įmonėmis.
8. Statybos medžiagų trestą su 54 įmonėmis.
9. Metalų apdirbimo trestą su 39 įmonėmis.
10. Komunalinės statybos trestą su 4 įmonėmis.
11. Autotransporto valdybą su 3 įmonėmis.
12. Farmacijos departamentą su 308 įmonėmis.
13. Degtukų fabrikus (3 įmonės).
14. AB „Statyba“ su 14 įmonių.
15. Odos trestą su 25 įmonėmis.
16. Durpių trestą su 36 įmonėmis.
17. Medienos direkciją su 48 įmonėmis.
18. Faneros fabriką (1 įmonė).
19. Viešbučių trestą su 18 įmonių.
20. Valstybinę leidyklą (1 įmonė).

III. Per paskirstymo ir aprūpinimo įstaigą – visą valstybinę prekybą su visais tresto „Valgis“ filialais, su visomis „Žaliavų tresto“ įmonėmis ir organizacijomis.

¹¹ Skelbiama teksto dalis suderinta su publikacija laikraštyje „Ateitis“ (1943 02 23, Nr. 44).

IV. Per monopolijų generalinę direkciją – Spirito ir degtinės trestą su 32 įmonėmis.

V. Per „Tabakindustrie GmbH Ostland“ – Tabako trestą su 47 įmonėmis.

VI. Per „Energieversorgungs GmbH Ostland“ – Energijos valdybą su visomis įmonėmis.

VII. Per kailių ir kailinių prekių bendrovę („Ostland GmbH fuer Pelze u. Pelzwaren“) – kailių pramonę su 7 įmonėmis.

VIII. Per „GmbH Ostlandfaser“:

a. Tekstilės fabrikus su 62 įmonėmis.

b. Popieriaus fabrikus su 12 įmonių.

IX. Per „Oslandfilm GmbH“ – visus kino teatrus.

Jeigu vykdamat reprivatizaciją kas nors išvalstybinama ir atiduodama buvusiems savininkams, – tai daugiausia amatininkų įmonės. Tačiau ir iš jų lig šiol reprivatizuota vos pora šimtų.

Keičiant *kredito sistemą*, likviduoti visi Lietuvos bankai, o jų vietoje įkuriamos Vokietijos kredito institucijos. Visa draudimo sistema tapo pavaldi Vokietijos įgaliotinių sistemai.

Kooperacijos sistema taip pat perorganizuojama ir pajungiama vokiečių kontrolei. Remiantis reichskomisaro potvarkiu, įkurtas Kooperatyvų centras, kuriam vadovauja vokiečių įgaliotinis. Tačiau šis centras turi tokias plačias teises, kad visus kooperatyvus galima laikyti tik šio centro filialais. Centras turi teisę savo nuožūra skirti ir pašalinti valdymo organus. Šita teise plačiai naudojama, pvz., šitaip buvo pakeisti „Paramos“ (stambiausio vartotojų susivienijimo) pagrindiniai vadovai. Tas pats atsitiko ir „Lietūkyje“ (Žemės ūkio kooperatyvų centre). Taip pat kooperatinėse organizacijose be jokio teisinio pagrindo paskiriami įgaliotiniai.

Agrarinėje sferoje, nežiūrint vadinamojo privačios nuosavybės atkūrimo, lieka bolševikinė sistema. Buvo pranešta, kad kiekviename valsčiuje (Amtsbezirk) po du valstiečius, kurie ypač uoliai vykdė prievoles, gaus nuosavybės dokumentus. Žemės ūkio draugijos „Ostland“ priedangoje tebegyvuoja „sovchozų“ sistema. Visi stambesnieji ūkiai savininkams negražinami, ir, kaip ir anksčiau, juose ūkininkaujama bolševikiškai.

Šio besitęsiančio bolševizavimo ekonominėje srityje pasekmės yra labai gilios. Apskritai gamyba mažėja. Visur vyrauja blogiausias neūkiškumas. Kaip niekada anksčiau klesti korupcija pačiais įvairiausiais pavidalais. Civiliai gyventojai aprūpunami labai blogai ir nereguliariai. Visas gyvenimas iš tikrųjų vyksta visai kituose rėmuose, negu tai nustato teisė. Leidžiami potvarkiai, tačiau jie niekada nevykdomi. Nėra jokios Vokietijos civilinės administracijos organų kontrolės.

3. KULTŪRINIS GYVENIMAS

3.1. Spauda

A. Okupacinė spauda. Oficialūs lietuvių kalba vokiečių cenzūros leidžiami laikraščiai vadinami okupacine spauda. Jos bendrą vaizdą pateikia ši lentelė:

Vis dėlto dienraštis „I laisvė“ suvaidino didelį vaidmenį tuo, kad jo leidėjai daug padėjo Lietuvos akademiniam jaunimui bei intelektualams, nes laikraščio pajamos buvo labai didelės. Kaip tik ši aplinkybė ir buvo spaudos leidyklos, kuri turėjo perimti visų lietuviškų laikraščių leidimą, steigimo Lietuvoje priežastis. Lig tol vokiečių spaudos leidykla jau buvo perėmusi į savo rankas visus dienraščius.

Čia dar reikia specialiai paminėti du žurnalus: būtent „Savitarpinės pagalbos žinias“ ir „Žiburėlį“. Pirmasis nėra laikraštis tikraja to žodžio prasme. Tai veikiausiai Lietuvos savitarpinės pagalbos, kuri buvo įsteigta vietoje vokiečių civilinės administracijos uždaryto Raudonojo Kryžiaus, ir ligi šiol yra vienintelė lietuviškos administracijos visoje Lietuvoje, biuletenis. Tačiau nei pati Lietuvos savitarpinė pagalba, nei jos biuletenis nėra taip populiarūs tarp lietuvių, kad ši institucija būtų aiškiai atskiriama nuo vokiškų įstaigų.

O „Žiburėlis“ iš tikrųjų yra ne kas kita, kaip vaikų mėnraštis. Šis vaikiškas žurnalas buvo įsteigtas dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą ir turi palyginti didelę tradiciją. Labai keista, kad jis mažiausiai kenčia nuo griežtos vokiečių cenzūros, tai, tiesą sakant, galima paaiškinti vokiečių biurokratų nenuovoka. Todėl šis žurnaliukas savo turiniu kiekvienam lietuviui yra toks artimas, todėl šio laikraščio tiražas, viršijantis 215 000 egzempliorių, Lietuvoje laikomas savaime suprantamu dalyku.

Tai, ką šiandien Lietuvoje pateikia vokiškoji arba [legali] lietuviškoji spauda, galima apibūdinti šiais žodžiais: tai yra siaubingiausias tikrovės iškraipymas ir nuolatinės pastangos politiškai klaidinti bei prievartauti.

Vedamieji straipsniai nuolatos remiasi vokiškosios propagandos principu, kad Europai, ypač Baltijos šalims, yra tik šios alternatyvos: arba Vokietijos reicho vadovaujama ir pagal jos principus suformuota „naujoji Europos tvarka“, arba bolševizmas.

Kadangi lietuvių tauta pakankamai susipažino su raudonuoju bolševizmu, tai lietuviški laikraščiai, ypač ganėtinai elastingai redaguojamame savitiraštyje „Tėviškė“, daugelyje straipsnių bandė paaiškinti lietuvių skaitytojui, kokia vieta mažesniosioms Europos tautoms skiriama skelbiamoje „naujojoje Europos tvarkoje“. Žinomas Lietuvos žurnalistas V. Rastenis šį klausimą bandė nušviesti remdamasis citata iš [A. Hitlerio] „Mein Kampf“ („Mano kova“). Šio žurnalisto parengtų straipsnių serija nebuvo išspausdinta, o visai lietuviškai spaudai vokiečių karo cenzūra uždraudė ateiptyje cituoti „Mein Kampf“ ir [A. Rosenbergo] „XX amžiaus mitą“.

Lietuviško laikraščio redakcija šiandien nedaug ką turi veikti. Jos pagrindinis darbas yra tvarkyti ir leisti į spaudą iš Berlyno atsiųstą visiškai apdorotą informacinę ir propagandinę medžiagą. Berlyne yra netgi vadinamoji „Spaudos tarnyba Rytų erdvei“, kuri visą Rytų Europos spaudą aprūpina vedamaisiais straipsniais bei kita medžiaga. Kadangi visi laikraščiai yra keturių puslapių, tai belieka tik propagandinės medžiagos, prisideda generaliniai, sričių, miestų komisarai ir kiti nesąmonėmis apie lietuvių dėkingumo jausmus Reichui už „išlaisvinimą“. Jeigu

Rytų frontą, tuomet dar leidžiamas dienraštis „Į laisvę“ negalėjo parašyti vieno sakinio (tarp kitko, pasakymo pirmojo generalinio tarėjo P. Kubiliūno), kad išžygiuojantys lietuviai „kovoja už lietuvių tautos gerovę ir ateitį“.

1943 metų pradžioje vokiečių komisaras Kauno sričiai Lentzenas kalbėjo, norėdamas laikraštįje paaiškinti lietuvių skaitytojui, kad jis neturi kito pasirinkimo, kaip alternatyvą „arba – arba“, ir kad lietuvių karių aktyvus dalyvavimas kovoje prieš bolševizmą „nukreiptas į lietuvių tautos ateitį“.

Vokiškasis klausimo kėlimas (Fragestellung) kiekvienam lietuviui labai gerai žinomas. Lietuviškosios spaudos straipsniuose daugiausia nagrinėjami antračiai klausimai. Žinios iš užsienio yra iškreipiamos, vidaus gyvenimo kronika tokia skurdi ir taip orientuota į antračius dalykus, kad būni priverstas griebtis nelegalaus lietuviško laikraščio.

B. Nelegali lietuviškoji spauda. Nors lietuviškos okupacinės spaudos [vienkartinis] bendras tiražas viršija 500 000 egzempliorių, tačiau spaudos laisvės apribojimas traktuotinas kaip epocha, kurią dvasiniu ir kultūriniu požiūriu galima palyginti su žinoma spaudos draudimo epocha 1863-1904 metais, kurią Lietuva išgyveno būdama carizmo valdžioje. Kaip ir tuomet, taip ir šiandien, Lietuva priversta naudotis nelegalia spauda. Pagrindinis skirtumas yra tas, kad iš esmės pasikeitė nelegalios lietuviškos spaudos uždaviniai. [nes] carizmo laikais lietuvių nacionalinė sąmonė dar nebuvo taip išreikšta kaip šiandien. Dabar lietuviška nelegali spauda apsiriboja žinių teikimu lietuvių skaitytojui apie bendrą Lietuvos padėtį bei pagrindinių dabarties politinių problemų nagrinėjimu.

Vidaus politikos požiūriu, [spaudoje] yra tam tikrų skirtumų ir netgi įprastinių spaudos diskusijų aptariant einamuosius klausimus. Tačiau požiūriu į pagrindinę Lietuvos problemą visi nelegalūs [lietuvių] laikraščiai yra visiškai vieningi.

Šiuo metu Lietuvoje leidžiami 5 nelegalūs laikraščiai:

1. „Nepriklausoma Lietuva“, Lietuvos nacionalinio komiteto¹² organas, kuris jau buvo anksčiau minėtas.
2. „Į laisvę“ – to paties pavadinimo dienraščio, vokiečių civilinės administracijos uždrausto, tęsinys. Nelegalusis „Į laisvę“ išeina kas dvi savaitės nuo 1943 m. sausio 1 dienos. Turinio atžvilgiu, tai didžiausias šios rūšies laikraštis. Vidaus politikos požiūriu jis atstovauja Katalikų centro politinei minčiai.
3. „Lietuva“ – lyg ir tęsinys buvusio to paties pavadinimo Lietuvos vyriausybės laikraščio, kuris nustojo ejęs 1927 metais.
4. „Atžalynas“ – Lietuvos jaunimo žurnalas. Leidėjas – Lietuvos nacionalinės vienybės judėjimas. Čia tikriausiai kalbama apie privačią iniciatyvą ir buvusios paskutiniosios vyriausybės partijos – tautininkų – sluoksnį.
5. „Laisvės kovotojas“ – Lietuvos nacionalistų partijos organas¹³. Būdingas šio laikraščio požymis – iš esmės radikalus nusistatymas prieš vokiečių okupaciją.

Visi čia išvardinti laikraščiai spausdinami knygų spaustuose. Kiekvieno laikraščio bendras tiražas labai skirtingas, pvz., kai kurių laikraščio „Į laisvę“ numerių tiražas siekia 30 000 egzempliorių.

¹² Tiksliau – Vyriausiojo lietuvių komiteto organas.

¹³ Tiksliau – Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos organas.

3.2. Lietuvos muziejų ir bibliotekų nuostoliai

A. Kauno miesto biblioteka, kuri Lietuvos Respublikos metais buvo žinoma dr. V. Kudirkos vardu, buvo vokiečių reviduota ir prarado apie 10 000 leidinių. Universiteto biblioteka Kaune panašiu būdu neteko 23 000 mokslinių darbų. Kauno centrinė biblioteka taip pat buvo iš pagrindų „išvalyta“, prarasdama 17 000 vertingų leidinių. Lietuvos mokslų akademija Vilniuje buvo priversta „padovonoti“ Vokietijos civilinės administracijos funkcionieriams 40 000 leidinių. Savo elgesį Lietuvos bibliotekų atžvilgiu vokiečiai grindė tuo, kad pašalintos tik bolševikinės literatūros knygos. Tačiau, kita vertus, žuvo daug Lietuvos bibliotekų mokslinių darbų, kurių negalima pakeisti.

B. Vokiečiai nepagailėjo ir M. K. Čiurlionio galerijos Kaune. Kauno generallinio komisaro dr. von Rentelno 45-ųjų gimimo metinių proga jo bendradarbiai padovanojo keletą genialaus lietuvių dailininko M. K. Čiurlionio paveikslų, priklausiusių minėtajai galerijai.

C. Nuo praeinančių vokiečių kareivių godumo taip pat nukentėjo Lietuvos muziejai Šiauliuose, Rokiškyje, Zarasuose, Utenoje, Telšiuose, Mažeikiuose ir Alytuje. Prieš tokią atskirų Vokietijos civilinės administracijos valdininkų savivalę nieko negalima padaryti. Kai Lietuvos liaudies meno ir folkloristikos archyvo vedėjas prof. dr. Balys pateikė protestą prieš vertingų archyvo rinkinių pašalinimą, vokiečių mokslininkas dr. E. Riehlis jį atmetė.

Dėl šių faktų lietuviams aišku: Lietuvos intelektualų požiūris į vokiečius, kaip kultūros nešėjus, pasikeitė iš esmės. Lig šiol Lietuvoje buvo atkakliai bandoma nepripažinti vokiečių, kaip kultūros nešėjų. Šiandien visiškai aišku, kad vokiečiai tikrai yra kultūros nešėjai, nes niekas taip uoliai nenešė namo lietuvių kultūros lobį kaip vokiečių esesininkas.

2.6 priedas

ŠEŠTASIS PRANEŠIMAS. Apie padėtį Lietuvoje 1943 m. liepos ir rugpjūčio mėn.¹

1. MOBILIZACIJA

1.1. Tolesnės nepasisekusios mobilizacijos pasekmės

Kaip žinoma, 1943 metų pavasarį dėl tautinių legionų organizavimo Baltijos šalyse Lietuvoje buvo paskelbta 1919-1924 m. gimusių mobilizacija.

Šis tautų teisei prieštaraujantis vokiečių civilinės administracijos žygis dėl lietuvių tautos pasipriešinimo nepavyko. Vietoje numatytų 100 000 užsiregistravo tiktai keletas šimtų. Dėl šios priežasties, kaip buvo skelbta 1943 m. kovo 17 dieną oficialiame komunikate, steigti lietuvių legioną atsisakyta.

Tuo pat metu vokiečių civilinė administracija ėmėsi šių priemonių:

1. Buvo uždarytos visos lietuvių aukštosios mokyklos. Šiuo potvarkiu uždaryta 10 lietuviškų aukštųjų mokyklų ir daugelis aukštesniųjų mokymo įstaigų, iš

¹ Perredaguotas pagal LCVA, F.648. Ap.2. B.394. L. 137a, b, c, d, sutikslinant su vokišku originalu iš dr. A. Geručio archyvo.

kurių iki šiol tiktai vienintelis Vilniaus pedagoginis institutas gavo leidimą tęsti savo darbą naujais mokslo metais. Visos kitos aukštosios mokyklos lieka neribotam laikui uždarytos. Mokyklų dėstytojai, kurie liko neišgabenti į vokiečių koncentracijos stovyklas, privalo pasiduoti vokiečių karo ūkio dispozicijon.

O studentija? Jos likimas šiuo metu yra dar žiauresnis negu sovietų okupacijos metu. Studentai šiandien yra pirmieji kandidatai įvairioms deportacijoms ir jos metu. Studentai pačių norą pirmieji savanoriai pionieriai, kuriems nuolatos tenka kovoti prieš jų pačių norą pirmieji savanoriai pionieriai su sovietiniais parašutininiais. su vokiečių persekiojimais ir tuo pačiu metu su sovietiniais parašutininiais.

2. Pretekstu, kad Lietuvos intelektualų sluoksniai esą kalti, jog Lietuvos jaunuomenė neatsiliepė į „savanorių“ registraciją, vokiečių saugumo organai kovo pabaigoje ir balandžio pradžioje Lietuvoje suėmė daug lietuvių inteligentų, valdininkų, studentų ir kt., iš kurių per 100 buvo nugabenta į Štuthofio koncentracijos stovyklą prie Dancigo. Iš šios grupės iki šiol jau per 12 asmenų mirė. Tarp mirusiųjų yra šie asmenys:

1. Atsargos majoras St. Puodžius, kontrolės generalinis tarėjas;
2. Atsargos majoras B. Grigas, Vilniaus burmistro pavaduotojas;
3. Advokatas P. Kerpė, buvęs Susisiekimo ministerijos juriskonsultas;
4. Vyt. Tumėnas, buvęs pedagoginio žurnalo „Tautos mokykla“ redaktorius;
5. Alg. Tumėnas, minėtojo brolis, Vilniaus universiteto studentas;
6. Dr. Z. Masaitis, Marijampolės gimnazijos direktorius;
7. A. Januševičius, Marijampolės gimnazijos direktorius;
8. K. Bauba, Kauno gimnazijos direktorius;
9. Ig. Budrys, Marijampolės apskrities agronomas.

Likusiuju vardų iki šiol nepavyko išaiškinti. Apie juos težinoma tik tiek, kad jie pateko į tą patį koncentracijos lagerį už nelegalių laikraščių platinimą. Galimas dalykas, kad tarp mirusių yra ir H. Blazas, žinomas žurnalistas, kuris neseniai H. Žagariečio slapyvardžiu išleido knygą, kurioje aprašyta GPU veikla Lietuvoje².

Nei mokyklų uždarymas, nei gausios deportacijos lietuvių tautos ryžtingo nusistatymo nepalaužė. Karinei registracijai pašauktas lietuvių jaunimas vadovavosi šūkiu, kurį vienas nelegaliai išeinantis laikraštis šitaip suformulavo: „*Mes kovojame už mūsų pačių reikalą. Niekas istorijoje nekovojo už vergo beteisiskumą. Tai galioja ir mums, todėl mes saugome savo jėgas kovai už savo tautos laisvę ir už geresnę žmonijos ateitį.*“

Kai vokiečių civilinė administracija lietuvių legiono steigimo atsisakė, mobilizacijai buvo suteiktas kitas tikslas – mobilizuoti ne frontui, bet darbams už Lietuvos ribų. Čia galvoje turima taip vadinamuosius statybos (inžinerinius) batalionus, kurie siunčiami Rytų fronto tvirtovių statybos darbams arba kaip paprasta darbo jėga vokiečių karo pramonės tarnybon.

Vokiečių noras nepalikti mobilizuotųjų savame krašte lietuviams yra aiškus: tikslas yra ne aprūpinti darbo jėga vokiečių karo pramonę, bet išnaikinti Lietuvoje atsparų elementą. Todėl įvairių patriotinių organizacijų nelegaliai leidžiamas lietuvis neprivalo vykti iš savo krašto,

² H. Blazas išliko gyvas.

1.2. Neužsiregistravusiųjų persekiojimas

Įtampa pasiekė aukščiausią laipsnį, kada vokiečių policija pradėjo intensyviai persekioti neužsiregistravusius.

A. Giminių areštai. Balandžio mėnesio pradžioje policijai buvo duotas įsakymas areštuoti gimines tų asmenų, kurie neužsiregistravo ir slapstosi. Dėl to visose apskrityse buvo daug areštų, nuo kurių labiausiai nukentėjo neužsiregistravusiųjų tėvai. Ilustracijai pateikiame šį dokumentą:

„Šiaulių apskrities komisaras Šiauliai, [19]43. 6. 1.

I Bu/Ma

Ponui apskrities viršininkui

Dalykas: Registracija mobilizacijos pareigai atlikti

Kaip paaiškėjo, kai kuriose apskrityse savo registravimosi pareigą atliko labai mažai 1919-1924 metų šauktinių. Dėl to įsakau, kad visi įstaigų viršinkininkai, viršaičiai ir seniūnai visomis priemonėmis prisidėtų, kad minėta pareiga būtų atlikta. Šie oficialūs asmenys savo vietovėse visiškai atsako už privalančius registruotis.

Kartu su vietos policija reikia pasirūpinti, kad visi neišsiregistravę būtų suimti ir patalpinti į apskrities kalėjimą.

Kada privalančio registruotis [asmens] negalima susekti arba jis pabėgęs, reikia suimti visus jo šeimos narius.

Dėl šio įsakymo vykdymo Tamstos apskrities policijos vadas gaus iš SS ir policijos viršininko Pohlio smulkesnius nurodymus.

Tamstai padėjus visas reikalingas pastangas, turėtų pasisekti sučiupti visus iki paskutiniojo mobilizuojamojo.

Atkreipiu Tamstos dėmesį, kad 1919-1924 metų šauktiniai per nustatytą laikotarpį privalo būti suregistruoti 100 procentų.

Parašas /.../“

Daugumos suimtųjų šeimų turtas buvo konfiskuotas. Apie suimtųjų likimą beveik nieko nežinoma. Galimas dalykas, kad jie uždaryti į KZ³ arba išvežti darbams į Vokietiją. Taip pat sunku nustatyti ir dėl šios priežasties deportuotų šeimų skaičių. Apytikriai vertinimu, tai būtų 10-15 šeimų iš kiekvienos apskrities. Atrodo, kad nukentėjo apie 250-400 šeimų.

Bet ir šis metodas [vokiečiams] nedavė norimų pasekmių:

- **pirma**, lietuvių tautos laikymasis visame krašte, išskiriant Rytų Lietuvą, kur žymi gyventojų dalis yra lenkai, buvo vieningas;
- **antra**, šių priemonių panaudojimas jau vien tik ūkiniu požiūriu buvo labai abejotinas;
- **trečia**, vokiečių civilinė administracija pastatė pavojun viso krašto rimtį ir tvarką, ko vis dėlto bijoma;
- **ketvirta**, panaudotos priemonės [vokiečiams] laukiamų rezultatų nedavė, nes suimtųjų tėvai, pasirodo, pasiruošę viską dėl savo vaikų pakelti.

„Kokia nauda vokiečiams, jei aš, išvarytas iš savo ūkio, būsiu laikomas KZ?“

³ Koncentracijos stovyklą (vok.).

Dėl manęs, senio, gyvenimas šiaip ar taip nedaug ko vertas. Tesulaukia geresnės ateities bent mūsų vaikai“.

Šitoks tipiškas nusistatymas su mažomis išimtimis vyravo visur. Įvertinama šiuos faktus, vokiečių civilinė administracija buvo priversta *atsisakyti tolesnio šeimos narių suiminėjimo* ir panaudoti kitą „mobilizacijos“ metodą.

B. Gaudymo kariuomenės (Baziatrupps) panaudojimas. Visame krašte tuoju buvo suorganizuota šimtai gaudytojų ekspedicijų, kurių tikslas – sumiti kiekvieną asmenį, kuris neužsiregistravo fronto ar darbo prievolei.

Gaudymo dalinių panaudojimas sudaro visame krašte tokias sąlygas, kad niekas nežino, ar jis dar rytoj pasiliks savo vietoje, ar jau rasis pakelėj nežinoma kryptimi.

Gaudymo dalinys paprastai susideda iš keleto esesininkų, kurie vadovauja buvusią sovietų karo belaisvių formuotei. Greta vadinamųjų „ukrainiečių“ formuočių paskutiniu metu žmonių medžioklei Lietuvoje naudojami ir latvių bei estų policijos daliniai.

Latvių ir estų tautų garbei reikia pasakyti, kad latviai ir estai, atlikdami jiems pavestas pareigas, paprastai pagal galimybes palaiko Lietuvos gyventojus. Kas kita vadinamieji „ukrainiečiai“. Savo nusistatymu jie yra tikri bolševikai, o tautybe – tikriausi didžiariusiai, kurie net ukrainietišškai kalbėti nemoka. Lietuvių, kaip aiškių bolševizmo priešų, jie neapkenčia visu savo kūnu ir siela. Todėl, atrodo, jiems nėra nieko malonesnio, kaip lietuvių SS policijos įsakymu kankinti, persekioti arba net nušauti. Kita vertus, didžiumą tų vadinamųjų „ukrainiečių“ sudaro deklasuotas elementas, pačios žemiausios rūšies žmonės (untermenšai).

Pavyzdžiui, gegužės 15 viename Kauno priemiestyje kažkoks lietuvis valdininkas suruošė savo vestuves. Apie vidurnaktį atvyko du „ukrainiečiai“ ir teiravosi apie savo draugus. Po ketvirčio valandos pasirodė dar du rusai, kurie, matyt, irgi norėjo būti pakviesti į svečius. Kadangi norimo pakvietimo nesulaukė, jie nepatenkinti pasitraukė. Netrukus kažkas pasibeldė į duris. Kai šeimnininkas atidarė duris, pasirodė 10 ginkluotų „ukrainiečių“, kurie nušovė šeimnininką bei jo motiną ir pasitraukė į savo kareivines.

Šiauliuose vienas „ukrainietis“ nušovė maisto parduotuvės pardavėją, nes pastarasis pareiškė, kad produktai parduodami tik pagal korteles.

Dažnai pasitaiko, kad „ukrainiečiai“ po policijos valandos nušauka gatvėje praeivius, nepatikrinę dokumentų ir neperspėję, nors nušautieji turi su savimi visus reikalingus dokumentus.

Tokie „ukrainiečiai“ savo tinkamumą geriausiai parodo tuo, kad patriotiškai nusiteikusių lietuvių jaunimą persekioja visomis priemonėmis.

Kaip tipišką žmonių medžioklės atvejį, kokie paskutiniu metu Lietuvoje tapo kasdieniu reiškiniu, galima nurodyti įvykį Kazlų Rūdoje.

Naktį iš 4 į 5 birželio geležinkelio į Kazlų Rūdą atvyko keli šimtai vokiečių policijos karininkų ir vadinamųjų „ukrainiečių“. Dienai brėkstant, miestas buvo apsuptas ir apstatytas kulkosvaidžiais.

Šios akcijos strateginį planą paruošė ir jos įgyvendinimui vadovavo SS poli-

pasiduos laisvu noru, o jis juos pristatys vokiečiams. Taip pat buvo sutarta, kad suimtieji padarys pareiškimą, kad jie nori savanoriškai stoti į lietuvių stovybos batalionus. Mat pasirašiusieji tokius pareiškimus gaudavo visą karišką aprangą ir dvi dienas atostogų. Kaip dažnai būna panašiais atsitikimais, taip ir šiuokart tie 12 jaunuolių pasiryžo „savanoriškai“ stoti į lietuvių stovybos batalionus, kad gautų 2 dienų atostogas išnaudotų pabėgimui... Juk nėra didelio skirtumo, kada pasislėpti: prieš registraciją ar po jos.

Taip T. miestelio policininkas pasiliko savo poste ir iš šios apskrities nei vienas jaunuolis nepakliuvo į vokiečių rankas...

Dar vienas solidarumo pavyzdys.

Iš Vilniaus į Kauną važiuojantį autobusą pakely tikrino du policininkai: lietuvis ir vokiecis. Buvo ne tik tikrinami asmens dokumentai, bet krečiamas ir visas keleivių bagažas. Vienam šiuo autobusu keliausiam tapo „karšta“, ir jis kreipėsi į lietuvi policininką:

- Tautieti, gelbėk mane, nes aš pražūsiu.
- Kas gi tokio?
- Mano portfelis pilnas [nelegalios] lietuviškos spaudos.
- Padėk jį šalia manęs.

Palankiu momentu lietuvis policininkas paėmė portfelį sau po pažastimi ir išlipdamas iš autobuso perspėjo portfelio savininką, kad jis kitą dieną pas jį ateitų „pratešti paso galiojimą“.

Kai minėtas asmuo kitą dieną pasirodė nurodytoje policijos nuovadoje Kaune, policininkas atsiprašė, kad portfelis jau nebe pilnas, nes beveik pusę rastų egzempliorių jis išdalino savo draugams.

Šitokie atsitikimai – ne išimtis, bet veikiau beveik taisyklė.

1.4. Naujų klasių mobilizacija

Nežiūrėdama vieningo lietuvių tautos laikymosi, vokiečių civilinė administracija liepos mėnesio pabaigoje paskelbė 1912-1918 ir 1925 metais gimusių mobilizacija.

Liepos mėn. 31 d. buvo paskelbta, kad išimtyms vadinamiesiems UK⁴ 1919-1924 metų gimusiems nebegalioja. UK priklausė visi nuo mobilizacijos atleisti vyrai dėl jų karo ūkiui svarbaus užsiėmimo. Tuo pačiu metu buvo paskelbta 1914-1922 metais gimusių moterų mobilizacija darbams Vokietijoje.

Naujų klasių mobilizavimas, taip pat moterų ėmimas darbams Vokietijoje yra generalinio įgaliotinio darbo reikalams Zaukelio (von Sauckel) lankymosi Kaune liepos 18 d. padariny.

Gauleiteris Zaukelis savo pusantrų valandos trukusioje kalboje vokiečių civilinės administracijos atstovams Kaune, tarp kitko, iškėlė sąlygą, kad greičiausiai laiku darbams Vokietijoje dar būtų mobilizuota mažų mažiausia 45 000 darbininkų. Čia reikia pažymėti, kad iki 1943 metų pavasario per 45 000 lietuvių darbininkų jau buvo išvežta Vokietijon ir dėl to pačioje Lietuvoje jaučiamas didelis darbo jėgos trūkumas.

⁴ Unabkoemmlchkeitsbescheinigung, t.y. „nepakeičiamiesiems“ asmenims, dirbantiems frontui svarbiose darbo baruose (vok.).

Naujų klasių, taip pat moterų mobilizavimo akcija buvo pradėta po generalinio komisaro dr. von Rentelno kalbos, pasakytos liepos 26-ąją dviejų metų vokiečių civilinės administracijos Lietuvoje įvedimo sukaktuvių proga.

1.5. Neužsiregistravusiųjų traktavimas

Savo nepaprastai griežtoje kalboje dr. von Rentelnas, tarp kitko, paskelbė naują principą, kad visi „darbo dezertyrai“, kaip jis nesiregistruojančius pavadino, ateityje „bus traktuojami kaip priešiškas elementas“.

Šio principo Lietuvoje paskelbimas vokiečių galvosena yra visiškai konsekventiškas ir tipiškas, nes lietuvių tauta, girdi, turinti apsispręsti, ar ji už bolsėvizmą, ar už Vokietijos reicho kuriamą naują Europos tvarką. Lietuvai esą nėra jokios trečios galimybės. Kai lietuviai vokiečių pastangas sabotuoja, tai jų supratimu, lietuviai remia bolsėvizmą, todėl ir turi būti atitinkamai traktuojami.

Šio principo paskelbimas tarnauja ne vien tam, kad lietuvių jaunimas būtų paskatintas fronto tarnybai, bet ir tam, kad lietuvių tautos jėgos būtų galutinai pakirstos.

Per kasdienes gaudynes sugaudyti vyrai paprastai atsiduria tam tikrose koncentracijos stovyklose. Alkiu, įvairiomis kankinimo priemonėmis ir kitais metodais suimtieji priverčiami pasirašyti, kad jie, kaip bolsėvikų kareiviai, esą pateko į vokiečių nelaisvę ir pareiškia esą pasirošę kaip civiliai darbininkai Vokietijos reiche dirbti už pilną išlaikymą.

Vien tiktai vienoje Kauno stovykloje rugpjūčio mėnesio pradžioje atsidūrė per 1 000 studentų, moksleivių, valdininkų, darbininkų ir kt., kurie čia pateko dėl nesiregistravimo. Kai suimtieji, nepaisydami įvairiausių grasinimų, atsisakė rašyti minėtą pareiškimą, 30 parinktų „agitatorių“ kitų įbauginimui buvo sušaudyti kaip bolsėvikų pakalikai. Iš tikrųjų tarp sušaudytųjų daugiausia buvo lietuvių sukilėlių, kurie aktyviausiai dalyvavo 1941 metų birželio 23 dienos sukilime prieš bolsėvikus.

Tuo metu pasibaigė terminas registruotis 1912-1918 ir 1925 metų gimimo asmenims. Registruojasi daugiausia tik tie, kurie pagal dar neatšauktas taisykles nuo tarnybos atleidžiami. Besiregistruojantieji – luošį, taip pat lenkai. Pastarieji registruojasi tam, kad iš lietuvių atgautų „prarastas pozicijas“ Vilniaus miesto administracijoje...

Dėl nepasisekusios naujų klasių mobilizacijos įtampa Lietuvoje kasdien auga. Vokiečiai skleidžia gandus, kad 4 000 asmenų (intelektualų, valdininkų ir karininkų) būsią izoliuoti. Šiame kontekste pabrėžiamas faktas, kad vokiečių SS policijos vadas Lietuvoje gen. Wysockis bus perkeltas į Minską. Į jo vietą numatoma atkelti kažkokį Harmą (Harm), kuris Ukrainoje apskirtyje bus sukurtos specialios formuotės, kurių kiekvieną sudarys 200 vokiečių SS policininkų ir ukrainiečių. Todėl reikia tikėtis, kad Lietuvoje prasidės dar didesnis vokiečių civilinės administracijos teroras. Iš kitos pusės, lietuvių tautos laikysena pasilieka stipri ir ryžtinga. Jokie bauginimai čia nieko nepakeis, nes lietuvių tautos laikysena pagrįsta ne tik pačių siekiamais politiniais tikslais, bet ir neapykantos jausmo išraiška naujos tvarkos Europoje nešėjams. Nors tai lietuvių tautai visuomet buvo svetimą, bet vokiečių ekspansinė politika ją uždegė lietuvių tautos sieloje.

2. KOLONIZACIJA

Jeigu aukščiau aprašytą lietuvių tautos kovą prieš įvairius vokiečių civilinės administracijos mobilizacijos mėginimus mes pavadinsime kova už žmogų, tai kartu turime pažymėti, kad Lietuvoje vyksta ir kitokia kova, kurią galima pavadinti kova už lietuvių žemę.

Vokiečių civilinė administracija uoliai stengiasi Lietuvą dar karo metu kolonizuoti.

Iki 1943 07 01 visoje Lietuvoje buvo apgyvendinta apie 4 700 šeimų, tai sudaro apie 18 000-20 000 asmenų. Šiais metais numatyta apgyvendinti dar apie 28 000 asmenų.

Kolonizacinėmis sritimis laikomos šios apskritys: Šakiai, Vilkaviškis, Marijampolė, Tauragė, Raseiniai, Kaunas, Kėdainiai, Panevėžys, Šiauliai ir Biržai, taip pat tos Lietuvos dalys, kur žemė derlingiausia ir kur ūkiai geriausiai išsivystę.

Apskritai aiškinama, kad tik žydų ir lenkų nuosavybė turi būti perleidžiama vokiečių kolonistams. Tačiau iš tikrųjų imamas kiekvienas geresnis ūkis, kurį dažniausia vokiečių kolonistai patys pasirenka. Kadangi, kaip žinome, žemės nuosavybė Lietuvoje dar neatkurta, tai ši aplinkybė sudaro palankiausias sąlygas bet kurį ūkininką pašalinti iš jo ūkio, o jo vieton pasodinti kolonistą vokiečių. Yra atsitikimų, kad net vokiečių civilinės administracijos reprivatizuoti ūkiai turėjo būti atiduoti vokiečiams kolonistams. Taip atsitiko, pvz., 1943 05 11 Bartkūnų kaime, Krekenavos valsčiuje. Lietuvis ūkininkas Rinkevičius sugrįžo iš miesto su jam iškilmingai įteiktais nuosavybės dokumentais rankoje, o namie rado vokiečių kolonistą, kuris taip pat turėjo išrašytus nuosavybės dokumentus šiam ūkiui. Savaime suprantama, kad šiuo atveju, kuris rodo vokiečių civilinėje administracijoje tyrančią anarchiją, laimėjo vokiečiai, nes kolonistus vokiečių civilinė administracija, be abejo, traktuoja kaip turinčius pirmenybę. Jie atleidžiami 5-eriems metams nuo privalomųjų pristatymų prievolių, neprivalo mokėti jokių mokesčių. Jiems yra specialios parduotuvės, kuriose visko galima gauti, o vietiniams skirtose parduotuvėse beveik jokių prekių nėra. Maisto normos vokiečiams kolonistams miestuose yra dvigubai didesnės negu vietiniams. Jie apginkluojami ir naudojami nerašytais įstatymais viską savintis, kas tik jiems patinka. Kai kurie kolonistai, naudodamiesi šia teise, su policijos pagalba net moksleivius panaudoja darbams savo ūkyje.

Trumpai tariant, vokiečiai kolonistai šiandien Lietuvoje reprezentuoja ne ką kitą kaip civilinės vokiečių administracijos proteguojamą šnipą, kuris krašte tanauja ramsčiu vokiečių politikai.

Be abejo, atsiranda ir tarp tų vadinamųjų grįžtančiųjų kolonistų padorių žmonių, kurių vienintelis noras yra sugrįžti į jų seniau turėtą ūkį. Tačiau Kolonizacijos štabas, remdamasis savais sumetimais, tokiems žmonėms paskiria svetimą ar mirtimi jaustųsi susijęs su egzistuojančia tvarka ir jai išsaugoti jaustų asmeniną interesą.

Kaip vokiečiai kolonistai patenka į jam skiriamą ūkį, matome iš pateikto rašto

turinio, kuris paprastai įteikiamas buvusiam ūkio savininkui prieš pat kolonisto atvykimą:

„Nuo šio momento vokietis kolonistas skiriamas perimti Tamstos valdytajį ūkį. Nuo šios dienos jis perima ūkio vadovavimą. Tamsta pasilieki su savo šeima ir toliau ūkyje gyventi ir padėti kolonistui ūkininkauti, ligi Tamsta nebūsi perkeltas į kitą ūkį. Su Tamsta bus tvarkingai atsiskaityta, ir kas pasišalinimas iš ūkio bus traktuojamas kaip sabotžas ir už tai bus atitinkamai baudžiama. Taip pat bus baudžiama už bet koki kitoki neklusnumą. Šios baudos ypač pasireišk tuo, kad [buvęs savininkas], kuris neklusys naujo ūkio savininko, nustos atlyginimo teisių už ūkį. Visi teisiniai klausimai bus sprendžiami individualiai, atsižvelgiant į bendrus interesus. Todėl [buvęs savininkas] privalo ramiai pasilikti toliau gyventi ūkyje, nekelti jokių neramumų ir su savo šeima pagelbėti ūkio darbuose. Tiktai šiuo būdu galės būti persikelta be žalos buvusiam savininkui ir ūkiui. Dėl tos pačios priežasties visi ligšioliniai ūkių savininkai yra perspėjami, kad jie parodytų vokiečių kolonistui visokeriopą draugiškumą ir paramą jo pastangoms.

Kauno kolonizacijos štabo generalinis komisaras“

Ūkyje pasiliekęs buvęs savininkas tampa ne kuo kitu, kaip bernu. Kitas ūkis vietoje prarastoj duodamas tik išimtiniais atsitikimais. Apie atlyginimą kitais būdais negali būti nė kalbos, nes buvęs savininkas apie tai paprastai nė nenori girdėti. Todėl kantriai laukiama atsiskaitymo valandos, betgi atsiskaitymą lietuviai įsivaizduoja visiškai kitionišką, negu vokiečiams atrodė...

Tai pačiai kategorijai priskirtinas ir lietuviškosios administracijos germanizavimas.

Pastaruoju metu vokiečių kolonistai administracijoje perima vis daugiau vadovujančių vietų. Pirmuoju žingsniu buvo Reicho piliečio majoro J. Pyragiaus paskyrimas vidaus reikalų generalinio tarėjo pavaduotoju. Kaip žinoma, jo pirm-takas yra koncentracijos stovykloje.

Liepos pradžioje kiekvienam viršaičiui buvo priskirtas vokietis, kuris, kaip koks politinis komisaras, prižiūri visą administracijos veiklą.

Lietuviai generaliniai tarėjai jau seniai nustojo bet kokios reikšmės ir yra ne kas kitas, kaip dekoracija. Visus švietimo ir auklėjimo reikalus, suėmus dr. Pr. Germantą, tvarko vokiečių komisaras.

Neseniai buvo visiškai panaikinta Lietuvos geležinkelių direkcija, o jos funkcijos perduotos Reicho administracijai. Buvęs generalinis direktorius inž. V. Augustaitis ištremtas.

Lietuviai valdininkai dažnai verčiami veikti prieš savo tautos interesus, todėl daugelis iš savo pareigų stengiasi atsistatydinti. Vokiečiams tokiais atvejais lengva rasti pakaitalą, nes joks doras lietuvis nenori būti savo tautos išdaviku. Jau vien dėl šių priežasčių pastaruoju metu vis daugiau vokiečių atsiduria lietuviškoje administracijoje.

3. ŪKIO GYVENIMAS

Reprivatizacija

Nelegalus lietuvių laikraštis „Nepriklausoma Lietuva“ reprivatizaciją taip vertina:

„Kaip praneša oficialus komunikatas, gegužės 11 Kaune įvyko iškilmingas aktas, dalyvaujant aukščiausiems partijos, valstybės ir kariuomenės atstovams, taip pat generaliniams tarėjams, kurio metu p. generalinis komisaras dr. von Rentelnas pateikė atskaitomybę apie nepaprastai didelį civilinės vokiečių administracijos atliktą darbą 50-čiai asmenų, kurie, be to, yra teisėti savo nuosavybės savininkai, buvo įteikti nuosavybės dokumentai, patvirtinti pono von Rentelno parašu.

Lyg ir atsiprašydamas p. von Rentelnas teigė, kad „dėl techninių sunkumų“ vokiečių civilinė administracija negalėjo daugiau dokumentų pagaminti, todėl, kad kova prieš bolševizmą dar nebaigta.

Nėra jokios prasmės čionai apie šitų aktų reikšmę kalbėti. Mes pareiškiame pono von Rentelnui gilią užuojautą, kad „techniški sunkumai“ jo amžių pergyvens.

Paskutinėmis statistikos žiniomis, Lietuvoje buvo 409 000 ūkininkų ūkių. Gal p. von Rentelnas atsimena, kad vokiečių civilinė administracija Lietuvoje buvo įvesta prieš dvejus metus ir per šiuos dvejus metus tik 50 ūkių buvo grąžinta teisėtiems jų savininkams. Taigi per metus 25 ūkiai. Šiuo tempu matuojant, vokiečiai grąžintų visus ūkius per 16 300 metų...

Jeigu mes imsime 1943 02 18 datą, kaip šio proceso pradžią, nes šią dieną pasirodė atitinkamas Reichsministro parėdymas, tai darbo tempas atrodytų kiek gerėliau – ponas von Rentelnas grąžintų mums mūsų nuosavybę per 2045 metus...

Mes sužavėti ne tiek pačiu darbu, kiek jo tempu. Idomu, kur ir kada NSDP⁵ savo iškilmingą aktą padarys ir pareiškė apie tai, kiek ūkininkų ūkių iš teisėtų savininkų buvo atimta, turint tikslą juos pavesti vokiečių kolonizacijos dispozicijon?*

Tiek apie „Nepriklausomos Lietuvos“ straipsnį.

O dr. von Rentelnas savo tempą truputį pagreitino. Birželio pabaigoje jis įteikė 129 nuosavybės dokumentus Kauno miesto namų savininkams.

Čia pasakė kalbą ir dabartinis Lietuvos kooperatyvų sąjungos pirmininkas atsargos. plk. O. Urbonas. Jis savo „padėkos kalboje“ miestui komisariui Cramerui pareiškė:

„Mes žavimės jūsų planais, pagal kuriuos mūsų gražusis Kauno miestas ateity taps dar gražesnis. Mes esame sužavėti, girdėdami, kad ateis laikas, kai mūsų miesto atstatymas bus pradėtas. Bet kas mums ypač sveikintina atrodo, yra būtent tas faktas, kad Jūs ėmėtės pirmų žingsnių po ilgų sunkaus likimo metų vėl atkurti mūsų teisę...“

„Tai yra tik pajuoka ir ironija“, – buvęs pono Cramerio šios kalbos komentaras. Su pajuoka ir ironija lietuviai žiūrį į vokiečių propagandos pastangas panašiais malonės išreiškimais lietuvius „kovai prieš bolševizmą“ paakinti.

Kiekvienas lietuvis ūkininkas ir kiekvienas namų savininkas savo privačios nuosavybės nacionalizavimą bolševikų okupacijos metu laiko neteisėtu. Ir nie-administruoja, yra valstybės nuosavybė.

⁵ National-Sozialistische Deutsche Arbeitspartei – Vokiečių nacional-socialistinė darbininkų partija (vok.).

4. POLITINIS GYVENIMAS

4.1. Spaudos dalykai

Jau 1943 m. kovo pabaigoje vokiečių saugumo organai Lietuvoje, suimdami lietuvių inteligentus, bandė pakirsti lietuvių konspiracijos nervų centrus. Laimei, to jiems padaryti nepavyko, nors nesakome, kad 1943 m. kovo ir balandžio mėnesiais į Štuthofą išgabenti asmenys nuo lietuvių tautos laisvės kovos būtų stovėję viausiai dalyvavo. Vokiečių saugumo organų atstovai nė nepretendavo, nes jų įvykdyti suėmimai tikso nepasiekė. Nelegalūs lietuvių laikraščiai ir toliau išeina reguliariai. Vyriausiasis lietuvių komitetas, kuris, kaip žinoma, 1943 metų pradžioje sudarytas iš visų politinių partijų ir skirtas lietuvių tautos laisvės kovai vadovauti bei paralelizmui išvengti, per paskutinius suėmimus nebuvo paliestas.

Didesnio smūgio susilaukė tik „Laisvės kovotojo“ techniškas štabas. Rugsėjo pradžioje visą jo techniškąjį personalą, spausdinantį paskutinį numerį, Kaune, netoli Botanikos sodo⁶, užklupo vokiečių SS policija ir suėmė. Iš viso pakliuvo 12 asmenų, tarp kurių dipl. inž. Grudzinskas ir ats. ltn. V. Bakūnas. Apie jų likimą kol kas jokių žinių nėra.

Iš arčiau stebint nelegalią Lietuvos laisvės kovotojų veiklą, susidaro įspūdis, kad [joje] nevengiama tam tikro [nereikalingo] bravūriškumo, o tai vokiečių policijai žymiai palengvino paiešką. Tuo galima paaiškinti „Laisvės kovotojo“ kolektyvo suėmimą.

4.2. Žvilgsnis į frontus

Lietuvos vadovaujantys politiniai sluoksniai susirūpinę stebi paskutiniuosius įvykius Rytų fronte. Artėjantis frontas duoda progą įvairioms politinėms svarstyboms. Tam tikra distancija tarp anglosaksiškų valstybių ir Sovietų Sąjungos sustiprino įsitikinimą, kad ir Anglija, ir ypač Jungtinės Valstijos žino, kad savo kariniais ryšiais su Sovietų Sąjunga žaidžia labai įtemptą ir pavojingą žaidimą, kuris jiems, priklausomai nuo aplinkybių, gali turėti lemtingų pasekmių.

Viltis, anksčiau vyravusi tam tikruose lietuvių politiniuose sluoksniuose, kad Vokietijos reicho vadovybė, atsižvelgdama į patirtus karinius smūgius, supras, kad Rytų Europos tautų, kaip lygiaverčių partnerių, įtraukimas į kovą prieš bolševizmą yra ir vokiečių reikalas, galutinai palaidota.

Tačiau guodžiamasi prielaida, kad Vokietija pati viena yra pakankamai stipri Sovietų Rusijos kolosą Vakarų Europos tautoms padaryti nekenksmingą. Pastarieji įvykiai Rytų fronte verčia abejoti ir šia nuomone, tad vadovaujantys lietuvių politiniai sluoksniai dabartiniu metu yra priversti ieškoti naujų būdų bolševikų politiniai sluoksniai dabartiniu metu yra priversti ieškoti naujų būdų bolševikų pavojui pašalinti. Natūralų barjerą bolševikų pavojui galėtų sudaryti šios šalys: Suomija, Estija, Latvija, Lietuva, Lenkija ir galbūt Vengrija.

Todėl būtina sudaryti reikiamas politines prielaidas, kurios įgalintų sukurti **pozityvų ir veiksmingą** frontą prieš bolševizmą. Tokiu būdu politinis šių tautų **susitarimas** prisidėtų prie veiksmingesnio Rytų ir Vidurio Europos erdvės išlaisvinimo iš vokiečių viešpatavimo, taip pat laukiamos taikos tarp atskirų tautų sėkmingesnio atkūrimo.

⁶ Iš tikro – netoli Zoologijos sodo.

SEPTINTASIS PRANEŠIMAS. Apie padėtį Lietuvoje 1943 m. rugsėjo pradžioje¹

1. MOBILIZACIJA

1.1. Vokiečių mobilizacijos pasekmės

1943 m. vasario 24 d. vokiečių civilinė administracija Lietuvoje paskelbė 1919-1924 gimusiųjų mobilizaciją. Iš pašauktų vyrų turėjo būti sudarytas SS legionas Rytų frontui. Tačiau dėl teisinių ir politinių priežasčių lietuvių tauta atsisakė patenkinti vokiečių reikalavimus. Kai 1943 kovo 15 „savanoriams“ reatruotis baigėsi paskutinis terminas, paaiškėjo, kad iš privalančių registruotis vokiečių karo tarnybai beveik niekas nepasisiūlė. Kaip žinoma, vokiečių civilinė administracija lietuvių legiono steigimo tada atsisakė ir ėmėsi keršto priemonių: visų lietuviškų aukštųjų mokyklų uždarymo, gausių areštų ir lietuvių inteligentų deportavimo, reprivatizacijos proceso susiaurinimo ir t. t. Deja, tai buvo tik pirmasis etapas. Siekiant palaužti lietuvių tautos atsparumą ir priversti lietuvių jaunuomenę registruotis fronto ir darbo prievolei, tuoj vyko viena teroro banga po kitos. Svarbiausi įbauginimo metodai buvo: nesiregistruojančiųjų šeimos narių suėmimai, jų turto konfiskavimas, nuo registracijos besislapstančių asmenų persekiojimas specialiomis gaudytojų pajėgomis, policijos sučiuptųjų traktavimas kaip sovietinių rusų karo belaisvių, šaudymai ir t. t.

Tačiau ir šios priemonės, kaip ir vokiečių mėginimai mobilizaciją vykdyti, pritraukiant bendradarbiauti žymias lietuvių asmenybes, taip pat tikslu nepasiekė. Tuomet liepos mėnesio pabaigoje vokiečių civilinė administracija paskelbė naują klasių, būtent 1912-1918 ir 1925 m. gimusių mobilizaciją.

Nepaisydama įvairiausių grasinimų ir persekiojimų, lietuvių kova už žmogų su ne mažesniu atkaklumu tęsėsi ir toliau. [Dėl to] rugpjūčio pradžioje vokiečių įstaigos lietuvių tautai buvo priverstos pateikti savotišką ultimatumą. Iš lėktuvų visas kraštas buvo nusėtas lapeliais, kuriuose buvo išspausdinta vokiečių generalinio komisaro dr. von Rentelno 1943 m. liepos 25 d. pasakyta kalba dėl vokiečių civilinės administracijos dvejų metų sukaktuvių, taip pat pirmojo generalinio tarėjo A. Kubiliūno kalba. Kaip žinome, šioje savo kalboje vokiečių generalinis komisaras paskelbė nuostatą, kad visi lietuviai, kurie neatliks savo mobilizacinės pareigos, ateityje bus traktuojami „kaip karo nusikaltėliai ir priešiškas elementas“.

Ką reiškia šio principo panaudojimas praktikoje, lietuvių tauta sužinojo jau 1943 m. rugpjūčio mėnesio pradžioje.

Vienoje Kauno stovykloje atsidūrė per 1 000 lietuvių studentų, moksleivių, valdininkų, darbininkų ir kt., kuriuos kaip neatlikusius mobilizacinės prievolės marinimu badu buvo priversti duoti „laisvanoriškų“ pareiškimus, kad jie į vokiečių nelaisvę pateko kaip bolševikų kareiviai, ir kad jie, kaip civiliai darbininkai, sutinka dirbti vokiečių Reiche tikta už maistą ir pastogę.

¹ LCVA. F.648. Ap.2. B. 230.

Kai suimtieji vis dar atsisakė rašyti pareiškimus, 30 iš jų buvo sušaudyti. Kadangi likusieji ir tuomet nesileido įbauginami, jie buvo uždaryti į gyvulinius kaip spėjama, fronto įtvirtinimams statyti. Tikriausiai į Vokietiją, o dalis – į rytus, mas yra dar blogesnis, nes jų šeimos neturi apie išvežtuosius jokių žinių.

Ryžtingas sugautųjų „dezertyrų“ laikymasis privertė vokiečių įstaigas atsisrinkta dar aštresnė teroro priemonė. Apie šią priemonę vokiečių generalinis komisaras paskelbė rugpjūčio mėnesį [iš lėktuvų] išmėtytuose lapeliuose. Čia kovos prieš bolševizmą Rytų fronte arba darbu Reiche, tai jai kils pavojus būti masiškai sunaikintai. Vokiečių civilinė administracija paskutinį kartą reikalauja lietuvių tautos, kad ji suvoktų savo interesus ir tą suvokimą įrodytų veiksmais. Jeigu taip neįvyks, tai iš kai kurių vietų visi Lietuvos gyventojai bus išskeldinti, o jų vietose bus apgyvendintas „pozityvesnis elementas“.

Tuo pačiu metu nesiregistruojančiųjų gaudynės, naudojant specialius gaudytojų dalinius bei kontrolė gatvėse buvo nutrauktos.

Antroje rugpjūčio mėnesio pusėje baigėsi terminas registracijai. Be lenkų, registravosi tiktai tie, kurie manė turį kokią nors priežastį nuo šaukimo būti atleisti.

Pasirėmus atliktais tyrimais, gauname šitokį vokiečių mobilizacijos Lietuvoje vaizdą:

Pašauktos klasės	Registruoties privalančių skaičius	Užsiregistravusių skaičius	Priimtų skaičius	Pareišusių norą karo tarnybai skaičius
1919-1924	120 000	25 000	8 200	870
1912-1918 ir 1925	120 000	32 000	6 300	1 700
1912-1925	250 000	57 300	14 500	2570
Policijos sučiuptųjų skaičius				1240
Iš kalėjimų amnestuotų nusikaltėlių, kurie pareiškė norą kariškai tarnybai skaičius				130
			Iš viso	3940
Begaudant nušautų vyrų skaičius iki rugsėjo mėnesio pradžios				84

Čia reikėtų pridurti, kad gali būti, jog vokiečių civilinė administracija gali paskelbti papildomą naujų klasių mobilizaciją, nes tam reikalui atitinkami pasiruosta. Tačiau, atsižvelgiant į esamą padėtį, toks vokiečių civilinės administracijos žingsnis turėtų tiktai vieną tikslą: dar daugiau atsparaus elemento įstumti į nelegalią padėtį, kad taip būtų pateisintas lietuvių tautos fizinis sunaikinimas.

Imant dėmesin, kad lenkų mažuma, kuri daugiausia koncentruojasi Rytų Lietuvoje, dėl politinių sumetimų daugumoje atvejų savo prievolę atliko, tai vokiečių mobilizacijos Lietuvoje rezultatai rodo absoliučią lietuvių tautinio vieningumo pargalę. Antra vertus, nepasisekęs vokiečių mėginimas lietuvių jaunuomenę

panaudoti vokiečių interesams yra aiškus įrodymas, kad vokiečių politika Lietuvoje, kuri prieš dvejus metus atrodė žadanti užtikrinti vokiečių ir lietuvių bendradarbiavimą, sulaukė katastrofiškų pasekmių.

1.2. Paskutinis bandymas

Kai paaiškėjo katastrofiški abiejų mobilizacijos bandymų rezultatai, vokiečių civilinei administracijai atėjo galvon mintis atgaivinti Lietuvos šaulių sąjungą. Šauliai turėtų atlikti vienintelę užduotį – išvalyti kraštą nuo Sovietų Rusijos parašiotininkų. Šita idėja buvo gudriai parinkta ir nekvaila. Jau vien dėl to, kad visi politiškaai galvojantys lietuviai buvo susirūpinę sukurti kokią nors karinę organizaciją, kuri galėtų pasitikti visokius netikėtumus, kurie galėtų kilti iš Sovietų Rusijos. Tačiau su vokiečių pasiūlymu lietuviai nesutiko dėl trijų priežasčių:

1. Esamomis aplinkybėmis nėra garantijos, kad atgaivintoji Šaulių sąjunga nebūs panaudota už Lietuvos ribų.
2. Po vokiečių generalinio komisaro dr. von Rentelno 1943 04 25 pareiškimo visi lietuviai patriotai, kurie grynai dėl lietuviškų politinių sumetimų atsisako klausyti vokiečių reikalavimų dėl mobilizacijos, bus traktuojami kaip karo nusikaltėliai ir priešiškas elementas. Tai turint galvoje, lietuviai šauliai būtų verčiami eiti prieš savo krašto žmones ir kartu prieš lietuvių interesus.
3. 1941 06 23 patyrimas² parodė, kad net GPU teroro viešpatavimo laikais lietuviai sugebėjo įsteigti grynai kariško pobūdžio sukilėlių organizaciją. Šiandien jaučiamas tik vienas trūkumas – nelegalių karinių organizacijų apginklavimas. Bet ir čia randama išeitis. Ginklai perkami ne tik iš vokiečių kareivių. Už amerikoniškus dolerius galima gauti ginklų ir amunicijos net iš pačios Vokietijos. Ir kaina – pastovi.

Šaulių sąjungos atsteigimą vokiečių civilinė administracija pirmiausia norėjo paversti buvusiam tos organizacijos kariniam vadovui plk. Kalmantui. Tačiau jis vokiečių generalinio komisariato pasiūlymą atmetė, motyvuodamas tuo, kad buvusios Šaulių sąjungos atgaivinti nebeįmanoma jau vien dėl to, kad trūksta pagrindinės sąlygos. Jis nurodė tai, kad Lietuvos šaulių sąjungos tikslas pagal jos statutą yra „Lietuvos valstybės nepriklausomybės gynimas ir saugojimas“.

Po to pirmasis generalinis tarėjas P. Kubiliūnas vokiečių generalinio komisariato nurodymu sudarė komisiją, kurios tikslas – parengti Lietuvos šaulių sąjungai naują statutą. Kokia kryptimi bus įgyvendinama ši idėja, dar nežinoma, tačiau galima drąsiai tvirtinti, kad dėl minėtų priežasčių ši idėja iš anksto pasmerkta nepasisekimui.

1.3. Deportavimas kaip masinis kerštas

Paskleidus tarp lietuvių vokiečių generalinio komisaro lapelius, kur buvo grasinama masiniais iškeldinimais, jeigu lietuvių jaunuomenė ir toliau atsisakys vykdyti mobilizacijos prievoles, nereikėjo ilgai laukti, kol grasinimai bus įgyvendinti praktikoje.

1943 08 20 vokiečių civilinė administracija pradėjo masiškai deportuoti Lietuvos Seimas. Pirmojo smūgio sulaukė švenčionių apskritis. Švenčionių, Švenčionėlių, Vydžių, Adutiškio, Pabradės ir kt. valsčių beveik visos lietuvių šeimos buvo

² Lietuvių sukilimas prieš bolševikus.

suintos ir deportuotos. Šis 1 500 lietuvių deportavimas savo žiaurumu ir brutalumu viršijo net GPU vykdytus žinomus lietuvių patriotų trėmimus Sibiran 1941 06 paliekami, jei koks šeimos narys dėl amžiaus ar luošumo buvo paliekamas vietoje.

Švenčionių apskrityje iš pradžių buvo manyta deportuoti be išimties visus gyventojus. Buvo suimti visi vadinamosios savivaldos tarnautojai (išskyrus apskrities viršininką mjr. Kikutį ir du jo pavaduotojus): visi policininkai, mokytojai, gydytojai ir t. t., tačiau toks žygis sukėlė anarchiją, todėl, įsikišus vokiečių karinei žinybai, geležinkeliečiai ir kai kurie kiti tarnautojai buvo paleisti ir bent laikinai nuo deportavimo išgelbėti.

Visą akciją vykdė vokiečių SS policija, padedant latvių ir estų savisaugos batalionams. Vienas estų karininkas ir 4 kareiviai po to buvo suimti, nes jie kai kuriems lietuviams padėjo pabėgti. Per visą deportacijos akciją Švenčionyse buvo Vilniaus srities komisaras Wulfas [Wulff] ir jo pavaduotojas Wagneris. Pirmasis seniau pasižymėjo tuo, kad pats asmeniškai sušaudė keletą lietuvių ūkininkų, nes pastarieji neįvykdė pristatymo prievolių.

Vokiečių gestapo agentai paskleidė gandus, kad iš kai kurių kitų vietų būsia deportuota dar 30 000-50 000 lietuvių.

Kaip ten bebūtų, jau vien deportacijos Švenčionyse sukėlė aliarmą visame krašte. Ginkluojamasi. Prasidėjo nelegalūs kariniai pratimai ir instruktažas. Kasdieniu reiškiniu tapo traukinių nuo bėgių nuvarymas. Visa nelegalioji lietuvių spauda paskelbė dvigubą perspėjimą: lietuvių gyventojams ir vokiečių civilinei administracijai. Nereikia nustoti nervų, nereikia nepasiruošus, ne pavieniui, ne per anksti smogti. Vokiečių civilinė administracija įspėjama, kad „*lietuviai – ne žydai, ir jie patys sau duobės nemano kasti*“. Net neatsižvelgiant į bolševikų pavojų, yra galimas bendras lietuvių tautos sukilimas. Vokiečių karinė vadovybė turėtų žiūrėti, kokia anarchija gali atsirasti fronto užnugaryje.

Iš anksto sunku numatyti, kokia bus išeitis iš šios įtemptos padėties. Keisčiausia, kad vietoje deportuotų gyventojų buvo apgyvendinti ne vokiečiai kolonistai, bet rusų pabėgėliai iš Oriolo ir kitų vietų. Iki rugsėjo pradžios tokių Lietuvon buvo atgabenta per 6 000.

Labiausiai apgailėtina yra tai, kad drumstame vandenyje bando žvejoti sovietų parašiutininkai. Jie bando įsikišti į visą šį reikalą, nors Lietuvos gyventojų taip pat neapkenčiami, kaip ir „vokiečių blakės“. Sovietų Rusijos parašiutininkai gyviausiai veikia Šiaurės rytų Lietuvoje: Zarasuose, Utenoje, Rokiškyje ir Švenčionyse.

2. POLITINIS GYVENIMAS

Spauda

Tarp rugpjūčio pradžioj suimtųjų, kurie aktyviai dalyvavo lietuvių nelegalios spaudos darbe, pirmiausia „Laisvės kovotojūje“, yra šie asmenys: inž. Malinauskas, med. dr. Malinauskas, jūrų lt. R. Nakas, inž. Grudzinskas, Vl. Bakūnas ir keletas studentų. Apie jų likimą nieko daugiau nežinoma. Kai kuriems kitiems, tarp jų ekspeditoriui Lelejevui, pavyko pabėgti. Dėl šios grupės suėmimo minėtas laikraštis nesužlugo. Jis ir toliau išeina visai reguliariai.

Rugpjūčio 15 pasirodė dar vienas nelegalus lietuvių laikraštis „Lietuvos laisvės trimitas“. Leidėju pasirašo Lietuvos šaulių sąjunga. Šis laikraštis daugiausia vietos skiria karinių įvykių fronte nagrinėjimui ir politiniams – valstybiniams pranešimams.

Šio laikraščio pasirodymą galima įvertinti kaip netiesioginį atsaką į vokiečių generalinio komisaro idėją atgaivinti Šaulių sąjungą ir kaip persėjimą lietuviams karininkams nuo neapgalvotų žygių, susijusių su Lietuvos šaulių sąjungos atgaivinimu.

3. ŽYDŲ LIKIMAS

1943 m. gegužės mėnesį Panerių miške nužudžius apie 5 000 žydų iš Vilniaus geto, ilgesnį laiką jokių didesnių akcijų prieš Lietuvos gyventojus žydus nebuvo pastebėta. Tačiau rugsėjo pradžioje iš to paties geto buvo vėl nužudyta per 5 000 žydų. Iš geto jie buvo išvilioti, žadant vežti darbams į Estiją. Kai kiti žydai apie tai sužinojo, užsibarikadavo gete ir ėmė priešintis. Vokiečių policija juos malšino granatomis ir MG³ ugnimi.

Žydų sluoksniai ešą sužinojo, kad nauja naikinimo akcija prieš žydus ruošiamą dėl rusų pabėgėlių atvykimo, nes getai ešą turi būti išlaisvinti nuo žydų ir paskirti rusų pabėgėliams. Iš 250 000 Lietuvos žydų dabar pasilikę tiktai apie 23 000. Iš šio skaičiaus 10 000 gyvena Vilniuje, 11 000 Kaune ir 2 000 Šiauliuose.

2.8 priedas

AŠTUNTASIS PRANEŠIMAS.

Ponui Vladimir Žilinskui
Lietuvos pasiuntinybės sekretoriui
Stockholm – St. Essingen, Eknäsvägen 8
Mielas drauge,

Dėl techninių priežasčių šiame pranešime aš apsiribojau tik trumpu svarbiausių įvykių, susijusių su Vokietijos ir Lietuvos santykiais aprašymu nuo 1943 lapkričio vidurio iki 1944 vasario pabaigos.

Svarbiausias klausimas, kuris iš esmės vyravo lietuvių tautos laisvės kovoje, iškilo dėl dabartinio karinių įvykių Rytų fronte vystymosi. Todėl politiniame vadovavime lietuvių laisvės kovai, kaip ir visai lietuvių tautai, jau kuris laikas didžiausias dėmesys skiriamas kariniams įvykiams Rytų fronte.

Remdamasi 1940-1941 metų patirtimi, lietuvių tauta yra tvirtai pasiryžusi priešintis Sovietų Rusijos antrajai invazijai visomis turimomis priemonėmis ir bet kokiomis aplinkybėmis, nes Lietuvoje pernelyg gerai žinoma, kad 1940-1941 metų likimo pasikartojimas lemtų fizinį ir dvasinį tautos sunaikinimą.

Kita vertus, reikia pasakyti, kad lietuvių tauta yra pakankamai politiškai brandi, kad galėtų teisingai įvertinti tarptautinės teisės ir politines pasekmes, kurios išskiltų iš besąlygiško Vokietijos ir Lietuvos bendradarbiavimo.

³ Kulkosvaidžių (vok.).

1943 metų įvykiai Latvijoje ir Estijoje, po kurių Latvijos ir Estijos vadinamoji šalies savivalda, atsižvelgdama į tose šalyse susidariusią padėtį, nusileido Vokietijos siekiams, Lietuvos politiniuose sluoksniuose buvo priimti su tikrai giliu supratimu, tačiau be pritarimo.

Atsižvelgiant į faktą, kad Estija ir Latvija pakankamai gerai susipažino su bolševizmu, lengva suprasti, kodėl dabartiniai šių šalių atstovai laiko būtina besąlygiškai prisijungti prie Vokietijos. Tačiau Lietuva, netgi atsižvelgdama į gresiantį pavojų būti Raudonosios armijos vėl okupuotai, yra tvirtai pasiryžusi likti ištikima savo ankstesnės politikos principams ir netapti Vokietijos vasalu.

Kai 1939 metais Vokietija bandė sukiršinti Lietuvą su Lenkija, Lietuvos Respublikos vyriausybė paskelbė neutralitetą. Nežiūrint į tai, kad [1920 m.] Lenkija sulaužiusi su Lietuva pasirašytą sutartį ir šurkščiausiu būdu, nepaisydama Tautų Sąjungos pradėto taikaus Lietuvos ir Lenkijos konflikto išsprendimo, okupavo Lietuvos sostinę Vilnių, nežiūrint į tai, kad Lietuvai šio klausimo nepavyko išspręsti derybomis su Lenkija, Lietuvos vyriausybė atsisakė paklusti Reicho vyriausybės spaudimui tapti [Vokietijos] sąjungininke ir imtis karinių veiksmų prieš Lenkiją. Tuo apsisprendimu Lietuva išreiškė tarptautinį teisingumą ir mažųjų tautų gyvybinių interesų užtikrinimą.

Tolesnė įvykių eiga yra visiems žinoma: dėl Vokietijos ir Sovietų Rusijos 1939 metų rugsėjo 29 d. sutarties trys Baltijos valstybės, tarp jų ir Lietuva, neteko savo laisvės ir valstybinės nepriklausomybės.

1941 metais, kai Vokietija nusprendė kariauti su Sovietų Sąjunga, Lietuvoje įvyko visuotinis lietuvių tautos sukilimas prieš Sovietų Rusijos okupaciją. Šio sukilimo jokia būdu negalima laikyti vokiečių intriga, nes lietuvių tauta buvo pasiryžusi pasinaudoti kiekviena proga, kad galėtų išreikšti savo politinę valią. Kaip 1941 metų birželio 23 dienos sukilimo pasekmė buvo paskelbtas Lietuvos valstybės nepriklausomybės atkūrimas ir suformuota Lietuvos nacionalinė vyriausybė. Šis Lietuvos politinės valios pareiškimas prieštaravo Vokietijos ekspansinei politikai, kuri nenorėjo Lietuvos pripažinti tarptautiniu subjektu. Vokietijos Reicho vyriausybei Lietuva tuomet tebuvo jos tradicinės erdvės politikos (Raumpolitik) objektas. Todėl Vokietijos Reicho vadovybė, kuri jėga likvidavo Lietuvos Laikinąją vyriausybę, sudarytą Lietuvos sukilimo dėka, ir Lietuvoje įvedė Vokietijos civilinę administraciją (Zivilverwaltung).

Tačiau vėliau, kai Trečiasis Reichas pamatė, kad vienas nepajėgus palaužti Sovietų Sąjungos karinę galią, norėjo pasinaudoti kaimyninių tautų pagalba kovoje prieš bolševizmą. Tačiau lietuvių tauta vadovaujasi nuostata, kad ir Vokietija, ir Sovietų Sąjunga siekia sunaikinti lietuvių tautą dvasiškai ir fiziškai.

Atsižvelgdama į savo patyrimą, kurį patvirtino trejus metus trunkanti Sovietų Rusijos bei Vokietijos okupacija, lietuvių tauta nepermaldausiai tęsia savo egzistencinę kovą, kuri kartu yra ir kova už tarptautinį teisingumą, taip pat už Atlanto Chartos principų įgyvendinimą.

Šiuo momentu lietuvių tautos pozicija skiriasi nuo Estijos ir Latvijos pozicijos. Tam tikri sluoksniai Estijoje ir Latvijoje mano, kad, siekiant išvengti naujos Sovietų Rusijos invazijos, būtina besąlygiškai bendradarbiauti su Vokietija, o

Lietuva laikosi požiūrio, kad [reikia] vengti visko, kas gali būti naudinga Vokietijai ar Sovietų Sąjungai. Kita vertus, lietuvių tauta buvo ir yra tvirtai pasiryžusi jokiu būdu nežiūrėti abejingai į karo įvykius Rytų fronte.

Kaip ir buvo galima tikėtis, Vokietijos civilinė administracija Lietuvoje pareikalavo mobilizuoti 100 000 Lietuvos darbininkų darbams Reiche. Tačiau iš tikrųjų pirmiausia tai buvo įbauginimo priemonė, kuri turėjo parodyti lietuviams, kas laukia jų šalies, jeigu Lietuva ir toliau vengs aktyvaus bendradarbiavimo kas laukia jų šalies, jeigu Lietuva ir toliau vengs aktyvaus bendradarbiavimo kovoje prieš bolševizmą. Kartu su šiuo grasinimu vokiečių civilinė administracija stengėsi įkalbėti [lietuvius] imtis iniciatyvos steigti lietuviškąjį SS dalinį, skirtą panaudoti Rytų fronte.

1943 metų pabaigoje pirmasis Lietuvos generalinis tarėjas P. Kubiliūnas sušaukė Kaune konferenciją, kurioje dalyvavo visi Lietuvos generaliniai tarėjai bei vadinamosios Tautos tarybos nariai, taip pat daugelis Lietuvos visuomenės atstovų.

Įvertinusi susidariusią padėtį, konferencija vieningai nusprendė atmesti Vokietijos reikalavimus, pagal kuriuos lietuviai darbininkai turėjo būti mobilizuoti darbams Vokietijoje, o šaukiamojo amžiaus Lietuvos jaunimas (Wehrjugend) raginamas stoti į lietuviškąjį SS dalinį.

Konferencija buvo tos nuomonės, kad Vokietijai ir Lietuvai bendra yra tai, jog jos nenori Lietuvoje matyti sovietų kariuomenės. Remdamiesi šitokių požiūriu, lietuviai pateikė priešingą pasiūlymą – kad Vokietijos reicho vadovybė nekludytų lietuviams kurti naują kariuomenę, ir tai taptų vienos iš Lietuvos valstybės konstitucinių funkcijų atkūrimu. Vėl į gyvenimą pašauktos Lietuvos kariuomenės tikslas būtų tikslai Lietuvos sienų gynimas nuo naujos Sovietų Rusijos invazijos. Šį pasiūlymą Vokietijos generalinis komisaras Kaune atmetė. Generalinis komisaras leidosi į kompromisą ir pareiškė sutinkąs, kad gali būti kuriama viena lietuviška divizija kovai prieš bolševizmą. Lietuviams pasiteiravus apie šios divizijos sudėtį bei panaudojimo tikslą, buvo konstatuota:

- a) vadovavimas divizijai pavedamas vokiečiams;
- b) divizija turi būti nedelsiant siunčiama į Rytų frontą, taigi panaudojama už Lietuvos ribų;
- c) kariniai daliniai turėjo būti suformuoti ne iš neapmokytų šaukiamojo amžiaus vyrų, kaip norėjo lietuviai, bet iš kariškai apmokytų atsarginių;
- d) jau esančios lietuviškos karinės formuotės – kovos ir statybiniai batalionai, kurie buvo naudojami Rytų fronto užnugario tarnybose, negalėjo būti priskirti lietuviškajai divizijai;
- e) šios divizijos techninės formuotės privalėjo būti sudarytos iš vokiečių, todėl lietuviai galėjo būti tik pėstininkai siaurąja to žodžio prasme. Buvo patenkintas tik vienintelis lietuvių pageidavimas, kad lietuviškoji divizija būtų suformuota ne kaip SS dalinys. Iš esmės šis vokiečių generalinio komisaro pasiūlymas buvo ne kas kita kaip bandymas Lietuvos šaukiamojo amžiaus jaunimą vokiečių interesams panaudoti kita forma [negu anksčiau numatyta mobilizacija].

Atsižvelgdama į šį faktą, Lietuvos politinė vadovybė padarė išvadą, kad Vo-

kietija nenori atsižvelgti į lietuvių tautos gyvybinius interesus netgi dabartinėmis sąlygomis ir suteikti lietuvių tautai galimybę atkurti bent savo kovinių pajėgų branduolį.

Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas, kuris buvo sudarytas iš visų politinių partijų ir kuriam buvo pavaldūs visi [lietuvių] kariniai kovos junginiai, išspausdino šį atsišaukimą į lietuvių tautą:

„Galimos mobilizacijos klausimu

Lietuvių tauta, turėdama prieš akis svarbiausiąjį savo tikslą – Lietuvos valstybės išlaisvinimą ir tam tikslui tausodama gyvąsias savo jėgas, atsižvelgdama betgi į besiantinančios naujos bolševikinės invazijos grėsmę okupuoti Lietuvą ir mūsų tautą galutinai sunaikinti, be to, į vis labiau plintantį krašte bolševikinį banditizmą, vieningai pasisako už reikalą kurti Lietuvos kariuomenę.

Okupacinė vokiečių valdžia, tą lietuvių tvirtą norą paneigdama ir vietoj Lietuvos kariuomenės tesiūlydama organizuoti lietuviškus dalinius vokiečių vadovybėje, parodė, kad vokiečiai ir toliau tebesiekia vien savo politinių tikslų, visai nepaisydami Lietuvos gyvybinių reikalų ir interesų.

Dėl to Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas kviečia lietuvių tautą vieningai laikytis savo nusistatymo – tik tada paklusti šaukimui mobilizuotis, kada bus organizuojama Lietuvos kariuomenė, pačių lietuvių sudaroma ir vadovaujama, Lietuvos sienoms ginti ir kovoti už Nepriklausomybę. Bet kurių asmenų prasilenkimą su tuo vieningu lietuvių tautos nusistatymu Komitetas laiko skaudžiu Lietuvos reikalo pažeidimu.

Kartu V.L.I.K. mūsų visuomenei primena: vokiečių okupacinės valdžios ar jai pritariančių asmenų skelbiama mobilizacija, priešinga mūsų tikslams ir tautos valiai, teistiškai yra Lietuvos piliečiams neprivaloma, o pavartojimas mobilizacijai pasipriešinusiems prievartos priemonių bus smurto aktas, prieštaraujantis tarptautinei teisei.

V.L.I.K. kviečia visą lietuvių tautą ir toliau skubotai ruoštis lemiamai kovai su bolševikų invazijos pavojum kad ir nelegaliomis sąlygomis. Komitetas nori tikėtis, kad vokiečių okupacinė valdžia pagaliau supras lietuvių tautos nusistatymą ir pripažins jos siekimus.

1944 sausio 30 d.

VYR. LIETUVOS IŠLAISVINIMO KOMITETAS“¹

Tai buvo dviejų mėnesių derybų rezultatas, kurių čia detalai nenagrinėsime. Artimiausiomis dienomis aš Jums nusiųsiu išsamų pranešimą.

Tiek, kiek šiandien iš esamų ženklų galima daryti išvadas, tikra yra viena: Vokietijos civilinė administracija šiuo rezultatu yra labai nepatenkinta. Tačiau vargu ar galima tikėtis, kad Vokietijos civilinė administracija, siekdama Lietuvoje sudaryti lietuviškus karinius junginius, paskelbs mobilizaciją, nes vokiečiai pernelyg gerai žino, kad lietuvių tautos nusistatymo negalima palaužti, ką jau daugelį kartų įrodė nepavykę mobilizacijos bandymai.

Vis dar tikėtina, kad vokiečių civilinė administracija reikalaus, kad 100 000 lietuvių darbininkų būtų mobilizuoti darbui Vokietijoje. Šios akcijos vykdymui

¹ Tekstas suderintas su skelbtuoju pogrindžio leidinyje „Nepriklausoma Lietuva“ (1944 01 30, Nr.2 (38).

šiuo metu atitinkamai ruošiamasi. Lietuvos gyventojai užėmė vieningą ir absoliučiai atmetančią poziciją taip pat prieš prievartinį lietuvių darbininkų išvežimą į Vokietiją. Todėl dar reikalinga palaukti, ar vokiečių civilinė administracija ryšis panaudoti darbininkų mobilizaciją kaip pretekstą galintiems pasipriešinti tautos elementams sunaikinti, [ir] ar jie supras, kokią nelaimę gali atnešti šitokios akcijos įvykdymas šalyje.

Laimėjimą, kurį lietuvių tauta ir šį kartą iškovojė, pirmiausia lėmė tai, kad sėkmingai užbaigta Lietuvos jėgų vidinė **koordinacija**. Kai vokiečių civilinė administracija rengėsi vykdyti Lietuvoje mobilizaciją, įvairūs ankstesni nesklaidumai tarp atskirų Lietuvos politinių partijų faktiškai jau buvo pašalinti.

Šiandien visos politinės partijos ir kovos organizacijos yra pavaldžios vieningai politinei vadovybei, kuri vadinasi „**Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas**“. Čia pateikiami atskirų politinių partijų ir kovos organizacijų pavadinimai.

A. Politinės partijos:

1. Lietuvių tautininkų sąjunga;
2. Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga;
3. Lietuvių nacionalistų partija;
4. Lietuvos socialdemokratų partija;
5. Lietuvos krikščionių demokratų partija.

B. Lietuvių kovos organizacijos:

1. Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga;
2. Lietuvių frontas.

Lietuvos kovos organizacijoms ir kariniams junginiams vadovauja Karininkų štabas, kurio svarbiausias šio meto uždavinys yra priešintis galimai Sovietų Rusijos invazijai Lietuvoje.

Lietuvos sukilimo grupės ir jų karines formuotes Sovietų Rusijos okupacijos metu sudarė per 25 000 narių. 1940 metų birželio 23 dieną, prasidėjus lietuvių sukilimui prieš rusų okupaciją, prie sukilėlių prisijungė ir griebėsi ginklo dar 75 000 vyrų. Taigi sukilime aktyviai dalyvavo per 100 000 vyrų, iš kurių, kaip žinome, žuvo per 4 000.

Igyta patirtis bei atgautas lietuvių pasitikėjimas savimi, pagaliau faktas, kad vokiečių saugumo sistema Lietuvoje jokių būdu neprilygsta GPU, lėmė tai, kad šiandien Lietuvos pasipriešinimo sąjūdyje yra per 265 000 aktyvių narių.

Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas, plačiau atstovaujantis [tautai] negu anksčiau egzistavęs Vyriausiasis lietuvių komitetas, Lietuvos nepriklausomybės 26-ųjų metų proga visoje nelegalioje lietuvių spaudoje paskelbė šį pareiškimą:

„[LIETUVIŲ TAUTA!]

Lietuvių tauta, siekdama išlaisvinti Lietuvą iš okupacijos ir atkurti Lietuvos valstybės suverenių organų svetimos jėgos laikinai sutrukdytą veikimą, yra reikalinga vieningos politinės vadovybės. Tam tikslui politinės lietuvių grupės, kaip tautos politinės minties reiškęjos ir vykdytojos, nutarė sujungti visas savo jėgas bendram darbui ir sudarė Vyriausiąjį Lietuvos išlaisvinimo komitetą – VLIK.

- Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas, pradėdamas savo darbą, skelbia:
1. Lietuvos tautos laisvė ir Lietuvos valstybės nepriklausomybė yra tautos egzistencijos ir jos visokeriopos gerovės būtinoji sąlyga.
 2. Suvereni Lietuvos valstybė nei dėl Tarybų Sąjungos, nei dėl dabartinės Reicho okupacijos nėra išnykusi, tik suverenių valstybės organų veikimas yra laikinai sutrukdytas. 1940 m. birželio 15 d. Tarybų Sąjungos okupacijos ir Lietuvos valstybės suverenių organų kitų jėgos ir klastos aktų pertrauktas sukilimu ir Laikinosios Vyriausybės veikimu buvo laikinai atkurtas.
 3. Lietuvą iš okupacijos išlaisvinus ir toliau veikia 1938 m. Lietuvos Konstitucija, kol ji teisėtu keliu bus pakeista.
 4. Respublikos Vyriausybė, laikui atėjus, bus sudaryta Vyriausiajame Lietuvos išlaisvinimo komitete koaliciniu pagrindu politinių grupių susitarimu.
 5. Demokratinė Lietuvos valstybės santvarka bus suderinta su plačiųjų tautos sluoksnių interesais ir bendromis pokario sąlygomis.
 6. Respublikos prezidento ir Seimo rinkimų įstatymai bus reformuoti pagal demokratinius rinkimų principus.
 7. Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas, vadovaudamas tautos kovoms Lietuvai išlaisvinti, Lietuvos valstybės suverenių organų veikimui atkurti, demokratinėi Lietuvos santvarkai atkurti ir kraštui nuo bolševizmo ir kitų jo gyvenimą ardančių veiksnių apginti, vykdys kuo plačiausią visuomenės konsolidaciją, lygins politinių grupių tarpusavio nesusipratimus.
 8. Didžiai vertindamas tautinių karo pajėgų reikšmę kovoje dėl Lietuvos išlaisvinimo, Komitetas visokeriopai remis Lietuvos kariuomenės atkūrimą.
 9. Komitetas palaikys glaudžius ryšius su Lietuvos pasiuntinybėmis ir konsulatais ir bendradarbiaus su užsienio, ypač Amerikos, lietuviais ir su visomis tautų apsisprendimo laisvę ir Lietuvos nepriklausomybę pripažįstančiomis tautomis.
 10. Kultūrinei ir ūkinei tautos pažangai paspartinti ir valstybės gyvenimui veikiau į normalų kelią grąžinti Komitetas rinks ir rengs medžiagą išlaisvintos Lietuvos administracijai, ūkiui, socialiniam gyvenimui, teisingumo ir švietimo darbu tvarkyti.

Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas, skelbdamas lietuvių tautai šią savo deklaraciją, kviečia visų politinių nusistatymų geros valios lietuvius nusiteikti tarpusavio bendradarbiavimo ir vienybės dvasia negygstamoje kovoje dėl Lietuvos.

Vardan tos Lietuvos vienybė težydi!

VYRIAUSIASIS LIETUVOS IŠLAISVINIMO KOMITETAS

Vilnius, 1944 m. vasario 16 d.²

Aš manau, kad šiai deklaracijai nereikalingi jokie kiti paaiškinimai. Joje išdėstyti visi Lietuvos valstybei svarbiausių politinių problemų šiandienos ir rytdienos sprendimai. Deklaracija buvo išspausdinta lietuviškoje nelgalioje spaudoje ir sutikta su didžiausiu tautos pritarimu.

Vidaus politikos ginčytinų klausimų įveikimas priimamas Lietuvoje kaip svarbiausias žingsnis sėkmingam mūsų kovos ir kančių periodo užbaigimui.

² Tekstas suderintas su skelbtuoju pagrindžio leidinyje „Nepriklausoma Lietuva“ (1944 02 16, Nr.3 (39).

Mūsų didžiausias troškimas – kad pasaulis suprastų ligšiolinę mūsų tautos laikyseną. Kalbėdami apie Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto deklaraciją, mes norėtume Jus paprašyti kuo greičiausia jos turinį perduoti kitoms mūsų diplomatinėms atstovybėms užsienyje, taip pat Amerikos lietuvių spaudai.

Iš Jūsų mes laukiame kuo greičiau [gauti] išsamų pranešimą apie Lietuvos padėtį, tokią, kokią Jūs matote [iš šalies]. Pirmiausia mane domina klausimas, ar mūsų bendram draugui ponui Algirdui vėl pavyko užimti savo postą³.

Jūsų 23-iosios spalio laišką gavau. Jeigu Jūs šiame pranešime nerasite atsakymo į keliamus klausimus, tai aš grįšiu artimiausiomis dienomis.

Su geriausiais linkėjimais! [A. Valiukėnas] Berlynas, 1944 kovo 7.

2.9 priedas

DEVINTASIS PRANEŠIMAS. Apie padėtį Lietuvoje 1944 m. balandžio pradžioje

1. KOVA DĖL LIETUVOS ŽMOGAUS

Kaip kova dėl Lietuvos žmogaus, Lietuvoje suprantamas pozityvus lietuvių tautos pasipriešinimas bet kokiems vokiečių okupacinės valdžios bandymams mobilizuoti Lietuvos darbo jėgą panaudojimui įtvirtinimų statybai Rytų fronte arba Vokietijos karo pramonėje.

1.1. Dabartinė padėtis

Kai prasidėjo Vokietijos ir Sovietų Rusijos karas, Vokietijoje buvo apie 8 000 lietuvių darbininkų, kurie daugiausia dirbo žemės ūkio darbininkais Rytų Prūsijoje ir Klaipėdos krašte. Prasidėjus Vokietijos ir Sovietų Rusijos karui, į Vokietiją savanoriškai atvyko per 12 000 Lietuvos darbininkų. Tokiu būdu 1941 metų pabaigoje Vokietijoje dirbančių lietuvių darbininkų buvo apie 20 000. Palyginti didelis lietuvių darbininkų srautas antroje 1941 metų pusėje paaiškinamas Vokietijos ir Sovietų Rusijos valiutos santykiu, nes reichsmarkė tuomet buvo prilyginta dešimčiai rublių, o tai galėjo labai viliojančiai veikti lietuvių darbininkus. Tačiau vokiečių civilinė administracija Lietuvoje negalėjo stabilizuoti kainų. Per keletą mėnesių dėl prekių trūkumo kainos Lietuvoje pakilo dešimt ir netgi šimta kartų, todėl lietuvių darbininkai nebuvo materialiai suinteresuoti išvykti į Vokietiją. Labai blogas elgesys su užsieniečiais darbininkais apskritai bei, skyrium kad į Vokietiją savanoriškai atvykę darbininkai naudojosi kiekvienu proga pabėgti į savo Tėvynę. Iš 20 000 darbininkų dabar Vokietijoje likę daugiausia tik trečdalis, o didelė pabėgėlių dalis pateko į Vokietijos koncentracijos stovyklas.

Tačiau vokiečių civilinė administracija Lietuvoje stengėsi **priverstinai** mobilizuoti Lietuvos darbininkus darbams Vokietijoje. Taigi dabartiniu metu Vokietijoje dirbančių lietuvių darbininkų bendras skaičius yra apie 30 000 asmenų, iš kurių apie 10 000 tenka žemės ūkiui, o likusieji – karo pramonei.

³ Teiraujamasi apie VLIK atstovo A. Vokietiaičio slaptą kelionę iš Lietuvos į Švediją, kur pastarasis atvyko 1944 02 02.

1.2. Vokiečiai reikalauja dar 100 000 darbininkų

1943 metų viduryje Vokietijos generalinis komisaras Kaune dr. von Rentelnas pareiškė Lietuvos pirmajam generaliniam tarėjui P. Kubiliūnui, kad Lietuva iki 1944 metų liepos 1 d. turi mobilizuoti dar 100 000 darbininkų Vokietijos karo pramonei, nes Lietuva, kaip žinia, nesuformavo SS legiono.

Pirmojo generalinio tarėjo pavedimu generalinio tarėjo pavduotojas darbo ir socialiniams reikalams Kupcikevičius privalėjo išaiškinti klausimą, ar įmanoma mobilizuoti tokį lietuvių darbininkų skaičių, ir sudaryti mobilizacijos planą.

Pagal generalinio tarėjo pavduotojo Kupcikevičiaus 1944¹ metų gruodžio 7 d. pranešimą, Vokietijos pramonei galbūt gali būti pateikta dar 50 000 darbininkų, jeigu dabartinis panaudojimo darbams mechanizmas Lietuvoje būtų iš esmės pakoreguotas. Tuo pat metu Kupcikevičius pateikė vokiečių generaliniam komisarui mobilizacijos planą. Pagal tą planą šiam darbui Lietuvoje organizuoti turėjo būti įkurtos specialios žinybos, kurioms turėjo vadovauti Darbo ir socialinių reikalų vadyba.

Naujųjų metų pradžioje buvo pradėtos derybos tarp vokiečių civilinės administracijos ir tarp vadinamosios Lietuvos vietinės administracijos dėl lietuviškosios divizijos kūrimo, bent laikinai nesvarstant 100 000 darbininkų mobilizavimui. Sausio viduryje prie šio klausimo grįžo pats vokiečių generalinis komisaras dr. von Rentelnas. Jo įsakymu Lietuvos generaliniai tarėjai turėjo nedelsiant pradėti lietuvių darbininkų registraciją. Tuo pat metu vokiečių generalinis komisaras patvirtino detaliai sudarytą planą, pagal kurį turėjo būti vykdoma lietuvių darbininkų registravimas ir mobilizavimas. Šiame plane atkreiptinas dėmesys į 33 straipsnį. Jo turinys šitoks:

„Jeigu į apskaitą įrašytas asmuo nustatytu laiku neatvyksta, turi būti panaudotos prievartos priemonės. Jeigu darbo šauktinis slepiasi, tai jo pakeitimui darbams Reiche turi būti paimta vienas arba keletas darbo vengiančio asmens šeimos narių. Tokiais atvejais šeimos galva paimama neatsižvelgiant į jo amžių. Jeigu šeimos galva yra įmonės vadovas arba ūkininkas, tai jo vietoje paskiriamas kitas asmuo“ (VII, § 33).

Vasario viduryje visoje Lietuvoje buvo sudaryti visi mobilizacijos vykdymo organai. Iki vasario 25 dienos darbas turėjo būti užbaigtas.

Tačiau vokiečių planams pasipriešino Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas, paskelbdamas šį pareiškimą:

„Tautiečiai!

Jau ne vieną kartą okupacinė Reicho valdžia yra mėginusi pajungti lietuvių tautą į savo karo mašiną prieš Lietuvos interesus. Ir tik dėl vieningo ir nepalaužiamo mūsų atsparumo visos tos vokiečių pastangos ligi šiol yra visai nepavykusios. Nepaisydami visų tų ligišolinių nesėkmių, štai ir vėl mes stovime akivaizdoje naujo okupacinės vokiečių administracijos pasikėsinimo prieš Lietuvą.

Okupacinė vokiečių valdžia, siekdama sunaikinti gyvąsias lietuvių tautos jėgas, paruošė planą paimti iš Lietuvos į Reichą darbus, pradedant 1944 m. kovo 5 d., maždaug po 5 000 žmonių kas savaitę: vyrų tarp 15-55 ir moterų 16-45 metų

¹ Turėtų būti 1943.

amžiaus, iš viso 100 000 žmonių. Kaip ir visuomet, taip ir šiuo atsitikimu lietuvių tautos egzekucijos vykdymą vokiečiai bando primesti lietuviškos administracijos aparatui. Kubiliūnas, kaip pirmasis tarėjas, ir Kupcikevičius, kaip darbo ir socialinių reikalų tarėjo pareigas einąs, drįso padėti savo parašus po tokiu planu, tuo padarydami didžiausią nusikaltimą prieš lietuvių tautą.

Jau nekalbant apie tai, kokią suirutę toks milžiniškas darbo jėgos išėmimas iš Lietuvos turi sukelti mūsų krašto ūkyje ir pakirsti mūsų gynimosi prieš bolševizmą pajėgumą, tautos gyvybinių interesų atžvilgiu toks 100 000 darbininkų lietuvių išdavimas reiškia pačios lietuvių tautos naikinimą.

Todėl Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas išpėja visus administracijos pareigūnus, kurie bus bandomi panaudoti šią žiaurią mūsų tautai egzekciją vykdyti, aiškiai apsispręsti už savo tautą, už Lietuvą, kad ir grėstų dėl to vokiečių represijos. Visi tokie vykdytojai turi žinoti, kad verčiau yra pačiam nukęsti arba pasitraukti iš savo tarnybinių pareigų slapstyti, kaip būti tūkstančių budelių ir užsitraukti tautos pasmerkimą.

Komitetas nurodo taip pat visiems šaukiamiesiems nepasiduoti teroro baimėi ir, kaip visiems ligšioliniams piktiems okupantų kėslams mūsų atžvilgiu, taip ir šiam visi lietuviui turi drąsiai ir vieningai tarti „Ne!“ Visi šaukiami ir gaudomi turi nepasiduoti ir slapstyti tausodami savo jėgas ir gyvybę Lietuvos gynimui nuo bolševikinio pavojaus ir netolinam nepriklausomos Lietuvos atkūrimui. Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas ipareigoja visus tautiečius besislapstantiems teikti pagalbą.

Pakelkime ir šį sunkų bandymą nepalaužiamu tvirtumu ir vieninga valia.

Vardan tos Lietuvos vienybė tezydi!

VYRIAUSIASIS LIETUVOS IŠLAISVINIMO KOMITETAS

Vilnius, 1944 m. vasario 18 d.²

Dėl jau pasiteisinusios visos lietuvių tautos vieningos pozicijos negalėjo būti įvykdyta netgi darbo šauktinių registracija. Komitetai, kurie buvo paskirti kiekvienoje seniūnijoje, valsčiuje ir prie apskričių viršininko tarnybos ir turėjo sudaryti sąrašus asmenų darbai Reiche, buvo pasiruošę verčiau patiems būti vokiečių persekiojamiems negu veikti prieš lietuvių tautos interesus. Vasario antroje pusėje įtampa Lietuvoje buvo tokia didelė, jog kiekvieną dieną galima buvo laukti, kad visa lietuviškoji savivalda turės likviduotis, dėl to pasijautė anarchijos požymiai. Daugelyje vietų mobilizacijai sudaryti komitetai tiesiog pareiškė, kad jų apskrityje nesama laisvų darbininkų.

Dar ir šiandien nežinoma, ar vokiečių civilinė administracija norės įvykdyti reikalavimą mobilizuoti 100 000 Lietuvos darbininkų, ar ne. Vasario pabaigoje, kai vokiečiai pamatė, kad lietuvių tauta laikosi vieningos ir ryžtingos pozicijos, vokiečių generalinis komisaras pareiškė, kad lietuvių darbininkų mobilizacija darbams Reiche atidedama iki liepos 1 dienos, nes Vokietijos karo pramonei dėl darbininkų srautas nereikalingas.

Dėl šių priežasčių darbams į Vokietiją nebuvo išvežtas nė vienas lietuvis.

² Tekstas suderintas su skelbtuoju pogrindžio leidinyje „Nepriklausoma Lietuva“ (1944 03 01, Nr.4 (40).

2. DĖL LIETUVOS KARIUOMENĖS SUKŪRIMO

1943 metų lapkričio pradžioje, kai Latvijoje ir Estijoje buvo paskelbta visuo-tinė mobilizacija, vokiečių civilinė administracija stengėsi ir Lietuvą „atvesti į administracija turėjo idėją Lietuvos šauktinius panaudoti vokiečių interesams, neatsižvelgdama į lietuvių tautos nacionalinius siekius. Vokiečiai tikėjosi, kad ir nusistatymas prieš bolševizmą. Artėjantis Rytų frontas grasina Lietuvą vėl pada-ryti kovos lauku, todėl galima laukti, kad lietuviai atsisakys savo požiūrio ir besąlygiškai prisijungs prie vokiečių. Dėl to lietuviškosios SS formuotės kūri-mas panaudojimui Rytų fronte vėl tapo aktualus.

1943 metų lapkričio 24 dieną pirmasis Lietuvos generalinis tarėjas P. Kubi-liūnas Kaune sušaukė konferenciją, kurioje dalyvavo visi vadinamosios Tautos tarybos nariai bei daugelis Lietuvos visuomenės atstovų.

Aptarus padėtį, konferencija, išskyrus tris kvislingus, vieningai nutarė at-mesti vokiečių reikalavimą mobilizuoti lietuvius darbininkus darbams Vokietijoje ir Lietuvos šauktiniams stoti į lietuviškąjį SS dalinį.

Konferencija buvo tos nuomonės, kad ir vokiečiams, ir lietuviams bendra yra tai, kad jie nenori matyti Lietuvoje sovietų kareivių. Vadovaudamiesi šiuo požiūriu, lietuviai pateikė kontrpasiūlymą Vokietijos reicho vadovybei – netrukdyti patiems lietuviams atkurti Lietuvos kariuomenę, kas reikštų **Lietuvos valstybės konstitucinės funkcijos atkūrimą**. Vėl į gyvenimą pašaukta Lietuvos kariuo-menė turėtų tik vieną tikslą – ginti Lietuvos sienas nuo naujos Sovietų Rusijos invazijos.

Kai vokiečių generalinis komisaras Kaune dr. von Rentelnas gavo lapkričio 24 dienos konferencijos posėdžio protokolą, jis išvyko į Rygą, o iš Rygos – tiesiai į Berlyną. Grįžęs jis pasikvietė pirmąjį generalinį tarėją P. Kubiliūną (tai buvo gruodžio 17 d.). Šiame pokalbyje, kuriame taip pat dalyvavo Lietuvių tautos tarybos pirmininkas prof. M. Biržiška bei generolas Rėklaitis, paaiškėjo:

1. Vokiečiai atsisako kurti lietuvišką SS dalinį.
2. Vokiečiai sutinka su lietuviškosios divizijos kūrimu.
3. Lietuviškąją diviziją organizuoja ne vyriausias Lietuvos kariuomenės vadas, bet Lietuvos karininkas, kuris vadinsis Lietuvos kariuomenės inspektoriumi.
4. Divizijos vado postą užima ne lietuvis karininkas, bet vokiečių karininkas.
5. Lietuviškosios divizijos kūrimui lietuviai turi įteikti vokiečių generaliniam komisarui Kaune prašymą.

Šiam klausimui apsvarstyti dr. von Rentelnas lietuviams pokalbio dalyviams pasiūlė sušaukti Lietuvių tautos tarybos posėdį.

Keletą kartų dėl nežinomų priežasčių tarybos posėdį atidėjus, jis įvyko tik 1944 sausio 3 dieną. Kadangi posėdyje nedalyvavo Lietuvos viešosios nuomonės atstovai, reikėjo iš anksto tikėtis, kad bus nukrypstama nuo 1943 m. lapkričio 24 dienos konferencijos nutarimų, kas faktiškai ir įvyko.

Atsižvelgdama į grėsmingą vokiečių generalinio komisaro toną, Lietuvių tau-tos taryba priėmė šitokį pareiškimą:

„Vokietijos generaliniam komisarui Kaune.

Didžiai gerbiamas pone Generalinis komisare,

Su didžiausiu rūpesčiu lietuvių tauta stebi vis didėjantį bolševikų pavojų Lietuvai. Šis pavojus Lietuvos visuomenei kelia klausimą, kaip organizuoti pasipriešinimą naujai bolševikų invazijai. Šio fakto akivaizdoje laikome būtina kreiptis į Jus su šiuo pareiškimu:

Jėga sulaužiusi savo iškilmingus pasižadėjimus visomis aplinkybėmis gerbti Lietuvos „suverenitetą bei teritorijos integralumą“ (1926 metų sutartis tarp Lietuvos ir Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos, § 2) Sovietų Sąjungos vyriausybė 1940 m. birželio 15 d. kariškai okupavo Lietuvą ir, suklastojusi lietuvių tautos politinę valią, padedant Raudonajai armijai, įjungė Lietuvos teritoriją į Sovietų Sąjungą. Dabar, paties Stalino įsakymu, ji ketina Lietuvą „išlaisvinti“.

Lietuvių tauta visais atvejais ir kiekviena proga protestavo prieš bolševikų bandymą kalbėti lietuvių tautos vardu, nes bolševikinis Liaudies seimas negalėjo reikšti lietuvių tautos valios. Šito jis ir nepadarė. Lietuvių tauta 1941 metais savo aktyvia kova prieš bolševizmą visam laikui nutraukė jai jėga primestus ryšius su Sovietų Sąjunga.

Į naują Stalino ketinimą „išlaisvinti“ Lietuvos Respubliką lietuviai reagavo tvirtu ryžtu ir stipria valia ginklu ginti lietuvių tautos teises ir Lietuvos teritoriją nuo bolševikų invazijos, kas pasireiškė masinėmis demonstracijomis visoje šalyje.

Atsižvelgdami į šį didelį, tvirtą ir permanentinį lietuvių tautos nusistatymą priešintis gresiančiam bolševikų pavojui, mes prašome Jus, pone generalinis komisare, kad Jūs malonėnūmėte tarpininkauti aukštesnėse Vokietijos institucijose, jog aukštesniesiems lietuvių karininkams, turintiems lietuvių tautos pasitikėjimą, būtų leista organizuoti Lietuvos kariuomenę, kol kas divizijos dydžio. Šitokią ginkluotą junginį mes norėtume pavadinti „Pirmąja lietuviškąja divizija“.

Mes esame tos nuomonės, kad siekdami geresnių rezultatų kuriant Pirmąją lietuviškąją diviziją, reikalinga remtis tuo, kad lietuviai, kartu su Vokietijos vėrmachtu stodami į kovą prieš bolševizmą, kovoja už savo tautos teises bei interesus. Ši mintis galėtų būti išreikšta šitaip:

„aukštesnio laipsnio lietuvis karininkas, kuris gauna leidimą organizuoti Pirmąją lietuviškąją diviziją, vadinamas generaliniu inspektoriumi;

Pirmoji lietuviškoji divizija formuojama mobilizacijos būdu. Siekdama tikslo ginti Lietuvos teritoriją nuo bolševikų invazijos, Pirmoji lietuviškoji divizija būtų panaudojama Lietuvoje ir su Lietuva besiribojančiose srityse. Būtų pageidautina, kad visiems lietuviams, kurie šiuo metu priklauso esančioms karinėms formuotėms ir policijai, būtų leista įstoti į Pirmąją lietuviškąją diviziją.

Pateikdami šiuos samprotavimus, prašome jus, ponas generalinis komisare, Jūsų tarpininkavimo, kad būtų duotas leidimas organizuoti Pirmąją lietuviškąją diviziją“.

Dėl šio lietuvių prašymo, kuris turėjo būti skirtas vokiečių generaliniam komisarui, reikia pateikti šias pastabas:

1. Politiniu požiūriu šis Lietuvių tautos tarybos nutarimas siekia vėl atkurti lietuviškąsias ginkluotąsias pajėgas kaip Lietuvos valstybės konstitucinę funkci-

ją, nekeldamas viso Lietuvos suverenumo atkūrimo problemų komplekso. Šis miteto principinį požiūrį.

2. Tautos teisės požiūriu Pirmoji lietuviškoji divizija yra grynai **gynybinio** pobūdžio, nes naujai sukurtos Lietuvos karinės formuotės skirtos Lietuvos teritorijos gynybai.

3. Iš tikrųjų Pirmosios lietuviškosios divizijos kūrimas yra niekas kitas, kaip bandymas sujungti jau egzistuojančias lietuvių karines formuotes į vieningą jūpanaudojami Rytų fronto užnugaryje, turėtų būti gražinti į Lietuvą ir galėtų tapti Pirmosios lietuviškosios divizijos branduoliu.

Šį lietuvių prašymo dėl Pirmosios lietuviškosios divizijos įkūrimo projektą, kaip tam tikrą pagrindą deryboms, pirmasis generalinis tarėjas p. Kubiliūnas pateikė vokiečių generaliniam komisarui.

Vokiečių generalinis komisaras prašymo tekstą iš esmės pakeitė, išbraukdamas visas formuluotes ir atskiras sąvokas, susijusias su Lietuvos valstybingumu. Taip buvo panaikintos trys pirmosios prašymo pastraipos. Šeštosios pastraipos sakiny „<...> *lietuviai, greta (neben) su vokiečių vermachtu stodami į kovą prieš bolševizmą...*“, buvo pakeistas sakiniu, pagal kurį lietuviai „<...> *kartu (zusammen) su vokiečių vermachtu turėtų kovoti prieš bolševizmą*“. Taip pat buvo visiškai išbrauktas sakiny iš priešpaskutinės pastraipos, pagal kurį Lietuvos tautos taryba išreiškė pageidavimą visus seniau **priverstinai** suformuotus lietuviškus kovos ir statybinius batalionus priimti į kuriamą Pirmąją lietuviškąją diviziją.

Tačiau Lietuvos tautos taryba bei Lietuvos generaliniai tarėjai vokiečių generalinio komisaro suformuluotą prašymą balsų dauguma vis dėlto priėmė. [Šį] prašymą pasirašė ne tik Lietuvos tautos tarybos nariai ir visi generaliniai tarėjai, bet ir daugelis Lietuvos karininkų.

Kartu su [minėtu] prašymu vokiečių generaliniam komisarui buvo įteiktas Lietuvos karininkų parengtas planas dėl **karinių komendantūrų** Lietuvoje atkūrimo, kurios vykdytų mobilizaciją ir užtikrintų tvarką šalies viduje.

Vokiečių generalinis komisaras dėl lietuviškųjų karinių komendantūrų kūrimo nesutiko. Dar sunkiau buvo surasti aukštesnio laipsnio karininką, kuris būtų pasiruošęs organizuoti Pirmąją lietuviškąją diviziją.

Nė vienas Lietuvos generolas nenorėjo, kad vokiečių generalinis komisaras jį paskirtų Pirmosios lietuviškosios divizijos generaliniu inspektoriumi. Kadangi dabartiniu metu nėra konstitucinės Lietuvos valdžios, turinčios teisę vykdyti Lietuvoje mobilizaciją, bet kuris Lietuvos generolas, kuris galėjo būti paskirtas Pirmosios lietuviškosios divizijos generaliniu inspektoriumi, vengė prisimti teisingą atsakomybę už mobilizacijos Lietuvoje paskelbimą arba vykdymą.

Atsižvelgdamas į šiuos nuokrypius nuo svarbiausių nuostatų, priimtų 1943 metų lapkričio 24 dienos konferencijoje, į Lietuvos ginkluotųjų pajėgų atkūrimo klausimą vėl įsijungė Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas, kurio požiūris šiuo klausimu turėjo lemiamos įtakos tolesnėms deryboms, kurios vyko tarp vokiečių civilinės administracijos ir atskirų Lietuvos asmenybių.

1944 metų sausio 30 dieną Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas nelegalioje spaudoje viešai paskelbė kreipimąsi į lietuvių tautą:

„Galimos mobilizacijos klausimu „<...>“³

Šis kreipimas padėjo tašką. Remdamasi ankstesne patirtimi, vokiečių civilinė administracija patyrė, kad svetimo požiūrio Lietuvai primesti neįmanoma.

Po dviejų mėnesių derybų vokiečių generalinis komisaras Lietuvoje dr. von Rentelnas sutiko, kad generolas Povilas Plechavičius kurtų vadinamuosius lietuviškus karinius junginius.

Lietuvos vietinės rinktinės tikslas buvo šalies valymas nuo Sovietų Rusijos banditų ir vidaus tvarkos šalyje užtikrinimas. Remiantis susitarimais, pirmiausia turėjo būti sukurtos lietuviškos karinės komendantūros, kurios turėjo įvykdyti lietuvių **savanorių** rekrutavimą kovai prieš Sovietų Rusijos banditizmą Lietuvoje bei pasipriešinti galimai Sovietų Rusijos invazijai.

Nežiūrėdamas daugybės sunkumų, kuriuos pirmiausia provokavo vokiečių civilinė administracija, generolas Plechavičius ėmėsi vykdyti savo užduotį su didžiausia energija. Savo organizacinį darbą jis pradėjo Lietuvos vietinės rinktinės štabo suformavimu. Jį sudarė: štabo viršininkas – pulkininkas O[skaras]. Urbonas; I skyriaus viršininkas – pulkininkas [Antanas] Rėklaitis; II skyriaus viršininkas – pulkininkas leitenantas [Aleksandras] Andriušaitis; III skyriaus viršininkas – pulkininkas [Antanas] Šova ir IV skyriaus viršininkas – pulkininkas [Vladas] Grudzinskas.

Visoje Lietuvoje jau pradėjo veikti karo komendantūros. Karo komendantais buvo paskirti daugiausia tie patys karininkai, kurie prieš Sovietų Rusijos invaziją užėmė tuos postus. Kauno miesto ir apskrities komendantu buvo paskirtas pulkininkas [Jonas] Laurinaitis, o Vilniaus miesto ir apskrities komendantu – pulkininkas [Jonas] Šlepetys.

Lietuvių savanorių registracija į Lietuvos vietinę rinktinę buvo pradėta vasario 16 dieną. Jau vasario 28 dieną savanorių registracija buvo užbaigta, nes didžiausiai vokiečių civilinės administracijos nuostabai [užsiregistravusiųjų] savanorių skaičius žymiai viršijo vokiečių civilinės valdžios leistąjį 13 500 vyrų kontingentą. Per trumpą 12 dienų laikotarpį užsiregistravo per 32 000 įvairių užsiėmimų vyrų.

Šiuo metu vyksta visų Lietuvos karininkų ir 1915-1925 metų gimimo vyrų registracija. Apie mobilizaciją ir apie Lietuvos vietinės rinktinės uždavinius generolas Plechavičius padarė šitokią pareiškimą:

„*Daliai Lietuvos visuomenės galbūt ne visiškai aiškus paskelbto Lietuvos karininkų ir 1915 – 1925 metais gimusių vyrų mobilizacijos tikslas. Reikalus paprastas ir aiškus. Bolševikų viešpatavimo laikotarpis sunaikino viską, ką turėjome mūsų valstybės nepriklausomybės metu visose srityse. Jeigu dar kas nors negalima turėti aiškaus vaizdo. Taip yra ir mūsų gynybinio pajėgumo srityje. Todėl rekrutavimo tikslas yra išaiškinti tai, kas šiame sektoriuje dar yra. Jūs sutiksėte su mūsų požiūriu, kad mes gyvename tokiu metu, kai prieš akis reikia*

³ Kreipimosi tekstas skelbiamas 8 pranešime, todėl čia nebekartojame.

turėti visus įmanomus ateities uždavinius. Todėl reikalinga sudaryti planus, kurie leistų šiuos uždavinius išspręsti didžiausiai mūsų Tėvynės naudai. Sukurti tokius planus galima bus tik tada, kai mums bus aišku, kuo mes disponuojame. Aš tikiuosi, kad tai pakankamai patenkins registracijos (Erfassung) tikslą.

Aš nelinkęs įvykiams užbėgti už akių, todėl neketinu kalbėti apie konkrečius uždavinius, kuriuos mums gali iškelti dar nenumatoma ateitis. Tačiau negalima atsilikti nuo įvykių raidos. Todėl aš pareiškiu: mes turime būti pasiruošę vis-šios reikalavimus ir atitinkamai veikti. Mano uždavinys yra numatyti reikalavimus giliai supranta. Aš tikiuosi, kad ir toliau turėsiu tokių entuziastingą, jaudinantį ir bet kokiais aukais pasiruošusių tautos pasitikėjimą, kuris man teko pradedant organizuoti Lietuvos vietinę rinktinę”.

Lietuvos vietinės rinktinės formavimas turėtų vykti iki balandžio 1 dienos, tačiau, iš visko sprendžiant, vargu ar galima tikėtis, kad šis terminas bus išlaikytas. Vokiečiai vien dėl mūsų sumanyto darbo nelauktos sėkmės jaučia gilų nepasitikėjimą ir pačiu generolu Plechavičiumi, ir visa Lietuvos vietine rinktine. Nuo to paties jausmo taip pat nelaisvi ir Lietuvos vietinės rinktinės vyrai. Jau pirmosiomis registracijos į Lietuvos vietinę rinktinę dienomis vokiečių gestapas pareikalavo iš generolo Plechavičiaus rekrutų sąrašų, tuo pretekstu – esą reikia išsiaiškinti, ar tarp rekrutų nėra bolševikinių elementų. Šį reikalavimą generolas Plechavičius griežtai atmetė.

Ne geresnė padėtis ir su Vietinės rinktinės apginklavimu. Nesilaikoma terminų, amunicija jokių būdu nepakankama. Ne paskutinėje vietoje reikia paminėti vokiečių nepasitikėjimo išraiškos faktą, kad Vietinei rinktinei išduodami išimtinai prancūziški ginklai. Vokiečiai puikiai žino, kad lietuvių kovos organizacijos turi dideles nekontroliuojamas vokiškos ir iš dalies rusiškos amunicijos atsargas ir kad jos gali atitekti Vietinei rinktinei.

Teisinė generolo Plechavičiaus padėtis ypatinga. Jo niekas neskyrė į šį postą. Jo santykis su vokiečių okupacine valdžia taip pat nenusakomas. Vietinėje rinktinėje jis yra vyriausias kariuomenės vadas su neribotomis teisėmis, netgi priskirtų vokiečių ryšio karininkų atžvilgiu. Jo galia glūdi jo vyrų neribotame pasitikėjime juo ir tyliame nelegalios lietuvių politinės vadovybės pritarime. O jo padėtis vokiečių civilinės valdžios atžvilgiu žymiai susiprėjo po kovo pabaigoje įvykusio pasitarimo su vokiečių Šiaurės karinės grupuotės vadu generolu pulkininku Modeliu. Po šio abiejų generolų susitikimo strategiškai Lietuvos vietinė rinktinė priskirta 16-ajai vokiečių armijai. [Tačiau] Lietuvos vietinės rinktinės veikimo sfera yra išimtinai Lietuvos teritorija.

Tiek apie Lietuvos vietinę rinktinę.

Tuo pačiu metu, kai kuriama Lietuvos vietinė rinktinė, vokiečių civilinė administracija siekia skatinti lietuvius gausiai ir aktyviai dalyvauti fronte.

Kovo pradžioje vokiečių SS fiurerio Ostlande SS generolo Jekelno⁴ kvietimu pirmasis generalinis tarėjas P. Kubiliūnas, generolas P. Plechavičius ir jo štabo viršininkas pulkininkas O. Urbonas išvyko į Rygą, kad ten priimtų vokie-

⁴ Originale rašoma netiksliai – Jekelio.

čių reikalavimą Lietuvoje mobilizuoti nuo 50 000 iki 60 000 vadinamųjų pagalbinų savanorių (Hilfswillige). Jų užduotis būtų pakeisti vokiškus vermachto dalinius Rytų fronte arba bent jau pakeisti Rytų fronto užnugaryje esančius vokiečių dalinius, kurie būtų panaudojami fronte.

Generolas Plechavičius ir pulkininkas O. Urbonas ryžtingai priešinosi šiam reikalavimui ir pasiūlė vietoje pagalbinų savanorių padidinti leistą kontingentą Lietuvos vietinei rinktinei. Čia sena daina prasidėjo iš naujo. Generolas Jekelnas sutiko, kad Lietuvos vietinėje rinktinėje būtų kuriama dar viena divizija, tačiau kartu reikalavo, kad ši divizija būtų formuojama kaip SS kovos junginys. Ji būtų panaudojama Rytų fronto šiauriniame ruože. Divizijai turis vadovauti vokiečių generolas. Pagal generolą Jekelną, saugumui šalies viduje užtikrinti greta Lietuvos vietinės rinktinės gali būti atkurta buvusi Šaulių sąjunga, kuri vadintųsi „Tėvynės apsauga“ (Heimatschutz). Visiems lietuviškiems kariniams junginiams vadovautų Lietuvos karininkas, kuris vadintųsi Lietuvos ginkluotųjų pajėgų generalinis inspektorius. Lietuvoje veikiančioms junginiams generalinis inspektorius būtų vyriausias kariuomenės vadas, o už Lietuvos sienų esančiuose junginiuose jis vykdytų tik inspektoriaus funkciją. Jeigu mobilizuotų lietuviškųjų junginių formuotės būtų panaudotos mūšyje, tada šiuo metu Lietuvoje vokiečių dislokuoti „aziatų“ junginiai (turima galvoje vadinamosios Vlasovo armijos daliniai) iš Lietuvos būtų išvesti. Tuomet nebegaliotų [ir] reikalavimas papildomai mobilizuoti 100 000 lietuvių darbininkų darbams Vokietijos karo pramonėje.

Pasitarimo su SS generolu Jekelnu metu generolas Plechavičius ir pulkininkas Urbonas bei kt. griežčiausiai pasisakė prieš lietuviškos SS divizijos kūrimą. Tačiau šis, kaip ir Lietuvos pagalbinų savanorių klausimas, liko atviras.

Diskusija persikėlė į Lietuvą. Kovo 8 dieną netgi Lietuvos generaliniai tarėjai, jau nekalbant apie Lietuvos karininkus, pasisakė prieš vadinamųjų pagalbinų savanorių mobilizaciją. Ir aukštesniųjų Lietuvos karininkų susirinkimas kovo 8-ąją, ir tą pačią dieną įvykęs Lietuvos generalinių tarėjų posėdis išreiškė norą Lietuvos vietinėje rinktinėje sukurti keletą divizijų, kurioms vadovautų generolas Plechavičius, ir kad jos būtų naudojamos tik Lietuvos sienų gynimui nuo galimos Sovietų Rusijos invazijos. Tuo pat metu Lietuvos karininkai laikėsi poziciją, kad Lietuvos vietinei rinktinei turi vadovauti ne generalinis inspektorius, bet vyriausias Lietuvos kariuomenės vadas ir kad atskirų lietuviškų divizijų vadai būtų lietuviai karininkai.

Tačiau vokiečių SS generolas ir policijos vadas Lietuvoje Harmas nesutiko atsisakyti 50 000 arba 60 000 lietuvių pagalbinų savanorių mobilizacijos. Spaudimas lietuvių institucijoms ypač sustiprėjo po kovo 11-osios. Į šią derybų fazę įsijungė ir Berlynas.

Kovo 11-ąją SS generolas Harmas pasikvietė Lietuvos vietinės rinktinės štabo viršininką pulkininką Urboną. Šiame pasitarime taip pat dalyvavo kitas SS generolas iš Berlyno, kurio pavardė liko nežinoma. Šis generolas pareiškė, jog jis atvyko į Lietuvą, kad suformuotus lietuvių pagalbinų savanorių junginius išsiųstų į Estiją ir Latviją, tačiau jį suglumino faktas, kad ligi šiol į lietuvišką pagalbinų savanorių formuotę nemoobilizuotas nė vienas vyras.

Pulkininkas Urbonas į tai atsakė, kad pagalbinių savanorių mobilizacija Lietuva institucijos, kuri turėtų teisę paskelbti arba vykdyti mobilizaciją, Lietuviai ją paskelbtų Lietuvos savivalda. Generolas Plechavičius esamomis aplinkybėmis iš principo atsisakė vykdyti mobilizaciją arba priimti atsakomybę.

Į nežinomo SS generolo klausimą, ką reikėtų daryti, kad mobilizacija įvyktų, pulkininkas Urbonas išreiškė viltį, kad galbūt tam padėtų šalies konferencija.

– Tačiau ką galėtų nuspręsti šitokia konferencija? – paklausė SS generolas. – Jei konferencija galėtų, – atsakė pulkininkas Urbonas, – laisvai pareikšti savo nuomonę, tai nesunkiai galima numatyti, ką ji nuspręstų. Ji pareikštų lietuvių tautos nusistatymą laisvai formuoti savo valstybės egzistenciją, po to nustatyti, kad, norint išvengti naujos bolševikų invazijos, būtina atkurti Lietuvos kariuomenę, o tai būtų visuotinės mobilizacijos prielaida. Konferencija įgaliotų [kurį nors] Lietuvos karininką atkurti Lietuvos ginkluotąsias pajėgas mobilizacijos būdu.

SS generolas Harmas į tai atsakė, kad apie Lietuvos nepriklausomybę negali būti kalbos. Konferencijos idėja jam atrodanti labai abejotina. Kartu jis griežčiausiai pasisakė prieš išrinktų atstovų konferenciją.

Tačiau svečias iš Berlyno pulkininko nuomonę įvertino gana pozityviai. Jo nuomone, toks Lietuvos ginkluotųjų pajėgų kūrimo būdas būtų naudingas ir vokiečiams, ir lietuviams. Jis paprašė pulkininką Urboną pateikti savo pasiūlymą raštiškai.

Netrukus po šio pasitarimo generolas Plechavičius išplatino raštišką pasiūlymą, o po to tarp jo ir abiejų vokiečių SS generolų įvyko pasitarimas.

Generolas Harmas, ilgakai pasikolijęs, sutiko su konferencijos sušaukimu, tačiau visiškai nenorėjo sutikti su atstovų į konferenciją rinkimais. Šį kartą jo svečias tylėjo.

Vasario 16-ąją generolas Plechavičius raštu kreipėsi į kai kuriuos Lietuvos visuomenės atstovus, prašydamas pareikšti savo nuomonę dėl idėjos sušaukti konferenciją.

Lietuvos visuomenės atstovai, atsižvelgdami į šiandienį lietuvių tautos principinį nusistatymą, pareiškė:

1. Norint, kad konferencija galėtų kalbėti tautos vardu, jos nariai turi būti tautos išrinkti. Tačiau vokiečiai nenori leisti rinkti atstovų į konferenciją. Paskirti į konferenciją asmenys gali kalbėti tik savo arba konferencijos iniciatorių vardu.
2. Norint, kad konferencijos nutarimai atitiktų tautos valią, reikalinga pasirūpinti, kad konferencijos dalyviai galėtų laisvai pasisakyti. Konferencijos rezoliucijos turi būti ne vokiečių generalinio komisaro parašytos, kaip tai buvo praėjusiais metais.
3. Jeigu vokiečiai ketina sušaukti nuo jų priklausomą konferenciją, tai lietuviai nesuinteresuoti pateikti medžiagą, kuria remiantis vokiečių propaganda galėtų teigti, kad Lietuva nori kvoti už Europos „naująją tvarką“.
4. Oficialiai paskelbtiems 1943 metų balandžio 5 dienos Lietuvos konferencijos

nutarimams lietuvių tauta nepritarė. Jie be garso išnyko tuo metu, kai Lietuvos vietinės rinktinės organizavimas susilaukė didžiausio tautos pritarimo, net jeigu prieš tai nebūtų buvę jokių konferencijos nutarimų. Iš to galima padaryti išvadą, kad lietuviai nori kovoti tik už savo interesus. Generolo Plepadyčio išvada, kad lietuviai kuriant Lietuvos vietinę rinktinę būtų turėjusi didelį chavičiaus iniciatyva kuriant Lietuvos vietinę rinktinę būtų turėjusi didelį pasisekimą, nes ji įvykdytų bendrų sąlygų minimumą. Jeigu vokiečiai bandytų perkelti Lietuvos vietinės rinktinės junginius į Norvegiją arba Ukrainą, tai tie junginiai bematant išsisklaidytų.

Lietuviai vykdytų mobilizaciją tik tada, jei būtų sudarytos šios sąlygos:

1. Kuriant pagalbinės tarnybos junginius, tuo pat metu būtų atkuriami Lietuvos kariuomenė.
2. Visos lietuviškos karinės formuotės turi būti panaudojamos tik Lietuvos sienų ribose.
3. Visos lietuviškos karinės formuotės turi būti pavaldžios vieningai lietuviškai vadovybei.

Atrodo, kad vokiečiai dar neatsisakė konferencijos idėjos. Sunku numatyti, kokia linkme toliau plėtosis ligšiolinės vokiečių ir lietuvių derybos, tačiau viena yra tikra: bet koks vokiečių civilinės administracijos bandymas įvykdyti Lietuvoje mobilizaciją iš anksto pasmerktas žlugti, jeigu bus neatsižvelgta į gyvybiškai svarbius lietuvių tautos interesus.

3. LIETUVIŲ VISUOMENĖS POŽIŪRIS Į PASTARUOSIUS ĮVYKIUS

3.1. Karinės padėties vertinimas

Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto Informacijos biuro 1944 metų kovo 16 dienos pranešimu, kariniai ir pasaulio politikos įvykiai Lietuvoje vertinami taip:

„Lietuvos visuomenė jau seniai aiškiai suprato, kad karinė padėtis visuose Europos frontuose, kaip ir Tolimuosiuose Rytuose, pasikeitė Ašies jėgų nenaudai. Artėjančio Vokietijos pralaimėjimo, t. y. jėgos, kuri dabartiniu metu pavergusi Lietuvą ir kitas valstybes, iš esmės lietuviams laukia, nes su visišku Vokietijos pralaimėjimu sieja savo viltį atkurti nepriklausomos Lietuvos valstybės egzistenciją. Tačiau Lietuvos geopolitinė padėtis ir prisiminimai apie neseniai įveiktą Sovietų Rusijos okupaciją Lietuvos visuomenės nuotaikoms neliko be poveikio. Sovietų karinis spaudimas bei tebesitęsiantys vokiečių vermachto okupuoti nors ir nedidelių sričių valymai, lietuviams kelia tam tikrą nerimą.

Lietuvių nuotaikas ypač neraminančiai veikia Raudonosios armijos artėjimas prie Baltijos valstybių [sienų]. Narvos sugriovimas, Talino bombardavimas lietuvių akyse tampa galimomis niūriomis ateities perspektyvomis. Tačiau didžiausią Lietuvos okupacijos atvejų atneštą neapsakomo naikinimo periodą. Šiuos būgštavimus sustiprina liūdno žinio, kurios dabar ateina iš buvusių lenkiškųjų sričių Nedaugelis lenkų inteligentų, kuriems pavyko pabėgti į Lietuvą, Raudonajai armijai naujai okupuojant Rytų Lenkiją, pateikia apie tebeklėtas sąlygas šitokią vaizdą.

Raudonosios armijos smogiamieji daliniai, kurie visą dėmesį kreipia į besi-

traukiančių vokiečių persekiojimą, nesirūpina civilių gyventojų reikalais, tačiau paskui juos seka specialūs kariniai NKVD junginiai. Naujai okupuoti sričių inteligentai suimtinėjami ir išvežami nežinoma kryptimi. Kiti, kurie dar gali laikyti rankose ginklą, prievarta imami į Raudonosios armijos eiles ir tuojau pat išsiunčiami į frontą (čia nekalbame apie politinių sąskaitų suvedinėjimą). Tie, kurie nepaklūsta mobilizacijai, sušaudomi. Nors šie atskirų pabėgėlių iš buvusios Lenkijos sričių pranešimai pateikia apie ten esančias sąlygas rusams palankesnę vaizdą, negu tvirtina vokiečių propaganda, tačiau lietuviams jie visiškai suprantami, nes Lietuvoje pernelyg gerai žinomi sovietinio režimo metodai. Tai leidžia Lietuvos visuomenei tikėtis, kad lietuvių laukia naujas susidūrimas su Raudonąja armija. Šis laukimas remiasi ne tiek lietuvių tautos principiniu nusistatymu vokiečių galutinės pergalės atžvilgiu, bet veikia išreiškia lietuvių baimę būti dar kartą sovietų užpultiems ir sunaikintiems“.

3.2. Politiniai momentai

Atsižvelgiant į aukščiau pavaizduotas lietuvių visuomenės nuotaikas, paaiškėja visiškai pozityvus Lietuvos požiūris į dabartinį Baltijos valstybių šiaurinio kaimyno – Suomijos – poziciją.

Suomijos kovą už politinę laisvę ir priešbolševikinius metodus lietuviai vertina su didžiausia simpatija. Remiantis tuo, kokios Suomijai keliamos taikos sąlygos ir kaip vyksta taikos derybos, Lietuvoje sprendžiama apie tai, kaip šios rūšies klausimai būtų sprendžiami ir kokias perspektyvas tarptautiniuose santykiuose turėtų Sovietų Rusijos vienpusiško diktato metodai. Suomijos atveju matomas Sovietų Sąjungos [elgsenos] kriterijus.

Reikšdama savo atviras simpatijas, lietuvių tauta turi viltį, kad tvirtas Suomijos nusiteikimas ir kare, ir dabartinėse taikos derybose Suomijai baigsis ne skausminga nesėkme.

Lietuvos visuomenė turi imunitetą vokiečių propagandos tezei, kad Baltijos valstybes anglosaksiškosios jėgos parduos sovietams. Kiekvieną politinį reiškinį, kuris patvirtina šios vokiečių propagandos nepagrįstumą, Lietuvos visuomenė priima su didžiausiu pasitenkinimu.

Lietuvos visuomenei palankų įspūdį neseniai padarė [V.] Čerčilio (Churchill) pareiškimas, kuriame sakoma, kad Didžioji Britanija nepripažįsta jokių teritorinių pakeitimų, įvykusių nuo šio karo pradžios 1939 metais, ir kad Didžioji Britanija yra tos nuomonės, kad teritorinių klausimų sprendimas turi būti atidėtas iki karo pabaigos. Pastarasis principas vertinamas kaip Anglijos noras spręsti teritorinius klausimus ne pranašumą turinčio ginklo jėgos atmosferoje, bet taikioje tautų teisės funkcionavimo dvasioje. Su šiais pasitenkinimo jausmais lietuvių tauta priėmė Čerčilio pareiškimą, kad Didžioji Britanija niekada nepripažįs no Lenkijos įvykdytos Vilniaus okupacijos 1920 metais.

[A.] Idno (Eden) pareiškimas, kad Europoje nėra nė vienos srities, kuria Anglija nesidomėtų, Lietuvos visuomenėje aiškinama ta prasme, kad Anglija, jeigu leis palankios aplinkybės, visą savo svorį mes ant svarstyklių mažesniųjų tautų teisėms ginti.

Tačiau Lietuvos visuomenė sunkiai supranta neseniai padarytą dr. [E.] Bene-

šo pareiškimą. Dr. Benešas Lietuvoje laikomas vienu gambiausių demokratiškų politikų. Tačiau paskutiniai jo lankstymaisi sovietinėms tendencijoms karčiai nuvylė Lietuvos visuomenę. Pagrįstai kyla klausimas, ar jis nesupranta, kad Lietuvos imperializmo sėkmė tautoms atneštų baisiausios tironijos režimą? Lietuvoje, kuri savo kūnu patyrė sovietinės okupacijos metodus, reiškiami visuotinė nuomonė, kad, jeigu Čekoslovakija laikys esant reikalinga leisti į žaidimą su Sovietų Sąjunga, tai dar nėra priežastis Čekoslovakijos Respublikos prezidentui giedoti garbės himnus sovietams!

Kiek apie tai galima sužinoti Lietuvoje, dažnai stebimasi, kaip mažai žinoma Vakarų Europoje apie Sovietų Sąjungą ir apskritai apie bolševizmą. Lietuvoje šią aplinkybę bandoma aiškinti tuo, kad Vakarų Europos pasaulis neturėjo progos tiesiogiai susipažinti su bolševizmo metodais, dėl ko žmonės negali suprasti faktiškosios bolševizmo tikrovės. Beveik tas pat buvo ir Lietuvoje iki bolševikinės okupacijos.

Žinia apie anglosaksiškųjų valstybių ketinimą italų karo laivyno dalį perduoti sovietams Lietuvoje taip pat padarė blogą įspūdį. Tai paaiškinti norima tuo, kad anglosaksiškosios jėgos dar nemano, kad atėjo momentas, kada konfliktas tarp jų ir Sovietų Sąjungos neišvengiamas.

Anglosaksiškojo pasaulio antidiktatoriškosios ir prodemokratinės tendencijos, kurios lietuvių tautą pasiekia per radiją arba kitais keliais, leidžia manyti, kad ir Sovietų Sąjunga taip pat priskiriama prie akivaizdžiai diktatoriškų valstybių ir kad griežtas anglų ir amerikiečių nusistatymas prieš diktatūras atkakliai siūlo mintį apie diktatūrinio režimo pakeitimą Sovietų Sąjungoje. Todėl Lietuvos visuomenė mano, kad tie pasikeitimai, kurie dabartiniu metu vyksta Sovietų Sąjungoje (atskirų sovietinių respublikų autonominių teisių išplėtimas, Kominterno paleidimas), tėra tik sovietinių politikų manevras ir kad šį apgaulingą manevrą anglosaksai įvertins teisingai. Sovietinės diktatūros pavojų, kuris gresia kitoms šalims, ypač Sovietų Sąjungos kaimyninėms valstybėms, gali pašalinti ne tariami teisės formulių pakeitimai, bet esminis režimo pakeitimas demokratinizavimo prasme.

Lietuvių nuotaikų visuma atsispindi požiūryje į dabartinį Lenkijos ir Sovietų Rusijos konfliktą. Nors lietuviai niekada Lenkijos sienų nelaiškė teisėtomis (priešingai: Lietuvos ir Lenkijos sieną, kuri atsirado Lenkijos generolui Želigovskui 1920 metais sulaužius Suvalkų sutartį, lietuvių tauta laiko didžiausia neteisybe), kas pakartotinai buvo patvirtinta Čerčilio 1944 metų vasario 22 dienos pareiškimu, tačiau lietuviai smerkia vienašališko Sovietų Rusijos diktato metodą. Lietuvos visuomenė yra tos nuomonės, kad tokie klausimai bus išspręsti tik abipusiu susitarimu, arba, esant būtinybei, tautų teisės nustatytais būdais.

4. SOVIETŲ RUSIJOS PARTIZANŲ VEIKLA LIETUVOJE

Vokiečių propaganda partizanų veiklą vadina banditizmu. Mes nežinome, ar šis pavadinimas atitinka partizanų veiklos tikrovę Balkanų šalyse arba Prancūzijos, Italijoje, Belgijoje ar kur kitur. Tačiau, kalbant apie Sovietų Rusijos partizanus Lietuvoje, šis pavadinimas yra visiškai teisingas. Sovietų Rusijos partiza-

nų veiklos Lietuvos civiliai gyventojai, išskyrus carizmo laikais Lietuvoje apgyvendintus rusus kolonistus, neremia. Ir ne tik tai. Lietuvos civiliai gyventojai rusų partizanų atžvilgiu yra visiškai priešiški nusistatę. Šių lietuvių priešiskumą rusų partizanams galima paaiškinti dviem aspektais: pirma, lietuvių tauta apskritai priešiška bolševikams, antra, Sovietų Rusijos partizanų veikla mažiau susijusi su sabotazo aktais prieš vokiečių karinius objektus negu civilių gyventojų terorizavimu. Partizanai Lietuvoje elgiasi kaip nusikalstamas elementas, taigi blogesni negu plėšikai ir banditai. Jie išžudo visus šeimos narius, neišskirdami vaikų, apiplėšinėja valstiečius, padeginėja, ir tik retkarčiais pasigirsta [žinių] apie geležinkelio, tilto ir pan. sprogdinimus.

Partizanų gaujos yra gerai ginkluotos ir joms vadovauja Raudonosios armijos karininkai.

Kovo viduryje bolševikinių partizanų veiklos apimtis buvo šitokia <...>.⁵

2.10 priedas

DEŠIMTASIS PRANEŠIMAS. Apie padėtį Lietuvoje 1944 m. gegužės pradžioje

1. LIETUVOS GYNYBINIO PAJĖGUMO ATKŪRIMAS

1.1. Įžanga

Kaip žinome, vokiečių civilinė administracija Lietuvoje jau 1943 m. lapkričio pradžioje Latvijos ir Estijos pavyzdžiu bandė paskatinti Lietuvą „aktyviai dalyvauti fronte“.

Atsižvelgdami į patirtį, kurią vokiečių okupacinė valdžia įgijo visiškai nepavykusiu bandymu įvykdyti Lietuvoje mobilizaciją 1943 metais, šį kartą, atrodo, vokiečiai priversti bandyti įvykdyti didelio masto mobilizaciją derybų keliu.

1.2. Pirmoji derybų fazė

Derybos buvo pradėtos 1943 m. lapkričio 24 d. vadinamosios lietuvių savivaldos ir Lietuvos visuomenės atstovų konferencija, kurioje vokiečių civilinė administracija pareikalavo paraginti Lietuvos darbininkų registravimą darbams Vokietijoje, o Lietuvos jaunimą „savanoriškai“ ir besąlygiškai stoti į SS junginius.

Po ilgų svarstymų vokiečių administracinė valdžia pagaliau pamatė, kad nėra jokių perspektyvų įkinkyti Lietuvos šauktinius į tarnybą vokiečių interesams, ypač lietuvių registravimui į SS junginius. Taip pirmoji derybų fazė baigėsi. Daugelyje pasitarimų ir diskusijų, vykusių tarp vokiečių okupacinės valdžios ir Lietuvos visuomenės atstovų, išaiškėjo:

A. Iš Lietuvos pusės:

1. Lietuviai nori atkurti savo gynybinį pajėgumą.
2. Lietuvos ginkluotųjų pajėgų suformavimas pirmiausia turi būti traktuojamas kaip Lietuvos kariuomenės, kaip Lietuvos valstybės konstitucinės funkcijos atkūrimas.

⁵ Pranešime pateikiama 2 p. apimties informacija apie sovietinių partizanų skaičių atskirose apskrityse, jų dislokacijos vietas, vadovus, veiklos pobūdį ir kt., kuri šiandien nelaikoma aktualia, todėl praleidžiama.

3. Suformuotosios lietuviškosios ginkluotosios pajėgos turi būti pavaldžios vie-ningai lietuvių vadovybei.
4. Vėl į gyvenimą pašauktos lietuviškosios ginkluotosios pajėgos turi būti pa-naudojamos ne už Lietuvos teritorijos ribų, bet Lietuvos valstybės sienų ribo-se. Vienas pirmųjų lietuvių ginkluotųjų pajėgų uždavinių turi būti ne kova prieš bolševizmą agresyviaja prasme, bet tik Lietuvos valstybės sienų gynyba nuo galimos Sovietų Rusijos invazijos (plg. pranešimą apie padėtį Lietuvoje 1944 m. balandžio pradžioje).

B. Iš Vokietijos pusės:

1. Lietuvių nusistatymą savo gynybinį pajėgumą naudoti Lietuvos sienų gyny-mui nuo galimos rusų invazijos bei atkurti šiuo metu Reicho vyriausybės su-spenduotą Lietuvos Respublikos suverenitetą vokiečių valdžia iš principo at-metė.
2. Kadangi vokiečių civilinės administracijos bandymai 1943 metais įvykdyti mobilizaciją Lietuvoje pakankamai įrodė, kad nėra jokių perspektyvų paska-tinti lietuvius dalyvauti fronte, kaip pageidavo vokiečiai, buvo norima lietu-vių sieki atkurti savo gynybinį pajėgumą panaudoti vokiečių interesams už-tikrinti.

Tad vokiečių generalinis komisaras Lietuvoje ryžosi tariamam kompromi-sui, pareikšdamas sutinkąs, kad generolas Plechavičius steigs lietuvišką karinį junginį.

Lietuviškojo karinio junginio – Vietinės rinktinės – tikslas buvo išvalyti šalį nuo bolševikų partizanų ir užtikrinti šalyje vidaus tvarką.

Po to, vasario 16 d., buvo pradėta lietuvių savanorių registracija į Lietuvišką-ją vietinę rinktinę. Nors Vietinės rinktinės kontingentą vokiečių civilinė admi-nistracija nustatė tik 13 500 vyrų, tačiau per beveik 12 dienų išregistravo per 32 000 vyrų.

1.3. Dabartinė Vietinės rinktinės būklė

Vietinės rinktinės dabartinę būklę galima taip apibūdinti: ligi šiol suformuo-ta iš viso 14 batalionų, kurių 13 turi po 750 vyrų, o 14-ąjį mokomąjį (Umschu-lungsbataillon) batalioną sudaro apie 1 800 vyrų. Be to, Marijampolėje naujai įsteigta karininkų mokykla su 1 200 kadetu.

Iš suformuotų batalionų 7 pasiūsti į paskyrimo vietas, daugiausiai į Rytų Lie-tuvą; jie padalinti į du pulkus, kurių vadai jau paskirti.

Dabartiniu metu tik dvi mokomojo bataliono kuopos yra apginkluotos.

Vietinės rinktinės batalionų apginklavimas nepakankamas: trūksta sunkiųjų ginklų. Taip pat susiduriama su sunkumais aprūpinant uniformomis. Ne geriau yra ir su apmokymu: trūksta būtinų rikiuotės mokymo ir mokslo priemonių. Iki Velykų šie sunkumai, atrodo, nebus įveikti, tad daugelis rekrūtų iki balandžio 17 d. buvo išleisti atostogų.

Toks yra pirmosios derybų fazės rezultatas. Mes čia išryškinome tik svar-biausius momentus. Apskritai reikia pridurti, kad Vietinės rinktinės kūrėjai nuo pirmųjų dienų turėjo įveikti didelius sunkumus. Tačiau didžiausias ir svarbiau-sias yra vokiečių civilinės administracijos nepasitikėjimas, kuris nuolat išryškė-

ja kokia nors forma ir kurį sunku įveikti. „Plechavičiukai“ (taip vadinami Vietinės rinktinės kareiviai pagal savo vyriausiojo kariuomenės vado pavardę) neslepia, kad pirmasis jų ginklų šūvis bus skirtas bolševikams, tačiau antrasis – vokiečiams...

Ir tai yra gerai žinoma vokiečių saugumo organams.

1.4. Antroji derybų fazė

Lietuviams Lietuvos vietinės rinktinės sukūrimas buvo labai teigiamas reiškinys ir kariniu, ir politiniu požiūriu, todėl nereikėjo labai ilgai laukti, kad vokiečiai pradės reikalauti kompensacijos už junginio suformavimą.

Mūsų pranešime apie padėtį Lietuvoje balandžio pradžioje jau minėjome, kad vokiečių okupacinė valdžia norėtų kontroliuoti tolesnę įvykių eigą. Dabar mes sužinojome apie pasitarimus, kurie vyko tarp Lietuvos vietinės rinktinės vyriausiojo vado generolo Plechavičiaus kovo 21-23 dienomis Rygoje ir vokiečių karinės grupuotės „Šiaurė“ atstovų (Vertretern). Vokiečiai, kuriems atstovavo generolas pulkininkas Modelis, pareiškė šiuos reikalavimus bei užtikrino šias garantijas:

1. Iki š. m. gegužės 1 dienos turi būti suformuotas 10 500 vyrų junginys, kurio užduotis būtų veikti Lietuvos teritorijoje ir šiek tiek į rytus nuo jos. Čia kalbama apie vadinamuosius „pagalbinius savanorius“, kurių pradžioje vokiečiai reikalavo 50 000-60 000. Šitie 10 500 vyrų turėjo sudaryti atskirus batalionus, kurie būtų tiesiogiai pavaldūs vokiečių vermachtui, tačiau jiems turėtų vadovauti lietuviai karininkai. Pirmieji 3-7 batalionai turėjo būti suformuoti jau iki balandžio 18 dienos.
2. Suformuojama Pirmoji lietuviškoji divizija, kuri turi taip pat veikti Vokietijos fronte į rytus nuo Lietuvos sienų, maždaug tarp Vitebsko ir Mogiliovo. Ji apima visas ginklų rūšis, o vadovauja vokiečiai, tik jo pavaduotojas – lietuvis.
3. „Pagalbinių savanorių“ batalionus bei Pirmąją lietuviškąją diviziją turi suformuoti išimtinai lietuvių ginkluotųjų pajėgų generalinis inspektorius. Čia dar reikia pastebėti, kad šių dalinių, kurių reikalauja vokiečiai, suformavimas neturi nieko bendra su Lietuvos vietinės rinktinės atsiradimu, kuri lietuvių tautos akyse būtų kaip Lietuvos armija. Lietuvos vietinės rinktinės uždaviniai lieka tie patys, kuriuos apibrėžė jos vyriausiasis kariuomenės vadas generolas Plechavičius vasario 16 dienos savo pareiškime spaudai. Vokiečių reikalavimus reikia suprasti kaip kainą, kurią lietuvių tauta turi sumokėti okupantui už savo ginkluotųjų pajėgų pripažinimą. Tačiau generolas Plechavičius nemanė, kad jis gali įvykdyti šiuos reikalavimus arba netgi imtis už tai atsakomybės.

Vėl aktuali tapo konferencijos idėja. Generolo Plechavičiaus pasiūlymu į konferenciją turėjo būti sušaukti visi buvusieji Lietuvos ministrai, kurie turėjo išrinkti Krašto gynimo tarybą. Išrinktoji taryba turėjo imtis atsakomybės už mobilizacijos Lietuvoje įvykdymą. [Tačiau] Lietuvos visuomenės atstovai dėl įvairių sumetimų konferencijos idėją atmetė. Nepaisydamas to, generolas Plechavičius laikėsi šios idėjos, kol sužinojo vokiečių požiūrį į ją.

Š. m. kovo 31 d. šiuo reikalu jis, lydimas pirmojo generalinio tarėjo P. Kubi-

liūno, lankėsi pas generalinį komisarą dr. von Rentelną. Generalinis komisaras iš principo sutiko su konferencijos sušaukimu, tačiau reikalavo, kad jam būtų pateikti šios konferencijos nutarimai prieš jų paskelbimą. Kaip groteskas skampanė bėgo tai, kad jis Reicho vyriausybės vardu iškilmingai pareiškė, jog nutarimuose jokių būdu nebūtų minimas žodis „suverenitetas“. Lietuvos nepriklausomybės nuotaukos šalyje, matyt, jam daro tokį didelį ispūdį, kad po praėjusių metų liūdno patirties jis nori apsidrausti nuo bet kokio netikėtumo. Gynybos tarybos [idė-ja] jis taip pat atmetė.

Tuo metu, kai laukė sprendimai dėl kompetencijos klausimų, Lietuvos vietinės rinktinės štabas pradėjo parengiamuosius darbus galimam kitų karinių junginių formavimui pagal kovo 21-23 dienų generolo pulkininko Modelio ir generolo Plechavičiaus susitarimus.

Su parengiamaisiais darbais susijusių klausimų dalykiškam nagrinėjimui balandžio 16 d. buvo sušauktas visų lietuvių karo komendantų susitikimas, kuriame taip pat dalyvavo lietuviai gydytojai, numatyti [dirbti] šaukinių tikrinimo komisijose.

Pagal sudarytą planą visi pasiruošimai turėjo baigtis iki gegužės pradžios, kad kitas šaukinių ėmimas galėtų vykti jau pirmąją gegužės savaitę. Dėl to „*visi 1915-1924 metais gimę šaukiniai bei visų ginklo rūšių 1910-1924 m. gimę puskarininkiai, taip pat veterinarijos ir sanitarijos karo gydytojai, 23 laidos aktyviosios tarnybos kadetai ir 15 laidos rezervinės tarnybos kadetai turėjo būti paraginti į aktyvią karinę tarnybą*“. Gavę raštišką šaukimą jie turi būti pasiruošę palikti civilines tarnybas ir nedelsdami vykti į paskyrimo vietą.

Imonių ir įstaigų vadovai įpareigojami karo prievolinkus pasiūsti į tikrinimo komisiją ir mobilizuotus asmenis per 24 valandas atleisti.

Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas dėl šių parengiamųjų darbų užėmė pozityviai neutralią poziciją. Tik oficialiai supažindinus su faktiškomis sąlygomis, kuriomis turi būti vykdomas lietuviškųjų karinių dalinių formavimas ir ypač susipažinus su šių junginių panaudojimo tikslais, galima laukti principinės ir galutinės Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto nuomonės.

Tačiau vykstant tiesiog karštingiškiems parengiamiesiems darbams, vokiečių nepasitikėjimas lietuvių siekais ir pastangomis [vis] didėjo.

Kaip žinoma, suformuotuose Lietuvos vietinės rinktinės batalionuose yra po tris vokiečius: ryšio karininkas, ūkio karininkas ir intendantas (Zahlmeister). Nuo pirmųjų dienų tarp Lietuvos vietinės rinktinės vadovybės pareigūnų ir vokiečių prasidėjo įvairios trintys. Pvz., vokiečių gestapas reikalavo, kad paskirtiesiems vokiečiams būtų pateikti batalionų sąrašai. Generolas Plechavičius ryžtingai atmetė šį reikalavimą. Dar sunkiau buvo su suformuotų batalionų priesaika. Lietuvos vyrai turėjo prisiekti pagal ankstesniąją Lietuvos ginkluotųjų pajėgų priesainą, daliniai norėjo prisiekti pagal paklusnumą Adolfui Hitleriui, nors lietuviškieji kos formulę. Kadangi vokiečiai su tuo nesutiko, lietuviškieji daliniai, kurie viešiekie. Netrukus susidarė tokia padėtis, kai viena trintis keitė kitą. Iš lietuviškų batalionų, išskyrus tuos, kurie išvyko į Vilnių, buvo atimti kulkosvaidžiai (ši

priemonė buvo bandyta pateisinti klaidą, esą buvę išduoti ne to tipo). Lietuviai šį vokiečių okupacinės valdžios elgesį aiškino tuo, kad vokiečių vermachto vado vybė nori įrodyti lietuvių nesugebėjimą organizuotis. Kita vertus, lietuvių vokiečių okupacinė valdžia gali tarti paskutinį žodį. Tai įvyko kaip tik tuo momentu, kai generolas Plechavičius po pasitarimo su generolu pulkininku Modeliu Rygoje manė sustiprines savo poziciją vokiečių civilinės administracijos atžvilgiu.

Visas šias trintis ir nesusipratimus greitai pranoko SS generolo ir policijos šefo Latvijoje Jekelno atvykimas. Balandžio 23 dieną jis lėktuvu atvyko į Vilnių ir panoro pasikalbėti su Plechavičiumi. Kadangi generolo Plechavičiaus nepavyko rasti, jam atstovavo štabo viršininkas pulkininkas O. Urbonas ir jį lydėjęs pirmasis generalinis tarėjas P. Kubiliūnas.

SS generolas Jekelnas Lietuvos vietinės rinktinės štabo viršininkui pareiškė:

1. Vietoje generolo pulkininko Modelio (Model) pareikalautų 10 500 lietuvių „pagalbinių savanorių“ Lietuva turi mobilizuoti 30 000 vyrų vokiečių aerodromų apsaugai Vakarų fronte, taip pat vokiečių priešlėktuvinės apsaugos tarnybai. Iš šio kontingento tik kokie 3-5 batalionai būtų panaudoti pačioje Lietuvoje.
2. Be išvardintų formuočių, Lietuvoje galėtų būti suorganizuota divizija, turinti visas ginklo rūšis. (Priklausomai nuo 30 000 vyrų mobilizavimo vokiečių Vakarų frontui [sėkmės], Lietuva galės suformuoti 1-3 divizijas jų panaudojimui Lietuvoje arba Rytų fronte.)
3. Lietuvos miestams ginti nuo priešų oro antpuolių organizuojama zenitinė artilerija ir naktinių naikintuvų junginys. Naktinių naikintuvų junginio dydis priklauso nuo esamų lietuvių pajėgų.

Pulkininkas Urbonas priešinasi šiems reikalavimams. Kadangi Lietuvos vietinės rinktinės vyriausiojo vado generolo Plechavičiaus nebuvo, tai SS generolas Jekelnas turėjo išvykti atgal į Rygą, neišsiaiškinęs galutinės lietuvių pozicijos.

Balandžio 25 dieną Lietuvos vietinės rinktinės štabas nusiuntė raštą SS generolui ir policijos šefui Harmui, kuriame aiškinamasi dėl vokiečių naujų reikalavimų. Rašte teigiama, kad šitokią mobilizaciją įgyvendinti visiškai neįmanoma. Neįmanoma, kad lietuviai būtų panaudojami Vakarų fronte. Iki balandžio 28 dienos vokiečių generalinis komisaras visiškai tylėjo. Balandžio 28 dieną generolas Plechavičius iš vokiečių generalinio komisaro gavo kalbos, kurią jis turėjo pasakyti per radiją, tekstą. (Šitokios kalbos projektą, kurioje generolas Plechavičius norėjo informuoti Lietuvos visuomenę apie pasirengimus formuoti kitus karinius dalinius, jis jau anksčiau buvo pateikęs vokiečiams.) Tačiau jam atsiųstas būsimosios kalbos tekstas su jo projektu neturėjo nieko bendro. Todėl generolas Plechavičius griežčiausiai atmetė reikalavimą atsiųstą kalbos tekstą laikyti savu ir įsakė parašyti naują, [jau] trečiąjį tekstą.

Balandžio 28 dieną, 16 valandą, tai yra prieš pat darbo pabaigą, Lietuvos vietinės rinktinės štabe pasirodė vokiečių civilinės administracijos Lietuvoje atstovas baronas fon Roppas, lydimas aukštesniojo SD funkcionieriaus, ir paragino generolą Plechavičių tą patį vakarą per radiją perskaityti vokiečių generaliniame komisariate perdirtą jo kalbos tekstą. Generolas Plechavičius ir šį kartą

stengėsi nepasiduoti vokiečių spaudimui. Atsižvelgdamas į tai, baronas fon Roppas pareikalavo, kad jis su Lietuvos vietinės rinktinės štabo skyrių vadais atvyktų pas Harmo ipėdinį – policijos šefą ir SS Lietuvoje vadą.

Tačiau policijos šefas Hintze priėmė tik generolą Plechavičių. Jis pakartojo tą patį reikalavimą, kad generolas Plechavičius dar tą patį vakarą per radiją perspaskaitytų [jū] pateiktą tekstą. Naujasis policijos šefas prie [ankstesniųjų] vokiečių grasinimų nedaug ką tegalėjo pridurti, nes didžiausias grasinimas, kurį per balandžio 15 dieną Lietuvos karininkams pasakė generolas Jekelnas, buvo nelyg gerai žinomas – jei Lietuva ir toliau vengs vykdyti vokiečių reikalavimus, tai Lietuvoje bus įvestas toks režimas, koks yra Generalgubernijoje¹.

Kai šiais argumentais generolo Plechavičiaus nepavyko įbauginti, prakalbo jo štabo viršininkas pulkininkas Urbonas, kuris pasiūlė nusileisti, nors pateiktos kalbos perskaitymas reikštų ne ką kita, kaip dalinės mobilizacijos paskelbimą, [Tačiau] ši mobilizacija esanti pasmerkta žlugti jau todėl, kad ji numato lietuvių panaudojimą Vakarų fronte. Tačiau generolo Plechavičiaus lankstumas kuriam laikui atidėtų vokiečių represijas.

Po to generolas Plechavičius per radiją pasakė kalbą, kurioje [visuomenę] supažindinta su mobilizacijos turiniu:

1. Mobilizuojami visi visų ginklo rūšių karininkai.
2. Mobilizuojami visi visų ginklo rūšių 1910-1924 gimimo metų puskarininkiai.
3. Mobilizuojami visi 1915-1924 gimimo metų vyrai.
4. Taip pat mobilizuojami 23 laidos (Jahresklasse) kadetai bei 15 laidos (Jahresgruppe) aspirantai (čia kalbama apie Lietuvos karininkų mokyklos absolventus, kuriems dėl Sovietų Rusijos invazijos į Lietuvą 1940 metais nebuvo suteiktas karininko laipsnis).

„*Kaip žmogus aš esu baigtas*“, – perskaitęs kalbą apie mobilizaciją, pasakė generolas Plechavičius. Jo pasidavimą vokiečių civilinės administracijos spaudimui lietuviai vertina kaip tam tikrą kapituliaciją, tačiau ji jokių būdu nereiškia, kad jis, generolas Plechavičius, paskelbtąją mobilizaciją nutarė vykdyti.

Nelegalios lietuvių politinės partijos ir kovos organizacijos įvertino naujai susidariusią padėtį ir dėl paskelbtosios mobilizacijos pareiškė vieningą ir visiškai **neigiamą** nusistatymą.

Nelegalaus lietuvių laikraščio „Nepriklausoma Lietuva“ 1944 metų balandžio 29 dienos specialioje laidoje, kreipimesi į lietuvių tautą, taip rašoma:

„*Tautiečiai!*

Jau ne vieną kartą okupantas stengėsi mūsų jaunimą išblaškyti plačiuose karo frontuose. Ir šiandien stovime prieš tokią pat bandymą.

Wehrmachto atstovų reikalavimas gen. Plechavičiui (Šiaurės fronto štabe) – duoti 10 000 vyrų į padedamuosius dalinius (į rytus nuo Lietuvos) ir suorganizuoti 1-2 divizijas tam frontui, be Viet[inės]. Rinkt[inės]. vyrų, buvo tik grįžus iš pasitarimų SS ir policijos vado Rytų kraštui gen. Jekelno atsakytas. Gen. Jekelnas balandžio 15 d. pareikalavo duoti 50 000 vyrų į padedamąją tarnybą², gra-

¹ T. y. vokiečių okupuotoje Lenkijoje.

² Vadinamajai „pagalbinų savanorių“ (Hilfswillige) tarnybai.

sindamas, reikalavimo neišpildžius, **Generalinės Gubernijos režimu**. Tas pats lizuoti 30 000 vyrų padedamajai tarnybai į Vokietiją saugoti aerodromus, taršiusčius į Vokietiją 2 000 vyrų lietuviai galėsį mobilizuoti 1 000 vyrų į lietuvių tuviams vokiečiai pritaikysią skaudžiausias represijas ir lietuvių tauta pajusianti visą vokiečių naikinamąją galią.

Šių grasinančių reikalavimų tikriausiai **priverstas** gen. Plechavičius balandžio 28 d. paskelbė atsisaukimą į lietuvius, o jo štabas parengė komendantams skelbimus, kuriuose nurodoma, kad pašauktieji, neatvykę per 24 val. į aktyvią karo tarnybą, „bus baudžiami pagal Lietuvos karo meto įstatymus“ ir kad, be to, „bus imami ir savanoriai nuo 18 iki 45 metų amžiaus“.

Tautiečiai! Mes parodėme daug geros valios ir norų, ir mes norėjome ir norime suorganizuoti savo ginkluotąsias pajėgas, išvalyti kraštą nuo banditų, saugoti ir ginti jį nuo bolševikų veržimosi. Tuo mes palengvintume ir vokiečiams kovą prieš bolševizmą.

Deja, vokiečiai šį mūsų pasiryžimą atmetė. Jie pareikalavo, kaip matyti iš gen. Plechavičiaus atsisaukimo, „kovoti be rezervų...“ ir nurodė, jog mūsų mobilizuoti „daliniai bus panaudojami Vokietijos aerodromų tarnybai“ ir tik „dalis šių dalinių bus panaudoti Lietuvoje“.

Taigi šia mobilizacija, grindžiama ilgais ir visiems aiškiais išvedžiojimais bei argumentais ir aliarmuojančiu Lietuvai bolševizmo pavojumi, – vokiečiai reikalauja mūsų tautos sūnų į Vakarus, į Vokietijos bombarduojamus rajonus ir miestus, iš tikrųjų jie reikalauja kovoti **ne prieš bolševizmą, bet prieš anglius ir amerikiečius....**

Lietuviai! Jokių interesų Vakaruose neturėjome ir neturime ir ten savo aukų neduosime. Tuo labiau, kad tokiu atveju mūsų tauta ir valstybė būtų bandoma pastatyti Anglijos ir Amerikos priešų padėtyje, prieš tų šalių, kurios pripažįsta mūsų valstybės nepriklausomybę ir kuriose ir šiandien veikia Lietuvos valstybės pasiuntinybės.

Be to, Vakarų invazijos metu, be abejo, sustiprės ir mūsų fronte bolševizmo veržimasis, kurį sulaukyti tegalės tik mūsų ir kitų Pabaltijo tautų vyrai. Šiai šventai ir neabejotinai kovai bus reikalingas kiekvienas lietuvis, bus ypač reikalingi tie pajėgiausi 30 000 mūsų vyrų, dabar reikalaujamų išsiųsti Vokietijon.

Todėl laikydamiesi neabejotinai teisingo mūsų nusistatymo – neduoti savo sūnų mirčiai už svetimus mūsų tautai ir valstybei interesus, – tvirtai ir ryžtingai **saugosime savo jaunimą mūsų Tautos ir Valstybės laisvės kovai, galimą bolševizmo veržimuisi ir kitiems anarchiniams, karo pabaigoje iškilsiantiems, judėjimams sutramdyti**. Jį saugosime Lietuvos išlaisvinimui. Mes čia buvome, esame ir būsime kieti ir nepalaužiami.

Mūsų visų šventa pareiga yra laikytis mūsų teisės: **pasilikti Lietuvoje Tėvynės prisikėlimui**. Kiekvienas, kurį mobilizacija paliečia, ir kiekvienas, tariamas įpareigojamas mobilizaciją vykdyti, – **turi teisę**, saugomą tarptautinių nuosta-

tu, ir tautinę pareigą, saugomą lietuvių proto ir širdies, mobilizacinių įsakymų, nevykdyti. Kas kitaip elgsis, kas blaškys kitus ar pats vyks iš Lietuvos, tas žins lietuvių tautos atsparumą būsimai priešbolševikinei gynimosi kovai, tas silpnins bendrą lietuvių tautos ir valstybės laisvės žygį.

Tautiečiai! Kada ateis tautai aktyvios kovos valandos, kada turėsime stoti prie ginklo, – pašauks mus ar pritaras šaukimui tikrieji mūsų Tautos valios reiškėjai – Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas per laisvąją lietuvių spaudą³.

Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto nurodymu yra nelegali Lietuvos spauda šios mobilizacijos atžvilgiu užėmė jeigu ir ne visiškai vienodą, tačiau visiškai neigiamą poziciją. Lietuviai visiškai neabejoja, kad pasipriešinimo kova prieš vokiečių bandymus įvykdyti mobilizaciją ir šį kartą visiškai pavyks. Tačiau yra didelis rūpestis, kokia pasekmės visa tai atneš. Atrodo, kad ir patys vokiečiai nedaug ko tikisi iš šios mobilizacijos. Dargi priešingai. Mums teko išgirsti, kad Vokietijos reicho valdžia Berlyne jau dabar rengiasi planingai deportuoti 100 000 lietuvių. Vokiečių generalinis komisaras Lietuvoje jau [1943] lapkričio viduryje nusiuntė raštą pirmajam Lietuvos generaliniam tarėjui P. Kubiliūnui, kuriame buvo reikalaujama rekrutuoti kitus 100 000 lietuvių darbininkų, tačiau šio rekrutavimo vykdymas vėliau to paties generalinio komisaro nurodymu buvo atidėtas iki 1944 metų liepos 1-osios, tad žinia apie vokiečių ruošimąsi masinei 100 000 lietuvių deportacijai, atrodo, yra gana tikėtina.

Netrukus, kai buvo išspausdintas lietuvių kreipimasis, kviečiantis į kovą prieš vokiečių bandymus įvykdyti mobilizaciją, vokiečių saugumo tarnybos Lietuvoje suėmė daug asmenų, kaltinamų nelegalia veikla.

Todėl šiandien lietuvių tauta išgyvena sunkiausią laikotarpį. Šalyje tvyro didelė įtampa, kuri kiekvieną dieną vis auga. Pavyzdžiui, policijos valanda Vilniuje paankstinta nuo 20 valandos. Policijos patruliavimas ir asmens liudijimų kontrolė miestų gatvėse tapo kasdieniu reiškiniu. Kaime padidėjo ūkininkų, nepakankamai įvykdžiusių prievoles, persekiojimas. Tai vyksta tokiu mastu, kuris vargu ar gali būti didesnis ir dar labiau beatodairiškas.

Tačiau lietuvių kovos prieš vokiečių užmačias dvasia lieka nepalaužta, ir tai tikriausiai yra vienintelė priežastis, teikianti lietuvių kovai už laisvę didelių vilčių nugalėti.

2. EKONOMINIS GYVENIMAS

„Vokiškoji maisto laisvė“

Š. m. kovo viduryje vokiečių generalinio komisaro įsakymu Kretingos ir Tauragės apskrityse buvo rekvizuotos visos kiaulės iš valstiečių, kurie jau buvo įvykdę prievoles šimtu procentų. Taip buvo pradėta beatodairiška akcija, kuri grasi- na visiškai sugriauti Lietuvos ūkį.

Šių metų balandžio 12 dieną apskrities žemės ūkio šefas Hahnas pasakė kalbą administracijos pareigūnams, pareiškdamas ir štai ką: „Dabar mes praradome Ukrainą, o ką reiškia šis praradimas, visiems aišku. Lietuvos žemės ūkio pristatymų prievolė turi būti besąlygiškai vykdoma, nes Vokietijos Rytų fronto

³ Tekstas suderintas su skelbtuoju pagrindžio leidinyje „Nepriklausoma Lietuva“ (1944 04 29, Nr. 8 (44)).

šiaurinį sektorių tegali aprūpinti [tik] Lietuvos žemės ūkis". Hahnas pareiškė, kad artimiausiu metu Lietuvoje turi būti rekvizuoti visi arkliai. Neabejotina, kad šios priemonės visiškai sugriaus Lietuvos maisto ūkį. Tačiau šios priemonės reiskia atodairiškas Lietuvos ūkio administracijos nevirtį. Išskyla klausimas, ar šitoks bekieta netrukus pareikalaus atsisakyti viso gimtojo krašto.

3. UŽSIENIO POLITIKA

3.1. Baltijos valstybių atkūrimo klausimas [Vokietijos] Užsienio reikalų ministerijoje

Užsienio reikalų ministerija Berlyne neseniai pareiškė neutraliems žurnalistams: „*Trečiasis Reichas iš pat pradžių ketino atkurti Baltijos valstybių nepriklausomybę, tačiau to nepadarė, nes sovietai ištrėmė ir sunaikino visą vietinę inteligentiją. Dabar nesą valstybės veikėjų, kurie galėtų šias valstybes atkurti ir jas valdyti. Todėl Vokietija nusprendusi šias valstybes atkurti tik pamažu. Todėl nėra neįmanoma, kad Baltijos valstybės atsikurs kaip Slovakijos analogas (Vokietijos globoje). Taigi nacionalsocialistinė Vokietija elgiasi priešingai negu jos priešai. Vokietija nieko nežada, bet vykdo darbus, kai kiti tik tuščiais pažadais nori laimėti svetimų tautų palankumą*“.

Tai yra naujausias nacionalsocialistų užsienio politikos triukas, kuriam nereikalingi kiti paaiškinimai. Dar neseniai Vokietijos diplomatija bandė pateisinti Trečiojo reicho ketinimus sunaikinti Baltijos valstybes šitaip: Vokietija nebegalinti skelbti Baltijos valstybių nepriklausomybės, nes jos priešininkai ten galėtų pamatyti Vokietijos silpnumą. Esą reikalinga laukti karo pabaigos, kada bus galima nuspręsti Baltijos valstybių likimą.

3.2. Baltijos sąjungos klausimas

Sužinojome, kad Latvijos vadovai per latvių SS dalinių generalinį inspektorų generolą leitenantą [Rudolfą] Bangerskį nusiuntė Reicho vyriausybei ir kitų valstybių vyriausybėms, kurios pripažįsta ir remia Latvijos nepriklausomybės siekius, memorandumą, iš kurio mes pateikiame štai ką:

„1. *Nedelsiant atkurti faktiškąją Latvijos Respublikos suverenitetą.*

2. *Remiantis 1922 metais įsigaliojusia konstitucija, turi būti sudaryta koalicinė Latvijos vyriausybė, apie kurią susiburtų visa latvių tauta.*

3. *Artimiausi Latvijos vyriausybės uždaviniai turėtų būti: Latvijos kariuomenės ir valstybės aparato atkūrimas; Latvijos teritorijos gynimas nuo Raudonosios armijos ir, kiek įmanoma karo sąlygomis, diplomatinių santykių su užsieniu atkūrimas, pirmiausia su šalimis, kurios pripažintų čia deklaruojamą tautos valią ir remtų jos įgyvendinimą.*

Mūsų manymu, turi būti skatinama sąjungos su Estija ir Lietuva sukūrimas ir jos pavertimas Baltijos valstybių konfederacija, jeigu minėtos valstybės tai pripažintų“.

Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto principinio požiūrio į Baltijos valstybių sąjungos idėją lig šiol dar nėra.

Šitą memorandumą pasirašė daugelis Latvijos visuomenės atstovų, tarp jų –

Latvijos parlamento vicepirmininkas P. Kalniņšas, Latvijos parlamento pirmojo vicepirmininko pavaduotojas K. Pauluks ir Latvijos parlamento antrojo vicepirmininko pavaduotojas vyskupas Rancans. Memorandumas pasirašytas 1944 metų kovo 17 dieną.

4. IŠ LATVIJOS IR ESTIJOS VIDAUS POLITIKOS

4.1. Latvija

Didelė vokiečių infiltracija. Beveik visos ūkio šakos yra vokiečių rankose. Latvijos šaltiniai teigia, kad šiuo metu Rygoje yra apie 80 000 civilių vokiečių. Vokiečiai ruošiasi dar beatodairiškiau vykdyti rekvizicijas. Vokiečių žandarmerija rengia atitinkamus įsakymus. Nors Latvijoje nėra darbininkų pertekliaus, apie 18 000 latvių buvo išvežti darbams į Vokietiją.

Vokiečių paskirtai direktorijai gresia žlugimas. Justicijos reikalų direktorius, buvęs Latvijos Respublikos prezidentas kvisingas jau atsistatydino. Kiti direktoriai taip pat ieško progų atsikratyti vokiečių pavedimų.

Latvių kvisingas Celminšas – buvęs latvių fašistų susivienijimo (Perkonkrusts) vadas – buvo suimtas tariamai dėl nelegalaus laikraščio „Briva Latvija“ leidimo. Vokiečius nustebino tai, kad netgi Celminšas prisijungė prie reikalavimo suteikti latvių tautai nepriklausomybę.

Dabartiniu metu Latvijoje yra apie 140 000 rusų, evakuotų iš Rusijos, kurie Latvijos ūkiai yra didelė našta (Lietuvoje šiuo metu yra apie 220 000 evakuotų rusų).

4.2. Estija

Estijos gyvenimas prisodrintas Talino bombardavimo, kuris sukrėtė visą estų tautą, įspūdžių, juo labiau, kad buvo bombarduojami ir daugelis kitų šalies miestų. Talino bombardavimo kovo 27 dieną pasekmės: 650 užmuštų, apie 2 000 sužeistų, sugriauta apie 2 000 namų ir apie 20 000 likusių be pastogės. Gyventojai pradėti aprūpinti maistu tik po 5-6 dienų. Talinas evakuojamas. Tačiau evakavimas vyksta labai vangiai, nes vokiečiai neduoda jokio transporto. Estai kovoja prieš vokiečių ketinimus Tartu universitetą perkelti į Karaliaučių ar Linčą.

5. PASTANGOS ATKURTI GYNYBINĮ PAJĖGUMĄ

5.1. Estijoje

Vokiečių įsakymu buvo įvykdyta 1904-1924 gimimo metų vyrų mobilizacija. Kaip žinoma, generalinis komisaras rėmėsi Hitlerio raštu, kuriame buvo įsakyta šią mobilizaciją vykdyti.

Buvo mobilizuota apie 30 000 vyrų, iš kurių apie 5 000 labai menkai apginkluotų ir mažai apmokytų tuoj pat buvo nusiųsti į Narvos frontą. Likusieji šiuo metu yra apmokomi. Apmokymas vyksta labai lėtai, nes labai trūksta aprangos ir ginklų, taip pat [neužtenka] karininkų. Nors po mobilizacijos jau praėjo daugiau kaip du mėnesiai, naujokai vis dar neaprengti uniformomis. Kuopa gauna praleidžia gerdami degtinę ir lošdami kortomis, todėl stipriai demoralizuoti. Vokiečiai žada ginklų, tačiau juos duoda tik į frontą vykstantiems daliniams. Jie [vokiečiai] sąmoningai vengia tėvynėje dislokuotų dalinių, nes jais nepasitiki.

Dalį naujų delių estų išvyko tik į ja, esant kovą vokiečių, turi būti Mobilizacija

Iš kitų apie 15 000 Kovose apie penkis vyrų. Jie yra vokiečių

Miškingas – atk

Šiuo metu

tuoj front

5.2. 1

Gene

šauktiniai bilizuota

Vokiečiai turėjo s

zuojami. so kvisi

nuotaik

Šiuo metu vyrų, SS

šios gink

Be to savanori

85 000 v

6. B

Pagal menkas.

kė 5-6 ka

ba likvid

geležink

nosios at

čiai, pras

šis į reg

ir ryžting

kiškai pr

Dalį naujokų vokiečiai bandė išvežti darbams į Vokietiją, tačiau susidūrė su dideliu estų pasipriešinimu, todėl turėjo [šio sumanymo] atsisakyti. Į Vokietiją išvyko tik 800 vyrų. Estijos pagrindžio politinė vadovybė mano, kad mobilizaciją kovą vesti negalima. Tačiau jie yra eliminuoti iš ekonominio proceso, ir, be abejo, turi būti aprūpinami iš kontingentų, skirtų civiliams gyventojams maitinti. Mobilizuoti iš karto tokį didelį skaičių šauktinių buvusi didelė klaida.

Iš kitų ginkluotų dalinių estai dar turi vadinamąją SS diviziją, kurią sudaro apie 15 000 vyrų. Jų branduolys yra SS legionas, vėliau suformuota SS brigada. Kovose dėl Narvos divizija prarado apie 1 000 vyrų. Be šios divizijos, estai turi apie penkis Rytų batalionus ir apie 20 savignos batalionų, iš viso apie 18 000 vyrų. Jie visi išdėstyti pozicijose prie Peipus [ežero]. Divizijos vyriausiasis vadas yra vokiečiai, o karininkai yra estai.

Miškuose kovoja vadinamieji „miško broliai“ – estų partizanai, kurių tikslas – atkurti Estijos nepriklausomybę.

Šiuo metu Suomijoje yra apie 4 000 estų karių, kurie kovoja suomių ir [sovietų] fronte. Jie gerai apmokyti ir ginkluoti. Estai į juos deda visas viltis.

5.2. Latvijoje

Generalinio komisaro įsakymu buvo mobilizuoti 1906-1924 gimimo metų šauktiniai. Generalinis inspektorius yra latvis generolas Bangerskis. Buvo mobilizuota 30 000 vyrų. Apmokymo ir apginklavimo būklė panaši kaip ir Estijoje. Vokiečiai jiems taip pat žada ginklų, bet jų negauna. Atrodo, kad mobilizacija turėjo socialinį pobūdį. Ūkininkai, turintys per 25 hektarus [žemės], nemobilizuojami. Ūkiuose būtinai reikalingais pripažįstami tik tie latviai, kurie priklausė kvislingų organizacijoms. Šitokia mobilizacija latviams sukėlė labai blogas nuotaikas.

Šiuo metu fronte yra vadinamoji latvių SS divizija, kurią sudaro apie 20 000 vyrų, SS artilerijos pulkas ir apie 20 batalionų, turinčių apie 20 000 vyrų. Visos šios ginkluotosios pajėgos laiko frontą Pskovo – Ostrovo – Novo Sokolnikų ruože.

Be to, apie 15 000 vyrų tarnauja Vokietijos kariuomenėje kaip „pagalbiniai savanoriai“ (Hilfswillige). Taigi latvių ginkluotosiose pajėgose iš viso yra apie 85 000 vyrų.

6. BOLŠEVIKŲ KARINIS PAJĖGUMAS

Pagal estų patirtį, įgytą Narvos fronte, bolševikų kovinis pajėgumas yra labai menkas. Palyginti silpnomis pajėgomis ir nedidele vokiečių parama estai sulaukė 5-6 kartus pranašesnes bolševikų jėgas, o su šiek tiek didesne vokiečių pagalba likvidavo bolševikų placdarmą už Narvos, kuris jau siekė Narvos – Talino geležinkelį. Apskritai šiame fronto ruože bolševikai daro prastą įspūdį. Raudonosios armijos dalinius čia sudaro penkiolikmečiai berniukai arba seni kolūkiečiai, prastai apmokyti ir pervargę, nors ir gerai ginkluoti. [Šie] daliniai nepanašūs į reguliariosios armijos dalinius. Šios patirties akivaizdoje estų tauta ramiai ir ryžtingai sutinka bolševikų invazijos pavojų. [Jie] tikisi būti pajėgūs savarankiškai priešintis bolševikų pavojui.

7. LENKŲ PARTIZANŲ BŪKLĖ

Lenkų tautai ištikus didžiausiai nelaimėi, kai jos valstybę sunaikino vokiečių vermachtas, Lietuva suteikė prieglobstį maždaug 15 000 lenkų kovotojų, kurie peržengė Lietuvos sieną, taip pat daugeliui politinių pabėgėlių, iš viso apie 75 000 asmenų. Tik nedidelė jų dalis vėliau išvyko. Kiti tapo našta Lietuvos valstybei. Šiandien, kada Lietuva kovoja už savo egzistenciją, šie lenkai tapo tiesioginiais savo šeimiminko priešais. Šiandien jie prisidengia madingu partizanų vardu. Jie plėšia gyventojus, [keliaujančius] priverčia pasukti į mišką, kur apiplėšia. Jie ginkluoti įvairios kilmės ginklais, nešioja skirtingas uniformas ir kalba įvairiomis kalbomis.

Jeigu jie užpuola vokiečius, tai apsimeta bolševikų partizanais, tačiau jeigu ateina apiplėšti lietuvių valstiečių ar miestiečių, tai skelbiasi „nežinomos kilmės“ banditais.

Nors ir kaip juokingai arba net tragiškai tai skambėtų, tačiau jie, norėdami terorizuoti atskirus bejėgius Lietuvos administracijos pareigūnus, nesigėdijia reikštis stiprios lenkų armijos vardu, kuri tariamai veikia vokiečių įsakymu.

Tačiau jiems būdingas politinis susiskaldymas. Lenkų partizanai yra „baltieji“ ir „raudonieji“.

„Raudonieji“ simpatizuoja Maskvai, o „baltieji“ remiasi Lenkijos vyriausybe Londone. Pavyzdžiui, yra Vandos Vasilevskos (W. Wasilewska) brigada, turinti apie 1 000 kovotojų. Vienas šios brigados dalinys balandžio pradžioje užpuolė Trakų miestą, jį apiplėšė, nužudė kelis policijos pareigūnus ir žiauriai elgėsi su gyventojais. „Baltieji“ gali turėti 5 000-6 000 kovotojų. Viena jų brigada balandžio viduryje užpuolė Kapčiamiesčio miestelį ir jį apiplėšė.

Nors ir kaip būtų paradoksalu, tačiau lietuvių visuomenė jaučia, kad nacionalistiškai nusiteikusius lenkus Lietuvoje vokiečiai ne tik toleruoja, bet netgi remia. Pavyzdžiui, Lydos apskrities komisaras perdavė šiems lenkų partizanams apie 60 (?) sunkvežimių, pilnų visokios rūšies ginklų. Arba ir kitas faktas. Vokiečių žandarų vadas Svyruose leitenantas Schmidtas pranešė raštu tenykštės lietuvių policijos vadui, kad lietuvių policija negali trukdyti lenkų partizanams, nes jie veikia su vokiečių pritarimu.

Tokia taktika nacionalistiškai nusiteikę lenkų partizanai siekia dvigubos naudos: kovodami su bolševikų partizanais – įgyti vokiečių paramą, o paskui įsitvirtinti buvusiose Lenkijos rytinėse srityse.

Pradžioje, kol Lenkijos vyriausybė Londone palaikė bendradarbiavimo su Raudonąja armija nuostatą, kai kurie lenkų partizanų daliniai iš tikro bandė užmegzti kontaktą su Raudonąja armija. Tačiau žinomas lenkų ryšininkų nuždymas, kurį įvykdė bolševikai, parodė, kad bendradarbiavimas su nacionalistiškai nusiteikusiais lenkų partizanais rusams mažai rūpi.

Nors [dabartinė] rusų pozicija dėl lenkų partizanų šiek tiek pasikeitė (šiandien rusai jau nebešauda lenkų partizanų), tačiau esminis rusų požiūris Lenkijos klausimu liko tas pats – lenkų nacionalinių interesų ignoravimas. Dėl to ir šiandien rusai reikalauja, kad lenkų partizanai būtų pavaldūs rusų vadovybei, tačiau ir bendradarbiavimo, bet savanoriško pasidavimo sąlyga.

Kaip aiškinama patikimuose lenkų sluoksniuose, pirmieji lenkų partizanų

bandymai užmegzti su Raudonąja armija tiesioginį ryšį turėjo būti tik triukas, kad būtų galima apkaltinti rusus, Londono [t. y. lenkų emigracinės vyriausybės] propaguotam bendradarbiavimui neįvykus. Lenkai nusistatę prieš rusus lygiai lius Londono vyriausybės pareiškimais, kaip ir prieš vokiečius. Jie supranta oficialiau yra tvirtai pasiryžę visomis priemonėmis priešintis besiveržiančiai Raudonajai armijai. Kito kelio lenkai nemato, nes rusai vėl užimtose buvusiose Lenkijos srityse siekia sunaikinti taip pat nacionalistiškai nusiteikusius lenkų elementus, kurių, viešpataujant svetimšaliams vokiečiams, buvo pasigaišta.

Kadangi vokiečių civilinė administracija Lietuvoje leidosi į žaidimą su lenkų partizanais, tai pastaruoju metu [į Lietuvą] padidėjo lenkų partizanų srautas iš Generalgubernijos. Ši aplinkybė lenkų vadovams sužadino idėją, kad pogrindinės lenkų armijos branduolį reikia perkelti į Lietuvą ir iš dalies į baltarusiškas Rytų Lenkijos sritis. Iš čia galėtų būti pradėtas Lenkijos išsilaisvinimo žygis. Tačiau vykdyti šitokį planą trukdo nelemta aplinkybė, kad lenkų partizanai stokoja disciplinos. Nežiūrint dabar jau viešu tapusio [lenkų] bendradarbiavimo su vokiečių okupacine valdžia baltarusiškoje srityse ir iš dalies ir Lietuvoje, kartais šūvis pataiko ir į vokiečius, o jo pasekmė gali būti naikinimo akcija. Kita vertus, tai labai būdinga lenkų fantazijoms. Pvz., nacionalistiškai nusiteikę lenkų partizanai kuria planus, kuriais remiantis, sukilus lenkų pabėgėliams ir vietinei lenkų mažumai, visa Lietuva galėtų būti įjungta į Lenkijos valstybę!

2.11 priedas

VIENUOLIKTASIS PRANEŠIMAS. 1944 m. birželis Vietinę rinktinę likvidavus

1. DABARTINIS TERORO VIEŠPATAVIMAS LIETUVOJE

Vokiečių įstaigos, nuginklavusios generolo leitenanto P. Plechavičiaus suorganizuotus lietuvių karinius dalinius, dėl nežinomų priežasčių dar areštuoja iškilus asmenis: buvusį Lietuvos ministerį pirmininką A. Tumėną, agronomą B. Gaidžiūną ir daug kitų.

Areštuotieji lietuviai skirstytini į tris kategorijas:

1. Asmenys, kaltinami šnipinėje Anglijoje.
2. Asmenys, kaltinami leidę ir platinę pogrindžio laikraščius.
3. Asmenys, kaltinami buvę Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto nariai.

Tardydami savo aukas, vokiečiai griebėsi žiauriausių metodų: badė akis, mo-
vė aukas ant vyno butelių, kad įvarytų juos į vidurius ir t. t.
Nepaisydamas šio didelio masto barbariškumo, Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas tęsia savo įprastą veiklą. Artimiausioje ateityje jis paskelbs du dokumentus:

- 1) atsišaukimą į lietuvių tautą;
- 2) deklaraciją.

Antrasis dokumentas bus praneštas visoms draugiškoms valstybėms.

2. LIETUVIŲ IR VOKIEČIŲ KOVA.

Generolo P. Plechavičiaus suorganizuotųjų lietuvių karinių dalinių likimas yra tipiškas. Kaip žinia, p. Hintze, vokiečių policijos šefas Lietuvoje, SS brigadenfiureris ir policijos generolas majoras, 1944 m. gegužės 27 d. vietinėje spaudoje paskelbė įsakymą, reikalaujantį prieš 1944 m. birželio 10 d. atiduoti „likviduotiems lietuvių kariniams daliniams“ priklausiusius visus ginklus, amuniciją, uniformas, arklius, vežimus ir kitą mantą. Po šios datos neklaužados būsia griežtai nubausti. Tuo oficialiai buvo patvirtinta šių dalinių likvidacija.

Jo įsakymo poveikis buvo menkas, kadangi lietuviai kareiviai priešinosi nuginkluojami ir iš savo kareivinių išėjo kovodami. Jie gerai suvokė, ką turėjo daryti ir to apsisprendimo padarinius. Pavyzdžiu galėtų būti nurodytas Panevėžyje stovėjęs batalionas. Informuoti, kad vokiečiai norėjo nuginkluoti batalioną, visi kariai paliko savo kareivines ir žygio tvarka iškeliavo pietų link. Prie Ramygalos sutiko vokiečių dalinius, kurie pareikalavo, kad lietuviai atiduotų savo ginklus. Batalionas pareiškė savo sąlygas:

1. Paleisti generolą Plechavičių.
2. Atkurti jų karinius dalinius.

Kai vokiečiai atmetė šias sąlygas, batalionas juos apšaudė ir tęsė savo žygį vokiečių nesustabdytas.

3. NUGINKLUOTIEJI LIETUVIŲ KAREIVIAI IŠSIŪSTI VOKIETIJON.

Kiti batalionai taip pat atkakliai priešinosi vokiečių daliniams, kurie atvyko jų nuginkluoti. Jų kovos aprašymas bus praneštas užsieniui truputį vėliau. Kaip žinia, vokiečiai įstengė nuginkluoti

2 000-3 000 lietuvių kareivių iš bendro 13 000 ginkluotų karių skaičiaus.

Šia proga savo akimis mačiusieji liudytojai suteikė daug šurpių parodymų apie vokiečių žiaurumą. Kareiviai pėsčiomis buvo varomi į Kauną. Kai kurie jų buvo basi, kiti pusnuogiai, dar kiti turėjo atviras žaizdas – buvo sužeisti, kada priešinosi nuginkluojami. Kaune karininkus ir puskarininkius atskyrė nuo kareivių ir išvežė nežinia kur. Eiliniai kareiviai buvo priversti apsivilkti vokiečių aviacijos uniformomis ir atskiomis grupėmis, SS dalinių saugomi, deportuoti į Vokietiją. Sakoma, kad jie visi bus naudojami vokiečių aerodromų gynybai.

4. LIETUVIŲ KARININKŲ LIKIMAS

Informacijos įstaiga apgailėstauja, negalėdama pranešti tikslaus nukautųjų lietuvių karininkų ir kareivių skaičiaus, kadangi vokiečiai juos užkasė jų nužudymo vietose, niekam iš jų giminių ar draugų neleisdami dalyvauti juos laidojant.

Vienas SS kareivių sakė, kad vokiečių pareigūnai jo dalinyje ieškojo „savaranių“ lietuviams karininkams šaudyti. Kiek jų sušaudyta, dabar sunku pasakyti. Kiekvienu atveju apie 20 karininkų areštuota šios karinės organizacijos generaliniame štabe. Štabas kaltinamas dėl santykių su Anglija ir dalyvavimo rengiant anglosaksų invaziją į Europą ir Baltijos jūrą.

5. NAUJAS BANDYMAS MOBILIZUOTI LIETUVIUS VOKIEČIŲ TARNYBAI

Nuginklavus ir likvidavus lietuvių karinius dalinius, generalinis komisaras dr. von Rentelnas paklausė generalinių tarėjų nuomonės apie visuotinę karinę mobilizaciją. Jie sutiko ją vykdyti pagal vokiečių planą. Dr. von Rentelnas buvo patenkintas jų nutarimu, ir mobilizacija turbūt dar kartą bus paskelbta, nors niekas Lietuvoje nekreips dėmesio į tokius įsakymus.

Nepopuliariausias žmogus, labai riboto žinojimo ir sugebėjimo, pulkininkas Birontas dabar paskirtas „Mobilizacijos štabo šefu“. 1943 m. lapkričio 24 d. neigiama prasme pagarsėjusioje konferencijoje jis rėmė vokiečių besąlyginės karinės mobilizacijos pasiūlymą.

IŠVADA

Lietuvių tautos dvasios nepalaužė visi šie įsiveržėlio kieti smūgiai ir grubūs veiksmai. Priešingai – Lietuvos laisvės kovotojų skaičius auga. Tautą uždega jos patriotų didvyriški žygiai.

2.12 priedas

DVYLIKTASIS PRANEŠIMAS. Lietuvos klausimas Berlyne

1.¹

1.1. Lietuvių tautinės grupės Reiche apimtis ir globa.

A. Mūsų tautinės grupės charakteristika. Tikslios Reiche gyvenančių lietuvių statistikos nėra viena iš esamų įstaigų nėra sudariusi, todėl tenka operuoti apytikriais skaičiais. Bendrai priimta manyti, kad šiuo metu lietuvių tautinė grupė Reiche turi per 350 000 asmenų. Iš jų – 100 000 savanoriškai ir prievartos keliu į vokiečių karo pramonę [sutelktų] darbininkų, 200 000 politinių pabėgėlių ir per 50 000 iš seniau Reicho teritorijoje gyvenančiųjų. Pastarųjų dienų stebėjimas tačiau verčia manyti, kad pabėgėlių skaičius, į kurį įeina ir prievartos būdu iš Lietuvos evakuotieji, gali būti žymiai didesnis, nes pasirodė, kad Rytprūsiose prie apkasų kasimo darbų vergo buitį kenčia apie 90 000, o gal ir visi 100 000 tautiečių. Didžiausia pabėgėlių bei evakuotųjų banga į Vokietiją atvyko [1944 m.] liepos – rugsėjo mėnesiais. Prasidėjus naujam rusų ofensyvai Vakarų Lietuvoje, mažai kam tepavyko iš Lietuvos pabėgti, nes fronto judėjimas buvo per daug staigus ir masėms nelauktas. Mėginusieji bėgti buvo rusų tankų užklupti pakelėje ir sutraiškyti bei iššaudyti. Ypač didelė pabėgėlių kolona šitaip žuvo paplentėse tarp Šilutės ir Pagėgių. Paskutinėmis žiniomis, nemažai tautiečių esą susitelkę vokiškajame Kuršo prietiltyje, kurio plote šiuo metu skaitoma net iki 500 000 civilių gyventojų. Kiek leidžia transporto priemonės, vokiečiai iš Kuršo civilius gyventojus evakuoja į Dancigą, bet, palyginti su visa mase, tai yra lašas jūroje. Čia specialiai pridursime, kad mūsų pasiuntinys Paryžiuje p. Kli-

¹ Originalė skyriaus pavadinimas nenurodytas.

mas taip pat pasiliko sovietų užkluptas Tryškiuose, nors iš Berlyno jam jau buvo parūpintas sienai pereiti leidimas.

B. Pabėgėlių buities traktavimas. Būdinga, kad lietuviai pabėgėliai, atvykdamai į Vokietiją, atsivežė ir savo įprastą pažiūrą į vokiečius, kurią jie buvo susidami į Vokietiją, formavę per tris vokiečių okupacijos metus. Į kiekvieną Vokietijos reicho įstaigų potvarkį jie vis tebežiūri kaip į vokiečių civilinės administracijos įgeidį, todėl nejaučia nei moralinės pareigos, nei būtinybės jį vykdyti. Didelė pabėgėlių dalis, gal per 10-15 proc., gyvena be darbo, gyvena geležinkeliuose; sunku ir supaisyti, iš kur jie išsūrūpina leidimus kelionėms, tačiau visą laiką jie kur nors pakeliui. Ir visokeriopu atžvilgiu vertinant kai kurių mūsų pabėgėlių laikyseną, ne visada tenka priėti teigiamą išvadą, nes didelė darbo vengiančių pabėgėlių dalis apeina bet kokį šio krašto potvarkį, nelabai aukštesniais motyvais vadovaudamiesi, vien dėl to, kad įpratę lengvai be darbo gyventi.

Specialią kategoriją sudaro ta pabėgėlių grupė, kuri dirba Rytprūsioje prie apkasų kasimo darbų. Jų buities pralenkia žiaurumu ir faraono laikų vergo likimą.

Didelė pabėgėlių dalis jau yra įsikūrusi darbo ir buto atžvilgiu, ir džiaugiasi palyginti geromis gyvenimo sąlygomis, kiek apie jas šia prasme dabartinėmis aplinkybėmis galima kalbėti.

Kaip žinia, pagal traktavimo pobūdį Reiche gyvenantys lietuviai anksčiau sudarė kelias kategorijas: 1. Politiniai pabėgėliai, atvykę į Vokietiją pirmosios sovietų invazijos metu; faktiškai jie buvo prilyginti užsieniečiams. 2. Savanoriai darbininkai, į Vokietiją išvykę darbams 1941 metų vasarą. 3. Lietuvių tautybės buvusios Lenkijos kariai, patekę į karo nelaisvę. Vokiečių karinių įstaigų sutikimu jie buvo iš karo nelaisvės atleisti ir palikti iki karo pabaigos kaip civiliai lietuviai darbininkai, kurių traktavimas teoriškai turėjo būti toks pat kaip ir vokiečių darbininkų, tačiau praktiškai priklausė nuo darbdavio savivalės ir padarumo. 4. Prievarotos keliu vokiečių karo pramonės mobilizuotieji ir transporto keliu į Vokietiją atvežtieji mūsų tautiečiai. Jie buvo traktuojami panašiai kaip ir savanoriai darbininkai, skirtumas tik toks, kad neturėjo teisės gyventi privačiuose butuose ir judėjimo laisvė buvo gerokai suvaržyta. Paties lietuvių darbininko, kaip žmogaus, traktavimas priklausė nuo gyvenamosios stovyklos viršininko malonės ar nemalonės ir nuo to, kiek tų darbininkų darbdaviai buvo užsikrėtę rasine neapykanta, nacionalsocialistinės savivalės dvasia. Intervencijos net ir tokiais atvejais, kada stovyklos viršininkas mušimu ar pan. priemonėmis nukankindavo lietuvių darbininką, mažai ką padėdavo, nes tų įstaigų globa faktiškai tepaiso, kad užsienio darbininkas būtų kuo labiausiai iščiulptas vokiečių interesų tarnybai.

Kilus naujai atbėgėlių bangai ir lietuvių tautinei grupei žymiai padidėjus, specialus paskirstymas į atskiras kategorijas vokiečių įstaigose lyg ir neteko aktualumo. Reicho ministras užimtiems Rytų kraštams A. Rosenbergas dar prieš kad naujai į Vokietiją atbėgusieji tų kraštų gyventojai yra ne vien politiniai pabėgėliai, bet kartu ir kovos bendrai (Mitkaempfer). Faktiškai šio dėsno vokiečių įstaigose, kiek įmanoma šeštaisiais karo metais, stengtasi laikytis. Tas pat pasa-

kytina ir apie atskirų vokiečių laikyseną lietuvių atžvilgiu. Šiandien vokiečiai nebėra toks išdidus ir taip pilnas paniekos užsieniečių atžvilgiu, kaip buvo prieš trejus metus. Užtot mažos tautos atstovą ar ištisą svetimą tautinę grupę traktavęs su perdėtu išdidumu, panieka ir nesiskaitymu nė su kokiais teisiniais ar etiniais nuostatais, šiandien pavienis vokiečiai tiek sukuklėjo, kad kartais nesivaržo psichologinis vokiečių savijautos lūžis dėl pastarųjų metų karo įvykių nėra visuotinis, tačiau šios padėties jau užtenka, kad daugelis pabėgėlių galėtų išvengti tos paniekos, savivalės, žiaurybių ir neteisingumo, kurį turėjo iškentėti prieš dvejetą metų kurio nors būdu atvykusieji lietuviai.

1944 metų gegužės 15 dieną nuginklavus Lietuvos vietinę rinktinę, kaip žinia, apie 3 400 mūsų vyrų buvo įvilkti į vokiečių karo aviacijos uniformą ir atgabenti į Vokietiją čionykščių aerodromų apsaugos tarnybai. Prasidėjus naujai pabėgėlių bangai, vokiečių įstaigos kurį laiką sieną buvo uždariusios ir teisleido tuos pabėgėlius, kurie sutiko stoti arba į vokiečių karo aviacijos pagalbinę tarnybą, arba į vokiečių SS dalinius. Bolševikams artėjant, daugelis į desperaciją padėtį patekusių lietuvių apsisprendė geriau stoti į vokiečių karo aviacijos pagalbinę tarnybą, negu pasilikti bolševikų „rojuje“. Taip mūsų vyrų vokiečių karo aviacijos pagalbinėje tarnyboje skaičius pašoko iki 14 500. Galutinai traukdamiesi iš Lietuvos, į Vokietiją atžygiavo vadinamųjų lietuviškųjų savisaugos dalinių likučiai, iš viso apie 1 200 vyrų su plk. Birontu priešakyje. Čia prisidėjo „Tėvynės apsaugos“ rinktinės pulkai – iš viso apie 2 000 vyrų su tos rinktinės vadu kpt. Jatuliu ir rinktinės štabo viršininku kpt. Čėsna priešakyje. Dalis iš „Tėvynės apsaugos“ rinktinės ir savisaugos dalinių vyrų išėjo įprastu būdu – užsivilkdami civilinę uniformą arba pereidami prie apkasų kasimo darbų. Dalis pateko į SS dalinius. Tačiau dauguma pasiliko rikiuotėje arba buvo pervesti į policijos tarnybą. Du savisaugos dalinių būriai buvo pasiūsti į Italijos frontą ir abu praėjusių metų gruodžio mėnesį perėjo pas anglosaksus. Vieno būrio vadas buvo kpt. Gricevičius. Apie jų tolesnį likimą nieko neteko patirti.

C. Reiche gyvenančių lietuvių globos organizacija. Jau seniau lietuvių darbininkų kultūrinei ir socialinei globai buvo įsteigtos dvi įstaigos: pramonėje dirbančių darbininkų reikalams – Lietuvos ryšių įstaiga prie Vokiečių darbo fronto (Litauische Reichsverbinderungsstelle an der Deutschen Arbeitsfront), o žemės ūky dirbančių darbininkų reikalams – Lietuvių globos įstaiga prie Reicho maitinimo įstaigos (Litauische Betreuerstelle beim Reichsnaehrstand). Pirmoji įstaigoj dirba kažkoks von Gedgaudas, gestapo agentas. Antrojoji įstaigoj iki šių metų pradžios dirbo agr. A. Butkus, tačiau dėl per didelio palankumo lietuviams atbėgėliams jis neišvengė konflikto su vokiečių pareigūnais ir turėjo iš savo vietos pasitraukti.

Šalia šių įstaigų veikia „Lietuvių sąjunga“ su savo skyriais Vienoje, Litzmanstade ir kt. Tačiau dėl politinių motyvų „Lietuvių sąjunga“ 1944 metų pradžioje redukuota į pirmosios emigracijos likučių draugiją, kuri nebeturėjo teisės betarpiškai dalyvauti kitų kategorijų globoje. Sovietams užėmus Lietuvą, „Lietuvių sąjungos“, kaip vienintelės Reiche gyvenančių lietuvių visuomeninės organiza-

cijos, padėtis žymiai pakito, pergyvendama daugelį fazių ir išgyvendama daug vokiečių mėginimų Sąjungą likviduoti arba jos vadovybę pakeisti.

Šiuo metu veikiausias sąjungos padalinys yra Vienos skyrius. Dėl viso ko čia surašome ir dabartinę vadovybę sudėtį, nors jinai dar šių metų sausio mėnesį žymiai pasikeis. Berlyne valdybos sudėtis tokia: pirmininkas R. Skipitis, antrasis pirmininkas V. Sidzikauskas, sekretorius A. Valiukėnas, išdininkas V. Požėla, valdybos narys dr. J. Karvelis. Vienos skyriaus valdyba: pirmininkas dr. P. Karvelis, antrasis – inž. K. Rimkus, sekretorius – stud. B. Baranauskas, išdininkas – J. Paknys, valdybos narys – Garbenis.

Prasidėjus naujai atbėgėlių bangai, prie Reicho rytų ministerijos įsteigta Lietuvių globos įstaiga (Litauische Hilfsstelle beim Reichsministerium fuer die besetzten Ostgebiete), „Lietuvių sąjungos“ pirmininko susitarimu su Rytų ministerija, tos įstaigos vedėju buvo pakviestas sąjungos sekretorius A. Valiukėnas. Tačiau tose pareigose jis teišbuvo dvi savaites ir į jo vietą atėjo dr. J. Paukštys, buvęs generalinis tarėjas darbo ir socialiniams reikalams Lietuvoje. Į tos įstaigos vedėjus jis atėjo gestapo siunčiamas, netgi prieš Rytų ministerijos norą.

Nė viena iš šių globos įstaigų neveikia taip, kaip galima būtų laukti. „Lietuvių sąjunga“ daugiausiai kenčia dėl to, kad jos ir faktiškoji, ir teisinė padėtis niekadoms nebuvo aiškiai nusakyta, o dar mažiau šis klausimas yra paaiškėjęs šiandien. Viskas, ką ji daro, daugiausiai yra privačios iniciatyvos ir geros valios mėginimai, kurie vokiečių įstaigoms arba pavieniams asmenims nėra nei būtini, dažnai atvejais net nepageidaujami. „Litauische Hilfsstelle“ yra tikras kratinys, toli gražu nuo rimtos įstaigos, nes dr. Paukščiui rūpi visų pirmiausia ne socialinė lietuvių pabėgėlių globa, bet tų uždavinių vykdymas, kuriuos jis gauna iš Reicho saugumo įstaigų. O likusios įstaigos lietuviams ne itin gali padėti, nes nėra priemonių, o svarbiausia – nėra nuoširdaus noro per daug paisyti atskiro užsieniečio pageidavimų ar skundų. Taip lietuvių pabėgėlių masė Vokietijoje jaučiasi be globos, palikta kiekvieno asmens sumanumui ir iniciatyvai, praktiškai atsitiktinių žmonių ar sutiktų įstaigų geros ar blogos valios nuožiūrai.

Be to, baiminamasi, kad globos reikalų nepaveiktų politiniai klausimai, kurie jau kelintas mėnuo mėslungiškai sprendžiasi Reicho saugumo įstaigų užkuliuose. Bet apie tai bus kalbama kitame šio pranešimo skyriuje.

1.2. Politinių kalinių likimas

A. Landsbergo grupė. 1944 metų gegužės ir birželio mėnesiais Lietuvoje suimtieji mūsų tautiečiai šiuo metu laikomi Landsbergo teismo kalėjime (Gerichtsgefängnis Landsberg a-d. Warthe). Iš viso šioje grupėje buvo 27 asmenys, nuo širdies smūgio, kuris, spėjama, įvyko kaip žiauraus sumušimo pasekmė. Tos taruoju metu tas teismas atsisakė tą bylą spręsti, nes nesąs kompetingas. Dėl paties motyvo šią bylą spręsti atsisakė ir Vokietijos karo teismas (Kriegsgericht). Taip toji byla šiandien vėl atsidūrė gestapo rankose. Ši aplinkybė gali būti tautinis Raudonasis Kryžius, pasiremdamas mūsų diplomatinio atstovo Berne

specialia nota, dar praėjusiais metais įteikė vokiečių vyriausybei memorandumą, prašydamas Landsbergo kalėjime laikomų lietuvių neteisti griežta bausme. Koks bus šios bylos likimas, neaišku. Šiandien vokiečių saugumo tėra pažadėjusios išleisti į laisvę vienintelį, kaip jaunąsiasią ir dar nepilnametį, bylos dalyvį studentą Gabrielių Žemkalnį-Landsbergį.

Be čia suimtųjų, šioje grupėje yra dar šie asmenys: 1. Antėakas Vladas, 2. Baleišis Balys, 3. Bieliukas Bronius, 4. Brunius Klemas, 5. Damušis Adolfas, 6. Deksnys Jonas (ne advokatas ir ne pasiuntinybės sekretorius), 7. Gaidžiūnas Balys, 8. Gintautas-Kiaulėnas Romas, 9. Jurkštas Petras, 10. Katilius Juozas (advokatas, buvęs „Lietuvių sąjungos Berlyne“ reikalų vedėjas), 11. Kurklietis Izidorius, 12. Kostka Stasys, 13. Leskauskas, 14. Margelevičius Stasys, 15. Mildažys Jonas, 16. Pipiras Vladas, 17. Puodžiukaitis Gediminas, 18. Rudokas Juozas, 19. Stačiūnas Jonas, 20. Sidaravičius, 21. Valiulis Jurgis, 22. pulk. Vėbra Juozas, 23. Vasiliauskas, 24. Žičkus Povilas, 25. Budginas Bronius.

Jie visi kaltinami arba buvę Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto nariai arba dalyvavę anglų špionažo tarnyboje.

B. Lietuvos vietinės rinktinės karininkų likimas. Rinktinės štabo karininkai buvo išvežti į vieną iš Latvijos koncentracijos stovyklų, vėliau į Rygos kalėjimą, kur jie buvo laikomi be jokio tardymo. Praėjusių metų rugpjūčio mėnesį vokiečių saugumo organai paleido į laisvę gen. P. Plechavičių, paimdami iš jo pasižadėjimą ateityje vengti bet kokios politinės veiklos. Generolas šiuo metu su savo šeima gyvena Meklenburgo provincijoje. Jo štabo viršininką plk. O. Urboną kartu su plk. Grudžinsku, plk. Andriušaičiu ir ltn. Ptašinsku pervežė į koncentracijos stovyklą Štuthofe prie Danzigo, kur, kaip žinia, tebelaikomi ir anksčiau suimtieji mūsų įkaitai. Visi kiti Lietuvos vietinės rinktinės karininkai buvo pervesti į policijos tarnybą ir komanduoti į Dancigą. Ten išbuvę per du mėnesius, jie praėjusių metų lapkričio mėnesio paskutinėmis dienomis paleisti į laisvę, šiuo metu kiekvienas iš jų ieškosi darbo.

C. Kitų politinių kalinių likimas. Iš kitų politinių kalinių specialiai tenka paminėti ministrą K. Škirpą, kuris nuo 1944 metų birželio 10-osios tebelaikomas izoliuotas viešbutyje „Dresden“ Godesberge prie Reino. Pastaruoju metu vokiečių saugumo organai jį kaltina turėjus ryšių su Landsbergo kalinių grupe. Anksčiau į Suomiją siųstasis plk. Ambraziejus buvo prijungtas prie Lietuvos vietinės rinktinės karininkų grupės ir kartu su ta grupe vėliau paleistas į laisvę. Vyrąja įsitikinimas, kad jis buvo tas šaltinis, kuris vokiečiams palengvino lietuviškosios konspiracijos vadovybės asmeninės sudėties išaiškinimą. Štuthofo koncentracijos stovykloje tebelaikomi 1943 metų kovo 17 dieną suimtieji mūsų politiniai įkaitai, iš kurių teisliko gyvų 39. Jų sąrašą čia pateikiame: 1. Brėdikis J., 2. Blažys Vincas, 3. Buragas Petras, 4. Butkus Vladas, 5. Čiuberkis Jonas, 6. Darginavičius Adolfas, 7. Germantas Pranas, 8. Jurgutis Vladas, 9. Kantvilas Aleksandras, 10. Katinauskas Aleksandras, 11. Kriaučiūnas Mečys, 12. Kiškis Petras, 13. Kučinskas Antanas, 14. Kuprėnas Kazys, 15. Lipniūnas Adolfas, 16. Liudžius Antanas, 17. Mackevičius Mečys, 18. Mackonis Rapolas, 19. Mačiokas Mikas, 20. Malinauskas Jonas, 21. Masiulis Petras, 22. Masaitis Zigmąs, 23. Meilus Vytautas, 24. Narakas Juo-

zas, 25. Noreika Jonas, 26. Pečeliūnas Mykolas, 27. Puskunigis Leonas, 28. Bakū-
nas Kazys, 29. Rimašiauskas Jonas, 30. Stanevičius Vytautas, 31. Starkus Anta-
nas, 32. Sruoga Balys, 33. Šernas Jonas, 34. Valenta Juozas, 35. Valiukevičius
Jurgis, 36. Zubkus Jonas, 37. Žukauskas Pilypas, 38. Yla Stasys.

Į Štuthofa koncentracijos stovyklą pateko ir kai kam iš pašvęstųjų pažįsta-
mas Jonas Bartkus, liepos mėnesį vykęs su komiteto pirmininku laivu į Švediją,
tačiau pakeliui patekęs į bėdą. Pats komiteto pirmininkas buvo neidentifikuotas,
kaip ir jo palydovas, dėl to išliko laisvėje.

Čia suimtųjų 39 įkaitų grupė, atrodo, ir toliau lieka įkaitais kaip viena iš
vokiečių represinių priemonių priversti Reiche gyvenančių lietuvių politinius
sluoksnius pasisakyti už „naująją Europą“. Turint galvoje, kad iš tų pastangu,
apie kurias bus vėliau kalbama, nieko pozityvaus netenka laukti, reikia susitai-
kyti su mintim, kad mūsų įkaitai Štuthofa koncentracijos stovykloje iki karo
pabaigos nebus išleisti į laisvę.

1.3. Vokietijos ir Lietuvos santykių kompleksas

A. Dr. J. Paukščio iniciatyva. Dr. J. Paukštys, 1944 metų rugsėjo 16 dieną
perėmęs „Litauische Hilfsstelle“ vedėjo pareigas, energingai metėsi į aukštosios
politikos sritį, stengdamasis vykdyti vieną sumanymą po kito. Sunku kartais
buvo ir atpažinti, kada šis girtuoklėlis veikė savo iniciatyva ir kada už jo inicia-
tyvos slėpėsi konkretus gestapo uždavinys. Tačiau šiandien jau yra paaiškėję,
kad spalio mėnesį turėjęs įvykti lietuvių pabėgėlių antibolševikinis mitingas bu-
vo grynas Paukščio sumanymas, kurio vienintelė prasmė buvo – įsiteikti vokie-
čiams ir taip įtikinti suinteresuotąsias įstaigas, kad dr. J. Paukštys sugeba vado-
vauti provokiškajai Lietuvos politikos linkmei ir yra tinkamas kandidatas į
Lietuvos politinius vadus. Lietuvių antibolševikinio mitingo mintis, kuri gero-
kai terorizavo padariusius mūsų politinius asmenis, dr. Paukščio galvoje buvo
kilusi dėl vokiečių saugumo įstaigų, dar tiksliau – Dienststelle SS-general von
Berger, paruošiamųjų darbų Vlasovo manifestui. Kaip generolas Vlasovas So-
vietų Sąjungos tautų išlaisvinamąjį manifestą paskelbė tų tautų bendrame susi-
rinkime Prahoje, taip dr. Paukštys norėjo mitingo keliu deklaruoti lietuvių tautos
norą išsilaisvinti iš bolševikų ir bendromis jėgomis totaliai įsijungti į vokiečių
karo frontus. Tačiau, beaiškėjant mitingo apimčiai, paaiškėjo ir ta aplinkybė,
kad ši iniciatyva buvo grynas dr. Paukščio įnoris, pradėtas įgyvendinti be vokie-
čių įstaigų žinios. Taip mitingo mintis buvo palaidota, bet lygiagrečiai dr. Paukštys
pradėjo gyventi kitu uždaviniu, kurį jam buvo pavėdę vokiečių saugumo orga-
nai – lietuvių konferencijos mintim. Spalio mėnesio pirmosiomis dienomis „Li-
tauische Hilfsstelle“ patalpose buvo sušaukta konferencija, kurioje dalyvavo: dr.
J. Paukštys, „Lietuvių sąjungos“ pirmininkas adv. R. Skipitis, gen. tarėjas J.
Matulionis, inž. V. Žemkalnis-Landsbergis, dr. J. Urmanas, dr. K. Grinius ir
Aleksandras Danta. Dr. J. Paukštys, atidarydamas posėdį, pareiškė, kad lietuvių
tautinė grupė Vokietijoje neturinti tokio organo, kuris galėtų atstovauti ir reikšti
lietuvių tautos politinius interesus. Ir „Litauische Hilfsstelle“, ir „Lietuvių sąjunga“
esanti institucijos, kurios rūpinasi vien socialine bei kultūrine lietuvių
globa. O kol kas esąs reikalingas politinis organas.

Po dr. J. Paukščio pareiškimo įsiterpia dr. Urmanas ir iškelia lietuvių komiteto idėją. Tas komitetas, siūlytojo manymu, galėtų veikti kaip istorinė viliškės Lietuvių tautos tarybos analogija. Ta proga prof. M. Biržiška įsijungia su savo pranešimu, nušviesdamas Lietuvių tautos tarybos genezę ir Lietuvos politinės padėties paralelę tarp 1918 ir 1944 [metu]. Kaip anuo metu Tautos taryba buvo sudaryta be rinkimų, bet nuožiūros keliu, pirmiau susirinkus rinkinių asmenų grupei ir vėliau į ją kooptavus daugelį žymių asmenų, taip ir šiuo metu reikia sudaryti iniciatyvinę grupę, kuri parengtų lietuvių konferencijos projektą ir atliktų kitus paruošiamuosius darbus Lietuvos politiniam organui prie Reicho vyriausybės sudaryti. Tas politinis organas turįs sudaryti nepriklausomos Lietuvos politinę programą ir tik pagal tą programą spręsti mūsų politinius klausimus. Po diskusijų, kuriose buvo pareikšta ir visiškai priešingų nuomonių, ypač nurodant teisinį Lietuvos tarptautinės padėties 1918 ir 1944 metų skirtumą, buvo išrinkta šitokios sudėties iniciatyvinė grupė: dr. J. Paukštys, prof. M. Biržiška, gen. tarėjas J. Matulionis, dr. J. Urmanas, dr. K. Grinius, inž. V. Žemkalnis-Landsbergis.

Susidarius iniciatyvinei grupei, lietuvių politiniuose sluoksniuose kilo tokių aštrių reakcijų, kad patys iniciatyvinės grupės dalyviai, – vieni orientuodamiesi į savo politinių grupių autoritetus, kiti persvarstę visą klausimą iš naujo, – pradėjo kratyti iniciatyvinio vaidmens. Taip iš iniciatyvinės grupės pasitraukė gen. tarėjas J. Matulionis, bet jį kurį laiką pakeitė dr. J. Krikščiūnas. Netrukus iš iniciatyvinės grupės pasitraukė ir inž. V. Žemkalnis. Atsakingiausiems lietuvių politiniams sluoksniams apsisprendus iš esmės lietuvių konferencijos mintį atmesti, o taktiškai – jos vykdymą užtęsti, šios iniciatyvinės grupės vaidmuo taip ir liko bespalvis. Tačiau iniciatyvinei grupei lūkuriuojant ir delsiant, nedelsė dr. J. Paukštys, kuris savo draugams pasakojo, kad stovįs prieš alternatyvą: arba pravesias lietuvių konferenciją taip, kaip vokiečių saugumo organai to nori, arba turėsiąs eiti į koncentracijos stovyklą. Šią mintį daugelio vėlesnių posėdžių dalyviams jis ne kartą yra pareiškęs, sakydamas, kad dėl tokių dalykų jis nenorįs eiti į kalėjimą.

Vykstant paruošiamiesiems darbams, vokiečių saugumo organai, matyt, dr. Paukščio įtikinti, kad lietuvių konferencija yra beveik įvykęs faktas, į Stokholmą pasiuntė ir savo propagandistą, buvusį pasiuntinį Rygoje p. Praną Dailidę.

Ilgainiui buvo suredaguotas raštas, kurį turėjo pasirašyti šie asmenys: 1) buvęs Lietuvos Respublikos prezidentas dr. K. Grinius, 2) arkivyskupas J. Skvireckas, 3) buvęs Ministras pirmininkas Ernestas Galvanauskas, 4) buvęs žemės ūkio ministras dr. J. Krikščiūnas, 5) pirmasis generalinis tarėjas P. Kubiliūnas, 6) buvęs generalinis tarėjas dr. J. Paukštys, 7) generalinis tarėjas J. Matulionis, 8) generalinis tarėjas V. Ramanauskas, 9) gen. Rėklaitis, 10) dr. B. Matulionis, 11) buvęs Apeliacinių rūmų pirmininkas B. Baltūsis, 12) prof. D. Krivickas, 13) prof. J. Elisonas, 14) kpt. Jatulis, 15) gen. K. Musteikis, 16) buvęs Lietuvos banko valdytojas J. Paknys, 17) buvęs viceministras A. Danta, 18) buvęs Seimo narys Pimpė, 19) buvęs teisingumo ministras J. Gudauskis, 20) prof. J. Gravrogas, 21) generalinis tarėjas J. Vitkus, 22) Kauno teatro direktorius, ats. kpt. V. Ivanauskas, 23) prel. K. Šaulys, 24) kun. V. Tulaba, 25) dr. J. Steponavičius, 26) K. Obuolėnas, 27) plk. Bironas.

Šis raštas buvo adresuojamas Himleriui, jame prašoma leisti sušaukti lietuvių konferenciją (žr. priedą Nr. 1)².

Galutinai priėmus šio rašto tekstą, dr. J. Paukštys išvyko pas arkivyskupą J. Skvirecką, kuris šiuo metu gyveno pas kardinolą Innicerį (Innizer) Vienoje, no-
Skvirecką, kuris šiuo metu gyveno pas kardinolą Innicerį (Innizer) Vienoje, no-
rėdamas jo parašo po tuo raštu. Arkivyskupas Skvireckas pareiškė, kad jis, kaip
dvasininkas, į politiką nesikišas, šiuo metu nuo politinės tikrovės atiloles ir iš
viso jam esą sunku atspėti, ar tokiems raštams pasirašinėti dabar esąs pats laikas.

Iš Vienos dr. J. Paukštys grįžo nieko nepašėęs, nes to rašto nepasirašė nė pre-
latas K. Šaulys. Pas buvusį prezidentą K. Grinių parašo gauti buvo išvykęs dr. J.
Krikščiūnas. Bet jis pasielgė kaip tame priežody: nuėjo maišo ir pats pragaišo.

Gruodžio pirmosiomis dienomis dr. J. Paukštys visus kitus šiam raštui pasi-
rašyti numatytuosius iškvietė telegramomis atvykti į Berlyną, kur turėjo būti
bendrame posėdyje pasirašytas iniciatyvinis raštas. Į posėdį, kuris įvyko gestapo
patalpose, atvyko dr. J. Paukštys, prof. M. Biržiška, prof. J. Elisonas, prof. B.
Vitkus, J. Vitkus, gen. [M.] Rėklaitis, kpt. [I.] Jatulis, prof. Gravrogkas, J. Pa-
knys, K. Obuolėnas, dr. [J.] Urmanas, generalinio tarėjo pavaduotojas [J.] Venc-
lova, M. Gureckas ir [S.] Baltūsis. Šiame posėdyje dr. J. Paukštys pranešė apie
iniciatorių delegacijos (ją sudarė dr. J. Paukštys, prof. M. Biržiška ir kpt. V.
Ivanauskas) pasikalbėjimo su gestapo atstovu, beje labai žemo rango valdininku
Arlentu, rezultatus. Šis vokiečių saugumo pareigūnas delegacijai pareiškė, kad
lietuvių konferencijos mintis vokiečių įstaigų vertinama pozityviai ir kad pla-
nuojamasis iniciatorių raštas Himleriui nenueisias į popierių dėžę. Visais kitais
klausimais delegatams kalbant, vokiečių pareigūnas, dr. J. Paukščio pasakoji-
mu, visą laiką purtes galvą, o tai esąs ženklas, kad jis su viskuo sutikęs. J. Pa-
knys pareiškė abejonę, ar iš tikrųjų tas galvos purtymas taip turi būti suprastas,
kaip jį aiškina dr. J. Paukštys. Jam, t. y. p. J. Pakniui, iš viso nesą aišku, ką gali
reikšti ir kaip reikėtų vertinti visą tą galvos purtinimą. S. Baltūsis ir M. Gurec-
kas kategoriškai pasisakė [prieš] konferencijos mintį iš esmės. Tačiau kiti daly-
viai, M. Gurecko pareiškimų metu atsitiktinai patyrę, kad posėdžio kambaryje
yra įrengtas slaptas mikrofonas, nuo tolesnių pareiškimų susilaikė.

Dr. J. Paukštys, pasibaigus diskusijoms, pradėjo šaukti visus iš eilės, kvies-
damas pasirašyti čia pat paruoštą peticiją. Pirmasis kviečiamas S. Baltūsis. Jis
atsisakęs pasirašyti, pareiškėdamas, kad turįs viltį, jog jam asmeniškai dėl nepa-
sirašymo nebus taikomos represijos. Pasirašyti atsisakė ir šie posėdžio dalyviai:
prof. B. Vitkus, generalinis tarėjas J. Vitkus, M. Gureckas, J. Paknys, A. Danta,
ir J. Pimpė posėdyje atsisakė dalyvauti. Pirmasis pareiškė, kad dėl politinės veiklos
turėjęs didelių nemalonumų jau pirmosios emigracijos metu ir todėl apsispren-
dęs ateityje politikoje nedalyvauti, o antrasis iš viso „paukštideje“, kaip papras-
tai vadinama „Lietuvių globos įstaiga“, nesirodė.

Taigi iniciatyvinį raštą pasirašė: prof. M. Biržiška, dr. J. Paukštys, prof. J.
Elisonas, gen. Rėklaitis, kpt. Jatulis, kpt. V. Ivanauskas, žurnalistas K. Obuolė-
nas, dr. J. Steponavičius, dr. K. Grinius ir žurnalistas J. Oškiniš.

Dr. K. Grinius pasirašė tik po to, kai jo žmoną atitinkamai nuteikė dr. J.

² Priedas nerastas.

Paukštys. O buvusiam Respublikos prezidentui pasirašius, taip padarė ir buvęs „Lietuvos ūkininko“ redaktorius J. Oškiniš. Dr. J. Steponavičius leidosi išprievartaujamas po posėdžio „Lietuvių globos įstaigos“ patalpose.

Iš 27 parašų dr. J. Paukščiui pasisėkė surinkti tiktai 10. Specialiai tenka nusakyti generalinių tarėjų laikyseną. P. Kubiliūnas peticiją atsisakė pasirašyti pareikšdamas vokiečių pareigūnams, kad tatai jis daro ne politiniais sumetimais, bet vien dėl to, kad tą iniciatyvą rodo toks menkavertis žmogus kaip dr. J. Paukščių – V. Ramanauskas ir J. Venclova – aiškinosi nepasirašą dėl to, kad dar nėra pasirašęs pirmas generalinis tarėjas.

Visiems padoresniems lietuviams, kurie buvo verčiami pasirašyti konferencijos iniciatyvinį raštą, daugiau ar mažiau buvo žinomas mūsų politinės vadovybės nusistatymas, suformuluotas šių metų gruodžio 5 dienos VLIK Informacijos biuro pareiškime. Tas pareiškimas skiriamas ir užsieniui, o skamba taip:

„1944 metų liepos 5 dieną, taigi tuo metu, kai Vilniui tiesiogiai graso Raudonoji armija, Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas, be kitų pareiškimų, paskelbė:

1. Sovietų Sąjunga ir Vokietija savo tarpusavio kovoje siekia patenkinti tik savo interesus. Šios abi kariaujančios valstybės veikia ir veikia prieš lietuvių tautos valią išsaugoti ir apginti Lietuvos nepriklausomybę. Kiekviena iš šių valstybių, išnaudodama savo fizinį pranašumą, siekia Lietuvą pajungti savo interesams. Tačiau lietuvių tauta visuomet priešinosi šitokiems siekiams. Supratimas, kad Vokietija lig šiol siekė Lietuvą padaryti savo teritorinės politikos objektu, ir toliau lems lietuvių tautos nusistatymą prieš vokiečių ketinimus tol, kol Vokietija valdys ta pati nusikaltėlių klika.

2. Vokiečių bandymas mobilizuoti bent jau į Vokietiją atvykusius lietuvius ir legalizuoti mobilizaciją tikuriant lietuvių politinį organą jokiū būdu nėra posūkio taškas, suteikiantis vokiečių ir lietuvių santykiams, buvusiems nuo vokiečių civilinės administracijos Lietuvoje įvedimo 1941 metais, iš esmės kitą pagrindą. Jau vien tas faktas, kad visa Rytų Europos tautų savanorių verbavimo dalyvauti kare politika vykdoma ne užsienio reikalų tarybos, bet per SS štabą – generolą Bergerį, iškalbingai liudija tai, kad Vokietija visiškai negalvoja plėtoti vokiečių ir lietuvių santykių nauju – hygiateisiškumo pagrindu. Artimiausiu metu Berlyne įvyks konferencija, kurioje turėtų dalyvauti daug žymių lietuvių asmenybių. Tačiau jau šiandien vokiečių gestapas numatytuosius asmenis verčia atsisakyti lietuviškojo požiūrio ir [reikalauja] pritarti iš anksto parengtiems konferencijos nutarimams. Tokiu atveju negali būti kalbos apie bendradarbiavimą, bet tik apie pajungimą. Lietuvių tauta visuomet atsisakė tapti tokių valstybių sąjungininke, kurios savo santykiuose su kitomis valstybėmis naudoja prievartos ir teroro metodus.

3. Į Vokietiją atvykusių lietuvių panaudojimas fronte ir politiniu, ir kariniu požiūriu beprasmiškas, nes Vokietija šiandien nebegali aprūpinti ir apginkluoti net savo vermachto kareivių.

Yra faktų, kad į Rytų frontą pašaukti vokiečių daliniai įsigyja ginklų apiplėšdami kitus, atsiliekantius dalinius. Kai lietuvių tauta trokšte trokšta išsilaisvinti iš svetimų sovietinių rusų valdžios, atvykusių į Vokietiją lietuvių panaudojimas fronte ar-

ba galimas lietuvių tautos įtraukimas į kovą su bolševizmu laikytinas kaip nenau-
dingas kraujo praliejimas, nes šis karas, be abejonės, atves Vokietiją į visišką pra-
laimėjimą. Baltijos arba kitų Rytų Europos tautų įtraukimas į karą prieš Sovietų
Sąjungą karo [baigties] nenulemtu, o tik jį pratęstu. Dėl to būtų atidėtas tautų teisės
problemų galutinis suregulavimas Rytų Europos erdvėje Atlanto Chartos prasme.

Pagal Sovietų Lietuvos Aukščiausiojo Sovieto pirmininko Justo Paleckio 1944
metų spalio viduryje [padaryta] pareiškimą, darbui Rusijos karo pramonėje sa-
vanoriškai ir entuziastingai užsiregistravo jau 83 000 lietuvių.

Turint galvoje, kad oficialioji Sovietų Rusijos propaganda 1941 metų birželyje į
Sovietų Rusiją ištremtus 40 000 lietuvių pasauliui parodė kaip savanoriškus pabė-
gėlius, nesunku suvokti, ką iš tikrųjų minėtas Justo Paleckio pareiškimas reiškia. Iš
tikro 83 000 lietuvių panaudojimas Rusijos karo pramonėje reiškia priverstinį lietu-
vių patriotų ištremimą į Rusijos koncentracijos stovyklas. Šis faktas aiškiai rodo, ką
lietuvių tautai reikštų karo pratęsimas. Lietuviai labiausiai suinteresuoti kiek gali-
ma greitesniu Vokietijos pralaimėjimu, nes tik tuomet būtų atkurta mažesnių tautų
teisė ir teisingumas, kuriuos atėmė Vokietija, Rusija ir Ašies sąjungininkės.

4. Kaip tarptautinės bendrijos narys, lietuvių tauta jaučia įsipareigojimą
tarnauti šios bendrijos interesams. Vadovaudamasi šiuo įsipareigojimu, lietuvių
tauta iki šiol vengė visko, kas galėtų pakenkti laisvajam pasauliui, kita vertus,
dar nėra visko padariusi, kad Atlanto Chartoje deklaruoti tarptautinio sugyve-
nimo principai vėl galiotų taip pat mažesniųjų tautų atžvilgiu. Dėl šio įsiparei-
gojimo Lietuvos politiniai sluoksniai atsisakė dalyvauti vokiečių planuose“.

Toks Informacijos biuro pranešimas. Šiandien, atrodo, galima dar tvirčiau teigti,
kad lietuvių konferencijos mintis nualps pirmiau, nei anksčiau buvo ir iš mūsų
laukiama. Vokiečių saugumo organams nepavyko nė teroro priemonėmis daugiau
atsakingų mūsų politikų priversti pasirašinėti jų suredaguotus raštus. Šį faktą iš-
naudojo generaliniai tarėjai ir savo kolektyviniu memorandumu Reicho Rytų mi-
nisterijai pasiūlė savo projektą. To memorandumo nuorašas čia pridėdamas (žr.
priedą Nr. 2)³. Taigi šiandien yra pagrindo manyti, kad lietuvių konferencijos mintis
išgyvena krizę ir vargu ar vokiečių saugumo organai tos minties toliau laikysis.
Tačiau, antra vertus, ir konferencijos minčiai atkritus, vargu ar tektų laukti, kad
Lietuvos ir Vokietijos santykių kompleksas persikeltų į kitokią plotmę. Politinis
Lietuvos klausimo traktavimas Reicho įstaigose lieka tas pats. Jau pats faktas, kad
šį klausimą sprendžia veda ne Reicho Užsienio reikalų ministerija, bet saugumo ar
Rytų ministerijos įstaigos, rodo, kad Reicho vyriausybė šiandien neketina reviduo-
ti savo užsienio politikos Lietuvos ir iš viso rytų Europos atžvilgiu.

2. PADĖTIS SOVIETŲ OKUPUOTOJE LIETUVOJE

2.1. Ryšio klausimu

Su Lietuva šiandien betarpiškas ryšys beveik neįmanomas. Tačiau tai dar nėra
pats blogiausias dalykas. Visa nelemtis yra ta aplinkybė, kad sovietai ir karo metu
visu uolumu stengiasi atsiverti nuo pasaulio. Vos nusistovėjęs fronto linijai, pa-
čioje pafrontėje 25 km ruožu evakuojami visi gyventojai ir kiekvienas į tą mirties

³ Priedo nerasta.

zoną patekęs civilis asmuo šaudomas vietoje. Anksčiau mūsų laisvės sąjūdžio kovos organizacijos buvo šiuo klausimu susirūpinusios ir ryšio reikalui mobilizavo daug ryžtingų vyrų. Tie vyrai šiandien nuvyksta į Lietuvą ir grįžta, bet mūsų informacinei tarnybai ligi šiolei nepasisekė su jais užmegzti betarpiško ryšio. Pastarosiomis dienomis šis klausimas sprendžiamas teigiama kryptimi, tačiau ir užmezgus ryšį su tais vyrais, sunku ko nors didesnio iš jų tikėtis dėl šių aplinkybių: Vokietijoje jie apmokomi tikrai karinių žinių tiekimo tarnybai, nes politinio pobūdžio klausimais vermachtas specialiai nesidomi. Antra, Lietuvoje šiuo metu nėra jokio susisiekimo, jokio susižinojimo. Kiekvienas valsčius gyvena savą gyvenimą, atskirtas nuo centrų. Vilniuje išeinantys laikraščiai „Tarybų Lietuva“ ir „Tiesa“ provincijoms nepasiekia, nes nėra transporto priemonių. Visą transportą palaiko mūsų ūkininkams primestoji pastočių tarnyba. Taip susidaro savotiška padėtis. Yra atvejų, kada mūsų vyrai nuėdavo iki Garliavos ir atgal, tačiau pakeliui nepatirdavo jokios politinės naujienos, netgi dabartinės „valdžios“ sudėtis sodžiu nežinoma. Dviračiai, radijo aparatai ir pan. priemonės konfiskuojamos. Tad kraštas gyvena nežinioje ir daugiausiai minta gandais ar iškreiptais atpasakotais faktais. Mūsų tautinių partizanų bei kovos grupių leidžiami lapeliai taip pat neinformatyvūs, nes, trūkstant ryšio su užsieniu, nieko kito nelieta, kaip tenkintis bendro pobūdžio pareiškimais ir vietine kronika. Trečia, šiandien saugumo sumetimais kiekvienas Lietuvoje pasilikęs tautietis yra pakeitęs savo gyvenamą vietą, gal teišskyrus ūkininkus, ir tai tik senyvesnio amžiaus. Šauktinio amžiaus jaunimas iš dalies atsidūrė Raudonojoje armijoje, tačiau daugiausiai nuėjo į miškus. Taigi turėtieji ryšiai, buvusios pažintys šiandien iš čia nuvykusiems nieko nepadeda. Politiniai klausimai su nepažįstamais asmenimis iš viso nesikalbama. Vienintelis ryšys lieka telegrafo keliu su mūsų tautinių partizanų daliniais. Šio pobūdžio ryšys plečiamas ir turime vilčių ateityje jį gerokai išplėsti. Tačiau ir telegrafo ryšys turi didelių trūkumų, iš kurių svarbiausia – šiuo keliu tegalime perduoti trumpas žinutes, net ne ištikus pranešimus apie bendrą padėtį. Todėl iš šiandien turimų ryšių susidaro toks bendras vaizdas apie padėtį [Lietuvoje].⁴

<...>

2.2. Mobilizacijos klausimas

Vos Raudonajai armijai užėmus Lietuvą, visame krašte buvo skelbiama 1908-1926 metų gimimo vyrų mobilizacija. Apytikriai skaičiavimu, į Raudonąją armiją testėjo ar buvo sugaudyti 30 proc. visų mobilizuojamųjų. Dalis iš stojusių į Raudonąją armiją gyveno viltim perbėgti į vokiečių pusę. Tačiau belaisvių stovyklose šiuo metu tėra vos 250 lietuvių perbėgėlių. Jų pasakojimu, sovietai lietuvius ragino stoti į Raudonąją armiją šūkiu atsiimti iš Vokietijos lietuviškuosius Rytprūsius. Yra atvejų, kad vienas kitas mūsų jaunuolis leidosi šio šūkio suviliojamas. Tačiau dauguma iš mobilizuotųjų vyrų nuėjo į miškus. Iki šiolei į miškus susitelkusieji mūsų partizanai bolševikų per daug nepersekiuojami. Nuo mobilizacijos atleidžiami visi mokytojai ir administracijos pareigūnai. Dokumentų kontrolė yra didelė ir dažna, bet labai paviršutiniška. Kaune, Laisvės alėjoje, dokumentai tikrinami nuo ryto iki vakaro.

⁴ Faktiškoji informacijos kokybė „atitinka“ ką tik aprašytai situacijai, todėl praleidžiama.

3. MŪŠŲ PROGNOZĖ

Karo įvykių raida jau išplėšė iniciatyvinę galią iš Reicho vadovybės rankų. Vokietija šiandien mėslungiška stengiasi sutelkti paskutines jėgas ir, atrodo, yra pasiryžusi panaudoti paskutines, kad ir kraštutiniausias priemones šiam karui, jei ne laimėti pirmykšte vokiškosios pergalės prasme, tai jį bent tol užtęsti, kol įvyks Berlyno taip karštai laukiama anglosaksų ir rusų santykių krizė. Šitokios krizės atveju Reicho vadovybė tikisi sulaukti tokių politinių ir karinių prielaidų, kurios Vokietiją įgalintų ir toliau siekti jei ne visuotinės savo užsienio politikos programos įvykdymo, tai bent vokiečių tautai priimtinos taikos.

Mūsų diplomatinės atstovybės anglosaksų ir kitų kraštų sostinėse, tikimės, turi geresnes sąlygas sekti anglosaksų ir rusų santykių raidą, nuo kurios, mūsų įsitikinimu, priklausys ir lietuvių tautos valstybinė ateitis. Neturint šiam klausimui nušviesti tikslios informacijos, čia stebintiems šio karo politinę raidą reikia tenkintis vienašališku įvykių stebėjimu ir savąja prognozę daugiau grįsti netiesioginėmis premisomis.

Vertinant šio Antrojo pasaulinio karo raidą iš šalies, tenka vadovautis visų pirma tuo, kad šiame kare sprendžiami ne tik atskirų kariaujančių kraštų geopolitiniai interesai, bet ir tie principai, kuriais turi būti grindžiama pokarinė taikos organizacija ir tarptautinio bendradarbiavimo bei santykių teisinės ir etinės normos. Todėl šis karas yra pirmiausiai ideologinis karas. Jis turės išspręsti, kuris būtent iš trijų ideologinių blokų ateityje lems žmonijos likimą: ar anglosaksų vadovaujamas demokratinis blokas, siekiąs išlaikyti bei atkurti, kad ir reviduotą, Versalio taikos sutartimi sudarytą Europos geopolitinę sistemą, grindžiamą Atlanto deklaracijoje paskelbtaisiais principais; ar nacionalsocialistinė Vokietija, siekianti šiuo karu laimėti pasaulinę hegemoniją ir Europos tautos primesti subordinuotą „naujosios santvarkos“ buiti, santvarkos, kurioje vargu ar visos tautos turėtų bent fizinės gyvybės teisę; ar pagaliau Sovietų Rusija, šiame kare siekianti Maskvos primato pasaulinės revoliucijos keliu.

Vokietija, vienas iš stipriausių pretendentų į pasaulinę hegemoniją, politiškai karą buvo pralaimėjusi pirmiau nei jį pradėjo, nes nacionalsocialistinė Reicho užsienio politikos programa ir pastaraisiais prieškariniais metais Reicho vyriausybės tarptautiniam bendravimui taikytieji vienašališko diktato dėsniai laisvose Europos tautose negalėjo rasti pritarimo.

Kariniu atžvilgiu, šiandien žiūrime į Vokietiją kaip į scenos veikalo personažą, kurio vaidmuo netrukus baigiasi, nors veikalo veiksmas toli gražu nuo pabaigos. Taigi ir Lietuvos likimo klausimu Vokietija, mūsų įsitikinimu, vargu ar beįstengs sukurti reikšmingesnį variantą, nes ligšiolinė karo raida pakankamai įrodė, kad nacionalsocialistinė Reicho vyriausybė savo užsienio politikoje neįstengia evoliucionuoti. O 1944 liepos mėn. 20 d. įvykiai⁵ įtikino, kad beprasmiška būtų laukti Vokietijoje režimo kaitos. Vokiečių tauta šiame kare nuėjo tokiu keliu, kuriame jokių „atgal“ nebėra. Vien todėl mes esame linkę skeptiškai vertinti Vokietijos ir anglosaksų separatinio susitarimo galimybę, kuri paprastai mėgstama grįsti bolševikų pavojum Europoje.

Turint galvoje, kad Vokietijai kelio atgal nebėra, galima būtų teigti, kad vokiečių tauta eventualiu anglosaksų ir sovietų konflikto atveju gali vaidinti dides-

nį vaid
mas į
Tačiau
liavusi
Ta
kių
bolšev
proble
Šia
okupa
Rusija
daugia
NKVI
Po dv
tos są
nizuoj
line v
išaugi
laikin
lė šia
vietos
sieji
uolum
Ti
niam
vių ta

2.13

T
19

1.
„L
rio 20
gryna
šas ko
Šis do
vinim
las Ba
Latvij
na atit
Aišku.

⁵ Nepav

nį vaidmenį negu antibolševikiškai nusiteikęs kraštas. Tada Vokietijos įsijungimas į antibolševikinį frontą ir Lietuvos klausimu galėtų turėti didesnę reikšmę. Tačiau Italijos ir kitų kapituliuusių kraštų pavyzdžiai parodė, kad kartą kapituljavusi kariuomenė gali daug kur tikti, bet mažiausiai ji tinka fronto kautynėms.

Tad mūsų tautos valstybinis likimas priklausys nuo anglosaksų ir rusų santybolševizmo klausimą, taip, kaip šiandien sprendžiama nacistinio nacionalizmo problema, – savojo likimo kalviai galėsime būti ir mes.

Šiandien vis daugiau ir dažniau mus pasiekia žinios iš Tėvynės, kad rusų okupacinė valdžia Lietuvoje padėties nevaldo, o nevaldo dėl šių aplinkybių: 1. Rusija šiame kare tikrai yra gerokai pavargusi, o juo Raudonoji armija užima daugiau sričių, tuo sovietiškas administracijos aparatas, taigi ir teroristinė NKVD organizacija, darosi visur paviršutiniškesnė, silpnesnė, „švelnesnė“. 2. Po dvejų patirties metų dar tvirčiau išryškėjo tautinė bei valstybinė lietuvių tautos sąmonė ir dar labiau užsigrūdino politinė valia. Laisvės kovų sėkmė, ir organizuojantis sukilimo smūgiui prieš pirmąją sovietų okupaciją, ir kovoje su civiline vokiečių administracija, tautai gražino pasitikėjimą savimi, savo žmogumi, išaugino tikėjimą ir įsitikinimą, kad ir didžiųjų okupantų pozuotoji galybė yra laikinas, pereinamasis reiškinys. 3. Nepaisant visų likimo smūgių, tautos moralė šiandien mūsų krašte yra tokia stipri, kad ji demoralizuoja bei palaužia ir vietos komunistų laikyseną. Pranešimuose minima daug atvejų, kada prisiekusieji „bolševikai“, pataikaudami bendram tautos nusiteikimui, neberodo tokio uolumo, kokį mums teko patirti iš savo išdavikų pirmosios invazijos metu.

Tie trys momentai leidžia mums gyventi viltim, kad šiam žiauriam pasauliniam karui rutuliojantis ir toliau savo logiškąja kryptimi, ateis metas, kada lietuvių tauta savo likimą vėl perims į savo rankas.

2.13 priedas

TRYLIKTAŠIS PRANEŠIMAS. 1945 m. balandis Lietuvių naujienos iš Berlyno

1.

„Latvių išlaisvinimo komitetas“ Vokietijoje buvo suformuotas 1945 m. vasario 20 d. SS generolas [R.] Bangerskis buvo paskirtas jo šefu. Komitetas yra grynai kvieslingų organizacija. Ministro A. Rosenbergo išleistas dekretas, pranešąs komiteto suformavimą, yra kol kas vienintelė apie jį paskelbta informacija. Šis dokumentas šiek tiek nušviečia Latvijos ir Vokietijos, taip pat „Latvių išlaisvinimo komiteto“ ir Reicho įstaigų teisinius santykius. Minėtu įsakymu generolas Bangerskis paskirtas Kurliandijos¹ civilinės administracijos, bet ne visos Latvijos šefu. 1945 m. kovo pabaigoje Berlyne sklido gandai, kad vokiečiai ketina atitraukti savo kariuomenę iš Kurliandijos ir šią sritį palikti latvių rankose. Aišku, kas tada atsitiktų su latviais.

¹ Nepavykęs pasikėsinimas prieš A. Hitlerį.

2.

Pasisekus įsteigti latvių kvislingų institucija, Vokietijos Rytų reikalų ministerija ėmėsi iniciatyvos steigti panašią lietuvių organizaciją. Ši ministerija visų pirma stenėsi surasti generolą Kubiliūną, lietuvių pirmąjį generalinį tarėją, dabar gyvenantį gėsi surasti generolą Kubiliūną, lietuvių pirmąjį generalinį tarėją, dabar gyvenantį kažkur Reiche. Po ilgesnio ieškojimo jį surado ir atgabeno į Berlyną. Vokiečių įstai-
gos kreipėsi į jį dėl lietuvių parodyto užsispyrimo priešintis jų politinio centro steigimo ir, nežiūrint visų vokiečių pastangų, nuvilkinti šio klausimo sprendimą. Kubi-
liūnas bandė komiteto steigimo klausimą padaryti priklausomą nuo kitų gyvybinių lietuvių bėglių problemų, kad komiteto formavimas susikomplicuo-
tų ar nusitęstų.

Po savaitę trukusių pasitarimų Kubiliūnas sutiko sukviesti visus lietuvių ge-
neralius tarėjus ir vadinamosios Tautos tarybos, vokiečių generalinio komisa-
ro Lietuvoje patariamąsios institucijos, kai kuriuos narius. Šis susirinkimas tu-
rėjo svarstyti Rosenbergo patvirtintą projektą. Dr. Paukščio žymių lietuvių grupei
anksčiau išdalintosios peticijos tekstas nebebuvo svarstomas. Kubiliūno sukvie-
simo susirinkimo data buvo nustatyta 1945 m. kovo 9 d. Tačiau ligi šiol negavo-
me žinių apie šio susirinkimo padarinius. Galima manyti, kad pakviesti asme-
nys neatvyko Berlyną nustatytą datą. Gal vėliau vokiečių vadams iškilo
svarbesnių klausimų, todėl šis planas buvo atidėtas.

Čia kartu galima priminti „*Litauische Hilfsstelle am Ostministerium*“² likimą.
Šios institucijos šefas buvo SA brigadenfuhreris Maagas (Maag)³, buvęs vokiečių
komisaras Minsko sričiai. Jo artimiausias bendradarbis, vadinamosios „hlfstelės“
lietuvių šefas, buvo dr. Paukštys, dingęs iš Berlyno 1945 m. vasario pradžioje po
nepasisekusios Berlyno konferencijos, kuri siekė įjungti lietuvius į totalinį karą
vokiečių pusėje. Todėl ponas Maagas taip pat buvo atleistas ir jo vieton paskirtas
buvęs Kauno apskrities komisaras SA-brigadenfuhreris Lentzenas. Lentzenas an-
gažavo p. Kenstavičių, buvusį Kauno burmistrą „hlfstelės“ lietuvių šefu. P. Ken-
stavičius atvyko į Berlyną 1945 m. kovo pradžioje ir informavo p. Lentzeną, kad jis
priimtų pareigybę, jei institucija būtų ne politinio pobūdžio ir jei ji tvarkytų tik
socialinius ir kultūrinius lietuvių reikalus. Lentzeno planas buvo visiškai prieš-
ingas: buvo nusistatyta „hlfstelę“ paversti centrine organizacija, turinčia Vokietijoje
daug skyrių, kurie vykdytų visų lietuvių totalinės mobilizacijos planą. Mobilizaci-
ja būsianti paskelbta tuojau po Lietuvių išlaisvinimo komiteto įsteigimo.

Tačiau pasak pranešėjų, atrodo, kad vokiečiai patys nebeturi jokių iliuzijų
apie šio projekto pasisekimą: kai kurie jų net nebemato jame prasmės. Daug jų
priima pareigybę, kad išvengtų fronto. Todėl jie nuduoda dirbą kažką, kas labai
svarbu, taip išsisukdami iš fronto tarnybos.

Daug kas paaiškėjo iš Lentzeno ir Kenstavičiaus pasikalbėjimo, svarstant
jiems Kenstavičiaus paskyrimą. Atsisakydamas paskyrimo, Kenstavičius pareiškė
nebetikis vokiečių pergale ir pridūrė nenorįs ginti Berlyno. Lentzenas nusivylusiu
tonu atsakė, kad lietuviai juk neturi kito pasirinkimo. Kenstavičius ramiai
atsakė, kad lietuviams nėra pavojaus Vakaruose. Pranešėjai pridūrė, kad Lentze-

¹ Kuršo.

² Lietuvių paramos įstaiga prie Reicho Rytų reikalų ministerijos.

³ Tiksliau – Magass.

nas buvęs Kaune žiauriausias ir kraugeriškiausias komisaras ir prieš metus p. zeno reakcija buvo visiškai kitoniška. Jis tik priminė: „Kaip gali Vokietija laimėti karą, jei kiekvienas Vokietijoje yra probritiškas“.

Kalbėdami apie galimybę įsteigti Vokietijoje „Lietuvių išlaisvinimo komitetą“, pranešėjai teigė, kad vokiečių nacių institucijos ėmė labiau spausti tokio komiteto įsteigimą ir visiems lietuviams grasė sunkiomis nuobaudomis. Galima teigti, kad vokiečių įstaigos manė atimti maisto korteles iš visų lietuvių, kurie atsiskaitytų bendradarbiauti totalinėje karyboje.

Pranešėjai taip pat pareiškė, kad Vokietijos propagandos ministerija jau atspausdino įvairius lapelius ir brošiūras lietuviams, kviesdama juos „Lietuvių išlaisvinimo komiteto“ vardu bendradarbiauti su vokiečiais.

3. PRIEDAS

ALBERTO GERUČIO LAIŠKAI ANTANUI VALIUKĖNUI

3.1 priedas

Bernas, 1941. III. 9

Brangus kolega¹,

Tamsta, be abejonės, būsi girdėjęs, kad Berne leidžiamas lietuvių kalba spaudos biuletenis, kurio lig šiol išėjo 57 numeriai. Jo svarbiausias tikslas yra informuoti mūsų tautiečius užjūryje: Šiaurės ir Pietų Amerikoje, taip pat neskaitytiną lietuvių koloniją Anglijoje. Paaikškęjus, kad beveik niekas iš Lietuvos diplomatinėjų atstovų negauna laikraščių iš okupuotosios Lietuvos, biuletenis pradėtas siuntinėti dar į šias vietas: Vichy, Romą, Stokholmą ir paskutiniuoju metu į Berlyną, kur Tamsta iš p. ministerio K. Škirpos galėsi su juo susipažinti. Roma biuletinį pagal galimybes panaudoja radijo transliacijoms iš Vatikano; Vichy iš jo sudaromas biuletenis prancūzų kalba; bandoma išleisti panašų biuletinį Stokholme švedų kalba. Be to, Niujorke pasinaudojama informacijai anglų kalba. Iškeltas sumanymas prie „Lietuvai gelbėti tarybos“ įsteigti tam tikrą informacijos biurą, kuris nuolat leistų anglų kalba biuletinius Amerikai, gal ir Anglijai bei kitoms anglosaksų pasaulio valstybėms.

Galima sakyti, kad mūsų brolių išeivių spauda savo žiniomis apie Lietuvą išimtinai ir mielai naudojasi per biuletinius teikiama informacija. Išimtį sudaro komunistinė lietuvių spauda, bet ji toli gražu negali konkuruoti žinių teikimo greitumu su patriotiniais lietuvių laikraščiais, kurie naudojami biuletiniais, siunčiamais oro paštu vidutiniškai du kartus per savaitę.

Jau seniai yra kilęs sumanymas turėti Berlyne specialųjį korespondentą. Mat ten gyvena didžiausia lietuvių pabėgėlių grupė, – apie kurios viešumai skirtą gyvenimą norėtume nuolat turėti žinių. Teikdami konkrečių žinių apie lietuvių pabėgėlių vargus ir darbus, tikrai sulauksime skubesnės ir dosnesnės paramos iš

¹ Visi A. Geručio laišškai perrašyti iš jo pasilikusių kopijų ir saugomi VUB Rankraščių skyriuje (F.155. B.643). Bylos lapai nenumeruoti.